

UNIVERZITA PALACKÉHO V OLMOUCI
FILOZOFICKÁ FAKULTA
KATEDRA SOCIOLOGIE, ANDRAGOGIKY A KULTURNÍ
ANTROPOLOGIE

Gender a etnicita na slovenském venkově:
veřejná angažovanost v intersekciónální perspektivě
Disertační práce

Obor studia: Kulturní antropologie

Autorka: Mgr. Kristýna Hájková

Školitel: doc. PhDr. Daniel Topinka, Ph.D.

Olomouc 2024

Prohlašuji, že jsem disertační práci s názvem *Gender a etnicita na slovenském venkově: veřejná angažovanost v intersekcioniální perspektivě* vypracovala samostatně a uvedla v ní veškerou literaturu a ostatní zdroje, které jsem použila.

V Olomouci dne: _____ Podpis: _____

Poděkování

Velký dík patří mému školiteli doc. PhDr. Danielu Topinkovi, Ph.D. za důležité rady během psaní disertační práce a také za podporu během celého doktorského studia. Poděkování náleží také Mgr. Jaroslavu Šotolovi, Ph.D., který mi byl v průběhu studia odbornou, kreativní a motivační oporou.

Děkuji svým kolegům, kolegyním a studujícím, se kterými jsem často probírala dílčí výzkumné závěry a jejichž dotazy a podněty udržovaly mou hlavu otevřenou. Obzvlášť děkuji pěti kolegyním, které mou výzkumnou lokalitu navštívily a sdílely se mnou svoje dojmy a odborné poznatky. Děkuji také Matúši Krátkému za korektury slovenských citací.

Velmi děkuji svým přátelům, kteří po celý čas mého doktorského studia věřili, že ho nakonec úspěšně dokončím, a to i ve chvílích, kdy jsem tomu nevěřila ani já sama. Za podporu děkuji také celé rodině a obzvlášť bratru Petru Hájkovi za pomoc s grafickou úpravou práce. Speciální poděkování směřuji k partnerovi za přispění k mému spokojenému životu a veselé mysli, což jsou jistě nutné podmínky k soustředěné a kvalitní práci.

Nejdůležitějším lidem bych chtěla poděkovat naposled: nezměrný dík patří mým participantům a participantkám a všemu obyvatelstvu výzkumné lokality. Jejich srdečnost a otevřenost působily naprosto samozřejmě a nenuceně, pro mě však samozřejmostí nebyly. Realizovat výzkum s lidmi, kteří byli vstřícní a se kterými jsem postupně navázala přátelství, byla skutečná radost. Děkuji, naučila jsem se hodně a získala mnohem víc než jen výzkumná data.

Anotace

Disertační práce se věnuje tématu veřejné angažovanosti na slovenském venkově, zaměřuje se zejména na participaci lidí v komunální politice a místních spolcích. Cílem práce je popsat, jaký vliv má na zapojení se do veřejného života gender, etnicita a další kategorie. Práce popisuje, zda z těchto kategorií plynou bariéry, které musí aktéři a aktérky při snaze zapojit se do veřejného života překonávat, a pokud ano, popisuje strategie, které lidé k tomuto účelu volí. Hlavním teoretickým východiskem je intersekcionalní teorie, která pracuje s předpokladem, že identita lidí je mnohvrstevnatá a proto je třeba při zkoumání nerovností a mocenského rozvrstvení společnosti zahrnout do analýzy více kategorií. Terénní výzkum probíhal v jedné slovenské vesnici, ve které v době výzkumu žily asi dvě třetiny romských obyvatel. Výzkumným designem byla etnografie.

Klíčová slova: intersekcionalita, gender, etnicita, etnografie, slovenský venkov, veřejná participace, komunální politika

Abstract

The doctoral thesis deals with the topic of public engagement in the Slovak village, mainly focusing on the participation of people in local politics and local associations. The aim of the thesis is to describe how gender, ethnicity and other categories influence participation in public life. The thesis describes whether these categories imply barriers that participants have to get over when trying to participate in public life and, if so, describes the strategies that people choose to do so. The main theoretical concept is intersectional theory, which deals with the assumption that people's identities are multilayered and therefore multiple categories need to be included in the analysis when examining inequalities and power structure in society. The field research took place in a Slovak village where about two-thirds of the Roma population lived at the time of the research. The research design was ethnography.

Keywords: intersectionality, gender, ethnicity, ethnography, Slovak village, public engagement, local politics

Obsah

Úvod	9
Teoretické ukotvení	13
Úvod	13
Intersekciónální teorie a její vývoj	14
Kritika intersekciónální teorie	16
Intersekciónální teorie jako metodologická inovace	18
Mnohonásobné identity	20
Zahrnuté kategorie	21
Etnicita	23
Etnicita a ethnicity	25
Etnicita a intersekcionalita	26
Gender	28
Performativita genderu	29
Gender a intersekcionalita	30
Gender a pozicionalita výzkumnice	32
Sociální status	35
Sociální status a nerovnost	36
Sociální kapitály	37
Metodologie výzkumu	41
Výzkumný design etnografie	41
Co etnografka dělá	41
Tvorba dat	42
Analýza dat	44
Výběr výzkumného terénu	46
Představení lokality	47
Bydlení během výzkumu	51
Výběr participantů a participantek	53
Klíčovní participantí a participantky	54
Předporozumění	56
Etika výzkumu a anonymizace dat	57
Volba jazyka	59
Jazyk během výzkumu	62

Romové a Neromové v Radíkovci: narativy o interetnickém soužití	65
Romové na úrovni: „ <i>Máme lekárov a inžinierov.</i> “	65
Místní a přespolní Romové: „ <i>Je rozdiel cigán a cigán.</i> “	66
Kontakt Romů s Neromy: „ <i>My sme ich potiahli.</i> “	68
Chronologický příběh radíkovské komunální politiky	71
Složení zastupitelstva v Radíkovci	71
Reflexe působení bývalého starosty: „ <i>Všetko má svoje pre aj proti.</i> “	73
Mocenská skulina: „ <i>Ludia chceli zmenu.</i> “	74
Sjednocení radíkovských Romů: „ <i>Bolo vidno, že sa dohodli.</i> “	76
Interpretace starostovy výhry: „ <i>Nevedeli sa zmieriť s tým, že Róm je starosta.</i> “	77
Spravedlnost: „ <i>Dlhé roky tu Róm starosta nebol, už je na čase.</i> “	80
Migrace: „ <i>Exodus Rómov do zahraničia.</i> “	81
Etnicita jako kritérium volebního rozhodování: „ <i>Naschvál budeme voliť cigána.</i> “	83
Úspěšné strategie v radíkovské politice	87
Spravedlnost: „ <i>Starosta nerobí rozdiely.</i> “	87
Zaměstnanost: „ <i>Teraz sa dokáže zamestnať každý.</i> “	89
Rodinkárstvo: „ <i>Politika ako rodinná firma.</i> “	91
Motivace ke kandidatuře	95
Hrdost na vlastní vesnici: „ <i>Tu som vyrástol, tu chcem byť.</i> “	95
Etnická mobilizace: „ <i>Dlhé roky žiadny Róm nekandidoval.</i> “	96
Zaměstnat sebe a rodinu: „ <i>Čachre machre. Samé rodinkárstvo.</i> “	98
Ženy v radíkovské politice	101
Gender, o kterém se nemluví	101
Tradice, modernita a gender: „ <i>My sme ešte takí goralí.</i> “	103
Igor a Denisa: „ <i>Nech sa stará ona, nech je tam študovaný človek.</i> “	106
Genderové role v rodinách: „ <i>Žena sa musí viac starať ako muž.</i> “	107
Pragmatická volba: „ <i>Ostanem na materskej a pošlem ženu do práce.</i> “	110
Zůstat mimo politiku: „ <i>Radšej nech tam idú chlapi.</i> “	112
Politika jako mužské prostředí: „ <i>Chlapi idú do krčmy a ženy idú domov.</i> “	113

Veřejný muž a soukromá žena: „ <i>Ženy viac sa starajú o rodinné problémy.</i> “	116
Ženské emoce v politice: „ <i>Ženy sa bojí konfrontácie.</i> “	119
Závěr: „ <i>Ženy, čo robia v politike musia mať na to povahu.</i> “	121
Kapitály úspěchu v radikovské politice	123
Rodinný kapitál: „ <i>Bližšia košela než kabát.</i> “	123
Sociální kapitál mimo Radíkovec	125
Sociální kapitál v Radíkovci	130
Věk	147
Vzdělání	151
Závěr	159
Starosta znovu vyhrál a Jidáš zradil Ježíše	159
Etnicita: sebenaplňující se proroctví o ideálních vztazích	163
Gender: politika je prostor pro muže	166
In-vivo kategorie: rodinný a sociální kapitál, věk a vzdělání	169
Intersekcionalní mikroskop	172
Literatura	175
Odborné zdroje	175
Internetové zdroje a zákony	184

Úvod

V disertační práci se věnuji veřejné angažovanosti na slovenském venkově, přesněji v jedné slovenské vesnici. Etnografický výzkum probíhal v obci, která dostala anonymizovaný název Radíkovec a asi dvě třetiny obyvatel této vesnice tvořily v době mého výzkumu Romové. Během pobytu jsem bydlela přímo u jedné místní rodiny, manželského páru Slava a Valentíny.

Veřejnou angažovanost jsem pro účely své práce vymezila jako činnost, která se děje veřejně, neprobíhá tedy v soukromém prostoru, a zároveň jde o činnosti, které ovlivňují veřejné záležitosti. Dohnalová (2004) definuje občanskou angažovanost jako ty činnosti, které jsou výsledkem privátní volby jedince být aktivní pro veřejný prospěch. Zaměřila jsem se hlavně na komunální politiku obce a okrajově také na angažovanost v místních spolecích, což jsou oblasti spadající do sféry občanské angažovanosti.

Hlavním teoretickým východiskem mé práce je intersekcionalní teorie, která je založena na předpokladu, že identita každého z nás je mnohvrstevnatá a chceme-li zkoumat znevýhodnění, je třeba zahrnout do analýzy více kategorií (Crenshaw, 1989). V této práci jsem sledovala zejména kategorie genderu a etnicity a jejich vliv na veřejnou angažovanost. Později jsem do analýzy přidala další kategorie, které vyvstávaly z výzkumného terénu, a to rodinný a sociální kapitál, vzdělání a věk.

Cíle práce popíšu ve třech rovinách: v poznávací, symbolické a aplikační. Poznávacím cílem práce je **popsat, jakým způsobem ovlivňují kategorie genderu a etnicity (a některé další) zapojení do komunální politiky obce**. Chci objasnit, zda plynou z genderu a etnicity bariéry, které aktéři a aktérky musí při zapojení se do veřejného života překonávat a pokud ano, zajímá mě, jaké strategie k jejich překonání volí. Chci odpovědět na otázku, zda se do některých oblastí veřejného života zapojují jen některé skupiny lidí a objasnit, čím je to způsobeno. Cílem je **popsat, jakým způsobem se do veřejného života zapojují romské ženy a muži a neromské ženy a muži a popsát vliv genderu a etnicity na jejich veřejnou angažovanost**.

Symbolickým cílem disertační práce je **rozšířit pohled na veřejnou angažovanost na slovenském venkově o intersekcionalní rozměr**. Existuje řada etnografických prací, které se věnují slovenským vesnicím, ve kterých žijí Romové: například Ort (2022) a jeho kniha *Harmonie soužití*, Šotola

a Rodríguez Polo (2016) a kniha *Etnografie sociální mobility* nebo Scheffel (2009) a kniha *Svinia v čiernobieliom: Slovenskí Rómovia a ich susedia* a mnohé další. Zapojení Romů do komunální politiky se ve svých textech věnuje například Tomáš Hrustič. Až na výjimky (např. Slezáková, 2015) ale nevznikají v českém a slovenském prostoru práce, které by důkladněji reflektovaly interetnické soužití nebo romskou politickou participací intersekcionalní prizmatem, přestože je jisté, že etnicita není jedinou zásadní kategorií ve slovenských smíšených vesnicích: záleží také na genderu, sociálním statusu nebo třídě. **Cílem práce je tedy obohatit teoretické koncepty, s kterými v našem prostředí přistupujeme k etnografickým výzkumům romských lokalit o intersekcionalní přístup.**

Aplikační cíl práce také souvisí s použitím intersekcionalní teorie jako hlavního teoretického konceptu. Politické participaci Romů se na Slovensku věnuje řada programů (například *Program rómskej politickej participácie Národného demokratického inštitútu*), které ovšem nereflktují genderový rozměr celé problematiky. Zároveň existuje v Česku i na Slovensku množství iniciativ, jejichž cílem je podporovat vyšší zastoupení žen v politice (například české sdružení Fórum 50 % nebo slovenská organizace EsFem), které se ale ne vždy zaměřují na vliv etnicity. Zdá se, že situace je v Česku a na Slovensku taková, jak popsala americká právnička Crenshaw (1989) v textu, kde poprvé použila termín intersekcionalita. Crenshaw píše, že situace afroamerických žen je často opomíjena jak ve feministických teoriích, tak v antirasistických programech. **Nabízí se tak prostor pro využití poznatků v programech zaměřených na podporu zastoupení Romů a žen v politice.**

Výběr výzkumného tématu je vždy zbarvený osobními důvody a stejně tak to bylo i u mě. Od začátku jsem věděla, že chci dělat výzkum na venkově. Ve vesnici podobné velikosti jako Radíkovec jsem vyrostla a přestože že už žiju ve městě, vesnické prostředí je pro mě důvěrně známé. Kandert (2004) popisuje, jak se velmi malé děti ve středoslovenských obcích postupně socializovaly a učily se znát informační systém vesnice. Stejně tak jsem se jako malé dítě v jihomoravské vesnici socializovala já a doteď rozumím vesnickým tokům informací. Nejsem moc dobrodružný člověk a dělat výzkum na slovenském venkově pro mě znamenalo pohybovat se v prostředí, kterému do jisté míry rozumím. Neumím si představit, že bych odjížděla na Samou nebo na Bali jako Margaret Mead před necelými sto lety a jsem ráda, že se antropologické terénní

výzkumy v současnosti zaměřují i na naše vlastní nebo nám velmi blízké společnosti. Vždycky mě nejvíc zajímala taková *antropologie obyčejnosti*: pozorování známých věcí, ale jinýma očima. Realita jihomoravské vesnice je samozřejmě jiná než ta, kterou jsem mohla pozorovat v Radíkovci. Rozhlížela se a poslouchala v prostředí, jehož zákonitosti mi sice byly intuitivně srozumitelné, ale příběhy byly naplněny jiným a novým obsahem. Výzkum v Radíkovci pro mě znamenal objevování neznámého ve známém.

Zároveň jsem s výběrem terénu měla opravdu šťastnou ruku. Pobyty v Radíkovci pro mě byly tou příjemnější částí doktorského studia. Na výzkumu jsem kolem sebe měla lidi, kteří mě se zcela samozřejmou srdečností přijali a byli ochotní odpovídat na moje neustálé otázky, a to zejména Slavo a Valentína, u kterých jsem bydlela. Možnost mluvit s lidmi a vyposlechnout si, jak vidí svět kolem sebe, byla hlavním důvodem, proč jsem zůstala u kulturní antropologie. Setkání, která jsem zažívala v Radíkovci mě celých pět let utvrzovaly v tom, že jsem si vybrala dobře.

Teoretické ukotvení

Úvod

Hlavním teoretickým východiskem mého výzkumu je intersekcionalní teorie. Jedná se o přístup, který odmítá připisovat znevýhodnění pouze jedné centrální kategorii, tedy například jen genderu, jen etnicitě nebo jen tělesnému znevýhodnění, ale pracuje s předpokladem, že identita každého z nás je mnohvrstevnatá, a je proto třeba zahrnout do analýzy více kategorií. Zároveň se intersekcionalní teorie primárně zaměřuje na popsání a vysvětlení nerovností a mocenských asymetrií. Pojem intersekcionalita poprvé použila americká právnička Kimberlé Crenshaw ve svém textu, který byl publikován v roce 1989, a od té doby se tato teorie ve feministickém diskurzu prosazuje jako jedna z dominantních (Kolářová, 2018). V roce 2017 tuto teorii označil Barlett (2017) dokonce za virální. Přestože se intersekcionalní teorie diskutuje a využívá jako analytický nástroj v zahraničí, v českém a slovenském kontextu je zájem o tuto teorii zatím spíše malý. O důvodech opožděného zájmu o intersekcionalitu v našem prostředí píše například Kolářová (2018), která je spatřuje hlavně v odporu k třídní rétorice a levicovému feminizmu, a také v nevšímavosti českého feminizmu k etnickým rozdílům.

Politickou participací Romů na Slovensku se zabývá mnoho českých a slovenských badatelů a badatelek. Ze slovenského prostředí mohu jmenovat například Tomáše Hrustiče, který se romské politice věnuje dlouhodobě, v českém prostředí zase vzbudila pozornost kniha Sadílkové, Slačky a Závodské o společenské a politické angažovanosti Romů v poválečném Československu *Aby bylo i s námi počítáno* (2018). Genderový nebo dokonce intersekcionalní aspekt romské politické participace však není v dosud vzniklé literatuře dostatečně diskutován, a to i přesto, že Hrustič (2015) uvádí, že mezi romskými obecními zastupiteli je dlouhodobě velmi nízké zastoupení žen, po volbách v roce 2010 to bylo pouze 6 %. Hrustič se však blíže genderovému aspektu nevěnuje, spokojí se pouze s vysvětlením, že toto nízké číslo může být způsobeno tradičním postavením ženy v romské rodině, přestože vzápětí dodává, že romské rodiny nemůžeme označit za vysloveně patriarchální ani matriarchální (Hrustič, 2015).

Vzhledem k nízkému zastoupení romských žen v komunální politice a zároveň absenci vysvětlení tohoto jevu považuji za nanejvýš vhodné se tímto

tématem zabývat. Aplikovat na romskou politickou participaci intersekcionalní teorii se rovněž jeví jako žádoucí, a to jednak kvůli tomu, že tento přístup umožňuje pojmenovat vztahy mezi jednotlivými kategoriemi a tím pádem odhalit nové skutečnosti, a jednak proto, že intersekcionalita se primárně zabývá mocenskými asymetriemi, a prostředí komunální politiky je místem, kde se moc demonstruje par excellence.

Intersekcionalní teorie a její vývoj

Hlavním cílem intersekcionalní teorie bylo rozvinout nástroj, skrze který lze analyzovat mocenské rozvrstvení společnosti, a který by zahrnoval jak sexismus, tak i rasismus, třídní opresi, heterosexismus a další osy, kolem kterých je nerovnost utvářena. Dalším cílem intersekcionality bylo postihnout všechny tyto opresivní mechanismy v jejich komplexitě a propojenosti. Projekt intersekcionalní teorie vychází z feminismu afroamerických žen, který už dříve dlouhodobě pojmenovával propojení sexismu a rasismu (Allen, 2016).

Přístup, který pracuje jen s jednou linií znevýhodnění, považuje etnicitu a gender za dvě neslučitelné kategorie zkušenosti. Allen (2016) dodává, že „takový rámec implicitně upřednostňuje perspektivu nejvíce privilegovaných členů utlačovaných skupin: což jsou v případech etnické diskriminace lidé s privilegovaným pohlavím a příslušníci privilegované třídy, a v případech diskriminace na základě pohlaví jsou příslušníci privilegované etnicity a třídy“. Takový přístup ke znevýhodnění je nutně zjednodušující, protože lidská zkušenost je multifaktoriální povahy a pokud se teoretický přístup soustředí jen na jednu kategorii, jiné mocenské vztahy a nerovnosti mohou zůstat nepojmenovány, a zároveň mohou být v analýze přehlíženy jiné kategorie lidské zkušenosti. Na jedné konferenci, na které jsem prezentovala dílčí výsledky svého výzkumu, se mě po prezentaci na neformálním setkání kdosi zeptal, proč jsem ve svém příspěvku mluvila o genderu, když se přece ve svém výzkumu zabývám Romy. Tato otázka ukazuje právě na naši tendenci zjednodušovat a preferovat rámec, který pracuje jen s jednou osou znevýhodnění, jako by snad mezi Romy nebyly ženy, lidé různého věku, třídy nebo sexuální orientace. Podle Grzanky (2014, str. 15) „jednoosá perspektiva analyzuje jen jednu dimenzi nerovností, například jen etnicitu, gender, nebo třídu a předpokládá, že všichni členové jedné etnické, genderové nebo třídní skupiny mají v podstatě stejné zkušenosti“.

Takový přístup je homogenizující a nekomplexní, jelikož nepostihuje mnohodimenzionální sociální realitu a lidskou zkušenost.

Intersekcionalní teorie má hlubší kořeny, ovšem zásadní článek týkající se intersekcionality napsala Kimberlé Crenshaw v roce 1989. Crenshaw (1989) ve své analýze vychází ze situace afroamerických žen a píše, že právě na případu afroamerických žen se ukazuje, jak dominantní koncepty diskriminace formují naše přemýšlení o znevýhodnění, kdy máme tendenci znevýhodnění připisovat pouze jedné centrální kategorii. V úvodu svého článku Crenshaw odkazuje na antologii *All the Women Are White, All the Blacks Are Men, But Some of Us Are Brave*, na kterou hodlá navázat. Toto klasické dílo black feminist's studies totiž poprvé přichází s myšlenkou, jak problematické je analyzovat etnicitu a gender jako oddělené nesouvisející kategorie. Zároveň chce Crenshaw do centra pozornosti postavit právě ty, kteří jsou nejvíce znevýhodnění, což podle ní může znamenat zlepšení situace pro celou společnost:

Zabývat se potřebami a problémy těch, kteří jsou nejvíce znevýhodnění znamená, že i ti, kteří jsou znevýhodnění pouze výjimečně, z toho budou mít prospěch. Umístění těch, kteří jsou v současné době marginalizováni, do středu, je neefektivnější cestou, jak se bránit snahám o rozškrtání zkušeností (...) Cílem této činnosti by mělo být usnadnění začlenění marginalizovaných skupin. (Crenshaw, 1989, s. 197)

Nejvíce znevýhodněnou skupinou jsou podle Crenshaw právě ti, kteří jsou vícečetně znevýhodnění, tedy afroamerické ženy. Jejich situace je často opomíjena jak ve feministických teoriích, tak v antirasistických programech, jelikož obě tyto teorie jsou založeny na oddělených množinách zkušeností, které ne vždy reflektují vzájemné působení genderu a etnicity. Dále Crenshaw píše, že intersekcionalní zkušenost je něčím víc, než jen pouhým sečtením rasismu a sexismu, a že nestačí afroamerické ženy jen zahrnout do už existujících feministických teorií a antirasistických politik, ale je třeba nalézt nový analytický nástroj: a tím je právě intersekcionalní teorie. Intersekcionalní teorie tedy pracuje s předpokladem, že chceme-li analyticky uchopit diskriminaci, tak nestačí vycházet jen z jedné centrální kategorie, tedy například jen z genderu, etnicity, třídy nebo sexuální orientace, ale je třeba počítat s tím, že jednotlivé kategorie jsou spolu ve vzájemném působení a ovlivňují lidskou zkušenost komplexně.

Dalším klasickým dílem pojednávajícím o intersekcionalní teorii je *Black sexual politics: African Americans, Gender and the New racism* od Patricie Hill Collins. Hill Collins (2004) popisuje intersekcionalní teorii jako paradigma, které chápe etnicitu, třídu, gender, sexualitu, věk a další kategorie jako kategorie, které

vzájemným provázáním tvoří mocenský systém. Hill Collins tedy, na rozdíl od Crenshaw, zahrnuje do intersekcionalní analýzy i další kategorie, nejen gender a etnicitu. Angelucci (2017, str. 4) přístup Hill Collins k jednotlivým kategoriím intersekcionalní analýzy popisuje takto:

Vzhledem k významu, který má v rámci intersekcionality analýza útlaku a diskriminace, byla ke kategorii etnicity a genderu přidána kategorie třídy. Tato triáda – etnicita, třída a gender – tvoří základ toho, co Hill Collins nazývá maticí nadvlády (...) Tímto výrazem označuje prvky, které zahrnují i další kategorie, například sexualitu, věk nebo náboženství, jejichž vzájemné prolínání vytváří podmínky pro útlak a diskriminaci.

Přestože se intersekcionalní teorie původně dominantně zaměřovala na spolupůsobení genderu a etnicity, autoři a autorky postupně akcentovali i důležitost dalších kategorií. Hill Collins se ve své knize důkladněji zaměřuje na kategorie genderu, etnicity a sexuality, aniž by chtěla popírat důležitost ostatních kategorií. Staví gender, etnicitu a sexualitu do centra své analýzy, aby zvýraznila jejich provázání a skrze ně nově ukázala, jak je systém všech kategorií propojený (Hill Collins, 2004).

Od doby, kdy Crenshaw metaforu „křížovatky“ (intersekce) poprvé použila, stále roste zájem o tuto teorii. Roste množství konferencí a monotematických čísel časopisů, které s intersekcionalní teorií pracují. Jak už bylo řečeno, někteří autoři označují tuto teorii dokonce za virál, jiní o ní mluví jako o nejdůležitějším příspěvku, který ženská studia přinesla (McCall, 2005) nebo ji označují za nové paradigma genderových výzkumů (Hancock, 2007). Podle Al-Faham, Davis a Ernst (2019, str. 248) se „po jednom termínu málokdy žádá, aby dělal tolik práce. Intersekcionalita totiž označuje žitou zkušenost, aspirace, strategie, analýzu nerovností a také společenské hnutí“.

Kritika intersekcionalní teorie

V posledních letech je konsenzus ohledně důležitosti intersekcionalní teorie zpochybňován z různých pozic a skrze množství argumentů. Kritici a kritičky intersekcionalní teorie si mimo jiné kladou otázku, zda nebyl tento koncept tak velkou pozorností zcela vyprázdněn a zda stále ještě nese metodologicko-empirický obsah (Kolářová, 2018). Další linie kritické argumentace ohledně intersekcionality tvrdí, že se tato teorie až příliš zaměřuje na opresi a podřízenost, aniž by brala v úvahu dispozice a vztahy vedoucí k dominanci a nadřazenosti

(Allen, 2016). Nash (2008) tvrdí, že tato argumentace vede k otázce, zda všechny subjekty mají intersekcionalní identitu, nebo se intersekcionalita týká pouze vícečetně marginalizovaných, jelikož právě u nich je intersekcionalní identita dominantně zdůrazňována. Řada feministických badatelů a badatelek, kteří se intersekcionalitou zabývají, však nepopírá, že se intersekcionalita týká všech subjektů a nejen členů marginalizovaných skupin (Allen, 2016).

Kolářová (2018) píše, že dříve byla intersekcionalní teorie konceptem, který poukazoval na problematičnost používání univerzalizmů, nyní je však považována za univerzálně aplikovatelnou metodu, perspektivu i teorii. Intersekcionalita se podle Kolářové stala zastřešující teorií feministického myšlení, přestože dříve byla využívána jako nástroj k popsání nerovností a útlaku, které zůstávaly zneviditelňovány a nepojmenovány. Nyní je intersekcionalita klíčovým principem projektů, které se snaží zviditelnit a nabourat existující mocenské struktury, ale kritici a kritičky upozorňují na to, že intersekcionalita nezdědala zastřešuje i projekty, které mocenské pozice a hegemonní struktury naopak upevňují.

Intersekcionalní teorie vzešla z feministických kruhů, konkrétně z afroamerického feminismu, a zároveň je z feministických pozic také velmi často kritizována. Podle Zack (2005) by měl feminismus intersekcionalní teorii opustit a posunout se dál. Intersekcionalita totiž přestala naplňovat svůj původní cíl, tedy učinit feminismus inkluzivnějším. Podle Zack intersekcionalní teorie ženy rozděluje do menších a menších skupin, které jsou tvořeny specifickými průsečíky etnicity, třídy, sexuální orientace a dalších kategorií. Ve skutečnosti se tedy o žádnou inkluzivitu nejedná, protože místo prostoru pro všechny se tvoří oddělené menší skupiny, které si navíc vytvářejí své vlastní specifické typy feminismů.

Další kritika nemíří přímo na intersekcionalní teorii, ale na způsob, jakým píšeme o znevýhodnění, diskriminaci a mocenských asymetriích. Vzhledem k tomu, že se intersekcionalní teorie věnuje právě těmto tématům, je vhodné se zmínit i o této kritice, která vychází z řad symetrické antropologie. Práce symetrické antropologie upozorňují, že pokud znevýhodnění pouze konstatujeme, nedostatečně jej vysvětlíme a popisujeme ho, jako by se jednalo o nějakou všudypřítomnou objektivní veličinu, napomáháme k jeho zvěčnění. Nash (2008, str. 8) také upozorňuje, že zkušenost afroamerických žen je komplexní a vymezuje se vůči romantizaci a zvěčňování marginalizace:

Tvrdit, že na zkušenosti afroamerických žen s útlakem je něco romantického a že jsou ze své podstaty odolné subjekty v patriarchální kultuře ovládané bělochy, je sice užitečné pro problematizaci představy, že zkušenosti Afroameričanek lze redukovat pouze na marginalizaci, ale v konečném důsledku romantizují a idealizují pozice sociální podřízenosti.

Mocenské asymetrie zkrátka není možné chápat jako neměnné a statické. „Konkrétní mocenské asymetrie ve výzkumné situaci jsou pak nestálým výsledkem vztahových konfigurací jen nejasně a dočasně ohraničeného a různorodého kolektivu,“ píše Brož a Stöckelová (str. 17, 2015). Symetrická antropologie zároveň pojímá moc procesuálně, jako produkt sociálních vztahů a zdůrazňuje, že moc je kolektivně praktikována, a ne jednoznačně prosazována. Líčit mocenské struktury jako pevné a všemocné může vést k jejich posilování (Brož, Stöckelová, 2015). Ovšem i přes zdůraznění nestálosti mocenských struktur není na místě tvrdit, že mocenské asymetrie neexistují, je ovšem třeba stále upozorňovat na to, že moc je kolektivně vyjednávána a že všichni aktéři a aktérky disponují vlastní *agency*, tedy že jsou schopni na základě svých vlastních rozhodnutí a vlastní aktivity svou situaci měnit.

Intersekciónální teorie jako metodologická inovace

Intersekciónální teorie původně vzešla z afroamerického feminismu, nicméně podle Carastathis (2014) byla inkorporována feministickými směry, ve kterých převažuje ne-afroamerický pohled. Carastathis (2014, str. 59) píše, že „intersekcionalita je oslavována pouze jako metodologický úspěch, který zvítězil nad předchozími esencionalizujícími a vylučujícími přístupy k identitě a mocenským vztahům“. Toto zneviditelňování vkladu černých feminismů považuje Tomlinson (2013) za současný trend v této oblasti a nazývá ho jako *whitening* intersekciónální teorie. Tato praxe pak vede k upozadování skupin, které byly pro vznik intersekcionality klíčové. Zároveň se teorie, která měla původně ambici ostře pojmenovávat nerovnosti ve společnosti a být aktivistickým nástrojem, stává spíše záležitostí akademického diskurzu. Akademické proudy pak intersekcionalitu pojímají čistě jako intelektuální inovaci, aniž by rozvíjely její aktivistický nebo politický potenciál (Hill Collins, Bilge, 2016). Kolářová (2018, str. 22) k této kritice dodává, že tento spor „není potřeba číst jako verzi často reprodukováného a redukcujícího dualismu praxe vs. teorie, respektive aktivismus vs. akademie“, ale jako podnět k zaměření se na strukturální a institucionalizovaný rasismus v akademickém prostředí, který je právě tím, co

napomáhá k *whiteningu* intersekcionalní teorie. Podle Hill Collins (2017, str. 7) „přesun intersekcionality ze sociálního hnutí na akademickou půdu umožňuje některým dimenzím intersekcionality vzkvétat, zatímco jiné skomírají nebo mizí“.

Veškerou výše zmíněnou kritiku intersekcionality z feministických pozic, která míří k tomu, že se tato teorii příliš vzdálila svým původním politickým a aktivistickým cílům, považuji za zcela relevantní. Přesto ve svojí práci pracuji s intersekcionalitou spíše jako s intelektuální inovací. Tato teorie je pro mě metodologickým nástrojem, který mi umožňuje nejprve vidět a pojmenovat, a později analyzovat vztahy mezi nerovnostmi, což by mi jednoosá analýza neumožnila. Zaměřením se na více kategorií nerovností mohu znevýhodnění lépe odkrývat a daleko méně zjednodušovat, byť jistá míra zjednodušení se objevuje vždy, když z empirie vytváříme teoretické závěry. Podobně se na intersekcionalní teorii dívá také Lutz (2015), která považuje intersekcionalitu za heuristickou metodu, která je užitečná při odhalování překrývajících se a na první pohled neviditelných nerovností. Aktivistické snahy, kterou jsou s intersekcionalitou spojeny, ovšem nijak nezpochybňuji. Nakonec, Kolářová (2018) píše o dualismu praxe versus teorie (nebo aktivismus versus akademie) jako o *redukujícím*. Aktivistický a akademický přístup se mohou v jistých situacích prolínat (propojováním aktivistického a akademického světa byl známý například americký antropolog David Graeber), případně mohou docela dobře existovat vedle sebe. Já jsem si ve své práci vybrala druhý přístup a domnívám se, že moje metodologické pojetí intersekcionality může velmi dobře koexistovat s jeho aktivistickým a politickým rozměrem.

Podle Romero (2023) je intersekcionalní teorie interdisciplinárním konceptem, který je široce využíván v sociálních vědách, právu i humanitních disciplínách hlavně jako teoretická optika, která má sloužit k analýze mocenských nerovností. Dříve byla tato teorie aplikována zejména v kvalitativním výzkumech, postupně se začala využívat i v rámci kvantitativní metodologie. Intersekcionalita je jako metodologický nástroj používána v současné době v řadě výzkumů. Z českého prostředí mohu jmenovat například výstupy z výzkumů zveřejněné v *Gender a výzkum*, např. Hasmanová Marhánková (2018), která využila intersekcionalní přístup při studiu stárnutí LGBT osob nebo Formánková a Lopatková (2018), které analyzovaly profesní dráhy vietnamských mužů a žen na českém trhu práce. Ze zahraničních badatelů a badatelek mohu zmínit Durfee (2021), která ve svém výzkumu, který se týkal

domácího násilí, začíná identifikací institucionálních mechanismů, které vytvářejí sociální nerovnosti a následně zkoumá skupiny s marginalizovanými sociálními identitami. Na základě rozhovorů porovnávala žité zkušenosti s předpoklady zakotvenými v právu a právní praxi.

Pojetí intersekcionality jako metodologického přístupu s sebou přináší metodologická doporučení. Romero (2023) popisuje, jakým způsobem je možné inkorporovat intersekcionalní teorii do výzkumu, přičemž je podle ní vždy nutné zvážit, jaká konceptualizace intersekcionality bude danému výzkumnému designu a tématu nejlépe odpovídat. McCall (2005) přišla s třemi metodologickými přístupy, které mohou být využity v intersekcionalních výzkumech. Jako první jmenuje přístup *antikategorické komplexity*, což je metodologie založená na dekonstrukci analytických kategorií. Sociální realita je v tomto přístupu pojímána jako neredukovatelně komplexní, přičemž „zavádění pevných kategorií by bylo zavádění zjednodušujících sociálních fikcí, které vytvářejí nerovnosti v procesu vytváření rozdílů“ (McCall, 2005, str. 1773). Druhý přístup pojmenovává jako *interkategorickou komplexitu*, což zahrnuje přejímání již existujících kategorií k dokumentování nerovných vztahů mezi sociálními skupinami a měnící se konfigurace nerovnosti v rámci více protichůdných dimenzí. V mém výzkumu je mi nejbližší přístup, který McCall zmiňuje jako poslední a nazývá ho *intrakategoriální komplexností*. Tento přístup uznává stabilní a do jisté míry trvalé vztahy, které sociální kategorie v daném okamžiku představují, ačkoli si zároveň zachovává kritický postoj vůči kategoriím, a zároveň se zaměřuje na sociální skupiny, které jsou v opomíjených kategoriálních průsečících.

Mnohonásobné identity

Intersekcionalní teorie je založena na předpokladu, že lidská identita je vícečetná, tedy že se skládá z více kategorií. V různých oblastech studií identity (*identity studies*) se rozlišují dva přístupy k identitě. Jeden z nich pracuje s premisou, že člověk má jednotnou identitu, a druhý z nich zastává názor, že lidská identita je mnohonásobná. Perspektiva, která pracuje s jednotnou, singulární identitou, se však jednoznačně nevyjadřuje k tomu, zda jednotná identita ve skutečnosti nesestává z více oddělených komponentů. Podle Nash (2008) je intersekcionalní přístup k identitě založen zejména na zkoumání průsečíků mocenských vektorů a zároveň pracuje s diferencovaným pojetím identity, které pojmenovává

komplexní lidskou zkušenost. Identita každého z nás je zcela jistě mnohvrstevnatá, což lze snadno ilustrovat tím, že každý člověk je schopen sám sebe popsat mnoha různými kategoriemi. Já se mohu například popsat jako dcera, jako studentka nebo jako Češka. Ať už všechny tyto aspekty popíšeme jako mnoho oddělených identit, nebo jako komponenty jedné identity, jedná se pouze o terminologický spor.

Podle konceptu *identity saliance* mají lidé vícečetné identity, které jsou založeny na jejich sociálních rolích. V různých situacích jsou potom jednotlivé identity uplatňovány s ohledem na očekávání společnosti (Serpe, Stryker, 2011). Zároveň se může stát, že jednotlivé části identity mohou být spolu ve vzájemném rozporu, nebo dokonce přímo nekompatibilní - například pokud se individuální naplnění politických ambicí jedince neslučuje s plnohodnotným naplněním jeho role otce nebo matky (Vignoles, Schwartz, Luyckx, 2011). Podobné situace pro mě byly během pobytu v terénu výzkumně zajímavé a mnohokrát jsme je s mými participanty a participantkami probírali. Terminologický spor, zda daný člověk cítil rozpor mezi svými jednotlivými identitami, nebo mezi jednotlivými aspekty jedné identity, se mi tváří v tvář příběhům z výzkumného terénu jevil jednak jako příliš teoretický a také příliš psychologizující. V Radíkovci jsem pozorovala to, co popisuje Elliot (2019), tedy že identity jsou lidmi kreativně vytvářeny, nejsou jim jasně a předem přiděleny. Identita je záležitostí vyprávění, diskurzu, mýtu a afektu a vždy je provázaná se sociokulturním prostředím, tradicemi nebo nerovnými mocenskými vztahy. Ať už pojmám identitu jako jednotnou a složenou z více komponentů, nebo jako mnohonásobnou, oba tyto přístupy mi umožňují analyticky popsat rozpory, o kterých moji participanti a participantky mluvili a také sledovat, jak je jednotlivé identitární kategorie ovlivňovaly v životních volbách nebo jak formovaly to, jak se na ně dívá jejich okolí.

Zahrnuté kategorie

Při prvním výzkumném záměru jsem jako stěžejní kategorie intersekcionalní analýzy zvolila etnicitu a gender. Jedná se o dvě kategorie, jež intersekcionalní teorie, která vyrostla z tradice afroamerického feminismu, při svém vzniku zahrnovala do popisu nerovností a diskriminace. Zároveň jsem se znalostí terénu vesnic na východním Slovensku anticipovala, že gender a etnicita budou při výzkumu politické angažovanosti pro moje participanty a participantky relevantními kategoriemi. Etnicita je ve vesnicích, kde žijí společně Romové a

ne-Romové, obvykle předmětem sociálního vyjednávání a důležitým tématem rozhovorů. Ort (2022) popisuje, že v jeho výzkumném terénu se kategorie „cikánství“ propisovala do každé interakce Romů s Neromy, a to i v případech, kdy nebyla veřejně pojmenovaná jako relevantní. Etnicita je tak ve smíšených slovenských vesnicích velmi viditelnou sociální kategorií.

Gender je, jak píše West a Zimmerman (1989), omnirelevantní, tedy všeho se týkající kategorií, a z toho důvodu je nanejvýš nutné gender do výzkumu zahrnout. Zároveň chceme-li zkoumat politickou angažovanost, nemůžeme nechat stranou genderový aspekt. Fakt, že na všech úrovních politiky v Česku a na Slovensku je zastoupení žen a mužů nevyrovnané, svědčí o tom, že sociální role mužů a žen ve společnosti mohou ovlivňovat jejich ochotu se do politiky zapojit nebo jejich úspěch při kandidatuře.

V průběhu výzkumu se však ukázalo, že analyzovat při zkoumání politické participace pouze gender a etnicitu nebude dostačující, jelikož z výzkumných rozhovorů i z pozorování vyvstávaly i jiné kategorie. Podle Romero (2023) v kvalitativním výzkumu, který využívá intersekcionalitu, dochází často k tomu, že výzkumnice až v průběhu tvorby dat a následné analýzy identifikuje jednotlivé kategorie. Rozšíření analýzy o další kategorie bylo tedy předpokládaným vyústěním, jelikož podstatou intersekcionalní teorie je snaha o co největší komplexnost.

Při snaze o komplexnější pochopení jsem do analýzy zahrнула sociální status. Sociální status jsem rozčlenila na několik podkategorií: sociální a rodinný kapitál, dosažené vzdělání a kariéru, spolkovou angažovanost a věk. Přidání dalších kategorií do analýzy tedy vycházelo přímo z výzkumného terénu a z průběžných úprav směru kvalitativního výzkumu. Zároveň je jisté, že jsem do analýzy nezařadila všechny kategorie, které na politickou participaci mohou mít vliv. Bylo by jistě možné se zaměřit například na kategorii tělesnosti a tělesného znevýhodnění nebo zkoumat vliv náboženského vyznání. Postihnout celé šíře sociální reality je ovšem spíše nedosažitelným ideálem, a to i při použití tak komplexní teorie, jako je intersekcionalita. Intersekcionalní analýza by měla být zaměřena na různé sociální dimenze, zároveň je ale obtížné až nemožné obsáhnout celou sociální realitu (Sigle-Rushton, Lindström, 2013). Kategorie, které jsou zahrnuté v mé analýze, nejvýrazněji vyvstávaly z výzkumného terénu, což bylo hlavním kritériem pro jejich výběr. Takový způsob výběru kategorií koreluje i s metodologií výzkumu, jelikož etnografický terénní výzkum je

otevřený proces, jehož směr do jisté míry ovlivňuje nejen výzkumnice, ale i participanty a participantky.

Etnicita

Jednou z analyzovaných kategorií ve výzkumu byla etnicita. Vycházela jsem z relačního pojetí etnicity T. H. Eriksena (2008), který vymezuje etnicitu jako jev, který odkazuje k aspektům vztahů mezi jakýmkoliv skupinami, které jsou nahlíženy jako odlišné, a to jak vlastními členy, tak i ostatními. Koncept etnicity počítá s premisou, že skupiny a identity se nevytvářejí v izolaci, ale vyvíjejí se ve vzájemném kontaktu. Přítomnost kulturních rozdílů mezi dvěma skupinami není rozhodující, záleží na tom, zda mezi dvěma skupinami existuje alespoň minimální vzájemný kontakt a zda mezi členy skupin panuje přesvědčení, že „ti druzí“ jsou kulturně odlišní. V Eriksenově pojetí etnicity je tedy kladen důraz především na její relační charakter:

„Etnicita spočívá v první řadě v aplikaci systematického rozlišování mezi insidery a outsidersy; mezi My a Oni. Etnicita nemůže existovat tam, kde se toto pravidlo nevyskytuje, předpokládá totiž institucionalizovaný vztah mezi jasně vymezenými kategoriemi, jejich členové se navzájem považují za kulturně odlišné.“ Eriksen (2012, str. 45)

Eriksenovo pojetí etnicity vychází z průlomové koncepce etnicity Fredericka Bartha, kterou popsal v knize *Ethnic Groups and Boundaries*. Barth (1969), podobně jako později Eriksen, popisuje etnicitu jako relační a situační, etnicita je podle něj aspektem vztahu a sociálního vyjednávání. Barth se vymezuje vůči tezi, že je etnicita dána esenciálně. Podle něj nejsou etnické skupiny definovány objektivními kulturními znaky, ale záleží na tom, jakým znakům lidé sami přisoudí význam. Zároveň Barthovo konstruktivistické pojetí etnicity stojí na předpokladu, že žádná etnická skupina neexistuje v izolaci. Vzájemný kontakt etnických skupin pomáhají udržovat hranice (boundaries). Sociální kontakty existují a mohou být udržovány i přes tyto hranice a zároveň hranice nemizí tím, že přes ně aktéři proudí. Karner (2007, str. 17) popisuje, že koncept etnicity je založen na pojmenovávání rozdílů mezi skupinami, identifikaci hranic mezi nimi a ustanovení příslušnosti ke skupině. Zdůrazňuje také politický rozměr, který doprovází udržování hranic mezi skupinami, přičemž podle něj jde o „hluboce politické praktiky, které různým způsobem reprodukuje nebo zpochybňují existující mocenské struktury“.

Podle Eriksena a Jakoubka (2018) můžeme říct, že sociokulturní antropologie je disciplínou, která se etnicitě věnuje především, a to zejména kvůli tomu, že využívá metodologii, která umožňuje dobře popsat interakce a sociální procesy na mikroúrovni. Antropologie a etnicita podle nich ale nebyly provázány vždy, téma etnicity začalo do disciplíny více pronikat v 70. letech 20. století. Dnes už můžeme tvrdit, že etnicita je klasickým antropologickým tématem. Kvalitativní a obzvláště terénní výzkum je metoda, na které sociokulturní antropologie stojí a kterou jsem využívala i já při svém výzkumu. Obzvláště bych chtěla akcentovat poznámku Eriksena a Jakoubka, že teorie etnicity, která stojí právě relačnosti, situačnosti a sociálním vyjednávání, se mimořádně dobře doplňuje s kvalitativním terénním výzkumem. Během výzkumu v Radíkovci jsem mohla přímo pozorovat situace (a také o nich s mými participanty a participantkami diskutovat), ve kterých byla etnicita v sociálních interakcích vyjednávána, a to včetně hranic mezi skupinami, o kterých píše Barth. Proto se mi jeví jako vhodné využít jako jeden z teoretických konceptů mojí práce právě etnicitu, jejíž konstruktivistické pojetí se mi během výzkumu doslova zhmotňovalo před očima.

Barthovo pojetí etnicity bylo a dodnes stále je komentováno a revidováno. Stejně tak byl problematizován a rozšiřován jeden z jeho klíčových termínů: hranice (boundaries). Cohen (2018) navrhuje, že v určitých případech by místo hranic bylo přiléhavější používat metaforu hraničních pásem (frontiers). Hraniční pásmo odkazuje k tomu, že ne vždy musí být hranice mezi etnickými skupinami definovány ostře a jednoznačně, naopak může existovat hraniční pásmo, tedy jakási šedá zóna, která není jednoznačně definovaná jednou ani druhou etnickou skupinou, a kde mohou identity lidí spíše splývat.

Podobně Barthův koncept rozvíjí i Hannerz (2018), který na příkladu kreolizace popisuje, že od roku 1969, kdy vyšlo první vydání knihy *Ethnic Groups and Boundaries*, se svět a jeho fungování velmi proměnily. Podle Hannerze nyní daleko spíše žijeme ve světě, kde byly jasně definovatelné hranice nahrazeny rozmlženými hraničními pásmy a je daleko těžší je přesně vymezit. Barth (1969) sám etnicitu definoval jako relační a situační, ovšem nahrazením konceptu hranic konceptem hraničního pásma se celé pojetí etnicity stává víc kontextuálním a podléhajícím vyjednávání.

Dívat se na etnické skupiny jako na skupiny oddělené spíše rozmlženými hraničními pásmy než ostrými hranicemi rozhodně daleko víc koreluje se situací v mém výzkumném terénu. V Radíkovci o sobě většinou lidé navzájem velmi

dobře věděli, zda jsou Romové nebo Neromové, přesné hranice mezi těmito dvěma skupinami ale byly rozmlžené například v případě, že měl člověk jednoho rodiče Roma a druhého Neroma, přičemž ke smíšeným partnerstvím, ze kterých vzešly děti, ve vesnici čas od času docházelo. Další rozmlžení hranic způsobovala živá migrace místních do zahraničí. Celé radikovské rodiny odjížděli do anglicky mluvících zemí a zejména děti z těchto rodin, které v zahraničí prožily většinu života, vnímaly svůj pobyt v Radíkovci spíš jako návštěvu a za svůj domov považovaly ten zahraniční. Taková zahraniční zkušenost, která zahrnuje i jazykovou vybavenost, jistě také zamíchá s vnímáním hranic mezi jednotlivými skupinami a rozmlžuje je spíše do podoby hraničních pásem.

Etnicita a etnicity

Jakoubek (2018) vysvětluje, že o etnicitě se obvykle referuje v jednotné čísle, podle něj ale nejde o jednu entitu, ve skutečnosti jich totiž existuje mnoho. „Různé konceptualizace produkují různé etnicity, ale ‘etnicita‘ je většinou používána v jednotném čísle, z čehož vyplývá, že korelátém je jen jedna jediná entita“ (Jakoubek, 2018, str. 178). Termínem etnicita je označováno mnoho entit, které mohou mít často protichůdné vlastnosti: etnicita může být v různých pojetích vrozená nebo získaná, sociokulturní nebo biologická, stálá nebo situační, primordiální nebo konstruovaná – a takových dichotomií, které mají protichůdný význam, by bylo možné jmenovat ještě mnoho. Solomos (2022) píše, že studií, které se zabývají etnicitou, v sociálních vědách neustále přibývá, což s sebou nese také nutnost opakovaného promýšlení teoretických konceptů, tedy i etnicity jako takové. Teoretické debaty o konceptu etnicity, které jsou navíc stále více interdisciplinární, potom přinášejí nová pojetí tohoto pojmu a je tedy stále složitější podat jednoznačnou a jedinou definici konceptu etnicity.

Jakoubek navrhuje, že bychom etnicitu měli plularizovat a nemluvit o tomto konceptu v jednotném čísle, ale v množném: tedy nemluvit o etnicitě, ale o *etnicitách*. Tuto Jakoubkovu tezi chápu jako reakci na fakt, že koncept etnicity byl mnohokrát revidován a znovudefinován. Pokud ho tedy chceme jako teoretický koncept používat, bylo by záhodno se přihlásit ke konkrétnímu pojetí etnicity, o které se v našem výzkumu opíráme.

Jelikož se ve svém výzkumu dominantně opírám o intersekciónální teorii, je mi nejbližší to pojetí etnicity, které zdůrazňuje její intersekciónální rozměr. Werbner (2018) byla jednou z těch, které koncept etnicity, se kterým přišel

Barth, revidovaly a přicházely s novým pojetím. Podle Werbner Barthovův koncept etnicity nepočítal s tím, že identity a hranice jsou mnohočetné, a to ve dvojím smyslu: „Za prvé, etnické hranice jsou situační a jednotlivé hranice se vnořují do jiných, které zahrnují více hraničních linek; a za druhé, jak zdůrazňují nejnovější vědecké práce, etnické hranice jsou v moderních (i jiných) společnostech intersekcionalní.“ (Werbner, 2018, str. 118).

Etnicita a intersekcionalita

Werbner (2018) zdůrazňuje situačnost etnicity a tvrdí, že právě intersekcionalita a situačnost jsou u etnicity neoddělitelně provázány. Nejen etnicita, ale i další identitární kategorie (například gender nebo třída) jsou relační a situační, a neměli bychom je aktérům a aktérkám esenciálně připisovat, naopak bychom měli sledovat, jak jsou vyjednávány v sociálním procesu.

Werbner vychází z předpokladu, že každý z nás má vícečetnou identitu a záleží na sociální situaci, která z identitárních kategorií bude v tu chvíli nejvíc zdůrazněna a předváděna. V takovém vyjednávání může být přítomen i konflikt: „Mohou nastat situace, kdy se lidé záměrně vyčleňují ze skupiny a odmítají přijmout definici situace. Mohou konstruovat a vytvářet kontexty, v nichž se jejich identity mohou rozvíjet, což je jeden ze způsobů, jak může dojít ke konfliktu.“ píše Werbner (2018, str. 119). Součástí situačnosti etnicity a identitárních kategorií je i to, že zvýrazňujeme rozdíly mezi jednotlivými aktéry a aktérkami, zkrátka zvýrazňujeme tu část naší identity, která je různá. Například můj neromský původ není mezi mými neromskými přáteli nebo rodinou žádným tématem; jakmile ale přijedu do výzkumného terénu, kde bydlím u romské rodiny, rozdíly v naší etnicitě se stávají námětem rozhovorů. V Radíkovci bylo obzvlášť tematizováno to, že já jako Neromka bydlím v romské domácnosti. Nad touto situací se podívovali jak romští, tak i neromští participantí a participantky. Když jsem poprvé přijela ke Slavovi a Valentíně, oba mě ubezpečovali, že se u nich nemusím bát o svoje věci, protože mi nic neukradnou¹. Tehdy mi jejich poznámka přišla absurdní, později mi ale došlo, že jsou si vědomi stereotypů, které jsou s romstvím spojovány: tedy že Romové kradou. Měli potřebu mě jako Neromku ujistit, že mi u nich nic takového nehrozí. Pochybuju, že by vůči mně měla takovou poznámku neromská rodina a zároveň

¹ Terénní deník, 6. 7. 2020, ř. 4

si nemyslím, že by mi Slavo a Valentína něco takového říkali, kdybych byla Romka.

Právě ze skutečnosti, že jsou v různých situacích zvýrazňovány různé identitární kategorie Werbner (2018) usuzuje, že při studiu etnicity je nejvhodnější se zaměřit na situační analýzu a zkoumat právě to, v jakých situacích je zvýrazňována která kategorie a proč. Zaměřením se na každodenní situace – jako například na to co, co říkali Slavo a Valentína, když jsem k nim poprvé přijela – můžeme snáze odhalit situačnost jednotlivých kategorií. Zkoumání každodennosti a všedních situací jde velmi dobře dohromady s etnografickým designem, který využívám ve svém výzkumu, a který je založen právě na analýze každodenních situací a dlouhodobém pozorování.

Dalším tématem, které Werbner (2018) otvírá, je způsob, jakým uchopujeme diskriminaci a opresivní mechanismy, které chce intersekcionalní teorie analyzovat především. Werbner se vymezuje vůči aditivnímu přístupu k nerovnostem, pod který spadá například teorie dvojích rizik (*double jeopardy*). Tento přístup se začíná rozvíjet v šedesátých letech 20. století, kdy feministické myšlenky začaly být ovlivňovány antikoloniálním a mírovým hnutím a protesty za občanská práva, a feministické teoretičky a teoretici si začali všimnout prolínání různých os útlaku (Delap, 2022). Beal napsala v roce 1969 esej s názvem *Double Jeopardy: To Be Black and Female*, ve kterém upozornila na propojenost útlaku afroamerických žen a mužů a vysvětlovala, že kvůli genderovým, etnickým a třídním zkušenostem jsou problémy afroamerických žen velmi specifické (Beal, 2008). Beal (2008, str. 170) nazývá situaci afroamerických žen v USA jako pozici otrokyň otroků a dodává, že „afroameričtí muži jsou vykořisťováni a vystavováni dehumanizační praktikám ze strany vládnoucí třídy, ale mají někoho, kdo je pod nimi – a to jsou ženy.“ Aditivní přístup k nerovnostem tedy pracuje s myšlenkou více zdrojů či os útlaku, které mohou plynout z různých kategorií, King (1988) mluví v této souvislosti o několika osách útlaku, které jsou ve vztahu vzájemného násobení.

Werbner (2018, str. 128) se vymezuje vůči této jednoduché binaritě zvýhodnění a píše, že „mnohočetné dimenze útlaku nemají pouze aditivní charakter, ale ovlivňují se navzájem.“ Werbner na znevýhodnění nahlíží podobně jako například Hasmanová Marhánková (2018), která se ve své studii věnovala stárnutí LGBT osob. Podle Hasmanové Marhánkové nelze při studiu nerovností neproblematicky vycházet z předpokladu, že negativní dopady různých kategorií se vzájemně posilují. Takové uvažování je zjednodušující a nakládá se

znevýhodněním jako s ohraničeným systémem, který dopadá na jedince vždy stejnou měrou. Intersekcionalní perspektiva je ovšem založena na vztahovosti a tvrdí, že naše sociální lokace je výsledkem průsečíků různých kategorií a okolností (Hasmanová Marhánková 2018). Příslušnost k určité minoritní skupině tedy nemusí automaticky znamenat znevýhodnění, a zároveň příslušnost k více minoritním skupinám současně - například v situaci, kterou popisuje Beal (2008) – být žena a zároveň Afroameričanka - nutně nemusí znamenat násobení znevýhodnění. Záleží na vnějších okolnostech, sociální situaci, kontextu předešlého života nebo historické perspektivě a prostý aditivní přístup k nerostem tyto nuance není schopný analyzovat.

Gender

Další kategorií, kterou jsem ve výzkumu postavila do centra své analýzy, byl gender. Při užívání konceptu genderu vycházím z pojetí feministické teoretičky Judith Butler, která ho popisuje popisuje v knize *Gender Trouble*. Avšak, klíčové dílo k ustanovení pojmu gender napsala Ann Oakley (1985), která v knize *Pohlaví, gender a společnost* vysvětluje distinkci mezi pohlavím a genderem. Pohlaví definuje jako biologický termín, kdežto gender jako pojem psychologicko-kulturní. Píše, že být mužem nebo ženou je stejně tak záležitostí oblečení, gestikulace, povolání, sociálních sítí a osobnosti, jako záležitostí vzhledu genitálií. Mezi genderem a pohlavím vidí Oakley jasnou dělicí linii: pohlavní rozdíly mohou být „přirozené“, kdežto genderové rozdíly jsou záležitostí kultury.

Butler (1999), narozdíl od Oakley, nevidí jasnou dělicí čáru mezi genderem a pohlavím a považuje toto oddělení za logicky nekonzistentní. Pohlaví je podle Butler kulturně konstruováno stejně jako gender. Odmítá definovat gender jako kulturní interpretaci pohlaví, jelikož pohlaví samo je genderovanou kategorií a i definování pohlaví vědeckými diskurzy je plně zakotveno v genderovaném světě. Zároveň pojímá gender jako akt jednání a píše, že gender má performativní povahu. Butler (1999, str. 14) píše, že „performativita není singulárním aktem, ale repeticí a rituálem, který se manifestuje v kontextu fyzického těla.“ Gender tedy neustálým opakováním vytváříme a potvrzujeme, zkrátka znova a znova performujeme, přičemž tuto genderovou performanci lze metaforicky popsat jako divadelní a také jako lingvistický akt. Ovšem, i tato performance má jasně daná pravidla a není zcela svobodná, gender performujeme na základě daných diskurzů, kultury a stávající genderové hierarchie (Butler,

1999). To ovšem neznamená, že pravidla genderové performance nemůžeme vědomě i nevědomě měnit, podle Blencowe (2013) můžeme totiž gender ztvárnit také způsobem, který pravidla genderové performance porušuje.

Právě performativní povaha genderu, kterou popisuje Butler, byla stěžejním přístupem v mojí analýze genderového aspektu participace v komunální politice. Podobně jako Werbner (2018) zdůrazňovala, že etnicita je sociálně vyjednávaná a její situačnost nejlépe odhalíme analýzou každodennosti, jsou gender a manifestace genderových norem v tomto přístupu nejlépe odhalitelné pozorováním každodenních situací, což je jedna z metod mého etnografického výzkumu.

Performativita genderu

Butler (1999) píše, že gender má opakující se strukturu, tedy že všechny performance genderu opakují a imitují ty předchozí. Blencowe (2013) píše, že gender, ač je sociálně konstruovaný, se tak pro nás stává realitou a neoddiskutovatelným faktem, a to ne proto, že by nám byl připsán biologicky, ale právě pro svoji performativní povahu. Genderové role jsou vykonávány a kopírovány s tak častou frekvencí, že jsme je začali vnímat jako danou realitu. Zároveň je gender nejdůležitější součástí všech našich dalších sociálních rolí, což znamená, že gender musíme performovat vždy, když se účastníme sociálního života.

Performance genderu není zcela svobodnou volbou. To, jakým způsobem budeme gender předvádět, není jen našim rozhodnutím. Záleží na naší předchozí zkušenosti, jelikož můžeme imitovat a napodobovat jen to, co už jsme dříve zažili. Zároveň některé situace, ve kterých se ocitáme, pro nás mohou být nové a neznámé, což znamená, že nemáme žádné modely, které bychom mohli v genderové performanci napodobovat. Každodenní realita tedy stojí na neustálém opakování genderové performance, ale tato imitace může nabývat mnoha podob. Různé způsoby, jakými genderová představení opakujeme, mohou stávající genderový řád spíše zpochybnit, než podpořit (Butler, 1999). Genderová performance tedy není zcela svobodná, ale přesto v ní je jistý prostor pro invenci a narušení stávajícího genderového pořádku, jak píše Butler (1999, str. 145): „Příkaz být daným genderem vytváří nutná selhání, množství nekoherentních konfigurací, které ve své mnohosti překonávají příkaz, jímž jsou generovány, vzdorují mu.”

Blencowe (2013, str. 163-164) píše, že „performativita genderu není teorií o tom, co jednotliví aktéři dělají, ale daleko spíš teorií, která vysvětluje, jak tito aktéři vůbec vznikají.“ Performativní povaha genderu, chování aktérů a akterek a jejich participace ve vesnické komunální politice byly důležitými body mojí analýzy a během mého pobytu v Radíkovci mě obzvlášť zajímaly momenty, ve kterých byl gender performován. Pozorovala jsem situace, ve kterých byli jejich aktéři a aktérky genderově konformní, stejně jako ty, ve kterých byl stávající genderový řád narušován. Gender je také sociálně vyjednávaný a přestože Butler (1999) vidí genderovou performanci jako představení, které podléhá určitým pravidlům a není zcela svobodné, nechává určitý prostor pro invenci a vyjednávání. Právě takových vyjednávání o stávající genderové performanci jsem v Radíkovci zažila řadu, týkaly se například rodinného uspořádání, péče o děti, návratu žen po rodičovské dovolené do zaměstnání nebo participace v komunální politice.

V některých situacích bylo ale velmi složité vystopovat, jakým způsobem je gender performován a jak se manifestuje. Participantí a participantky v Radíkovci gender vnímali jako „jasně danou a neoddiskutovatelnou realitu“ (Blencowe, 2013, str. 162) a proto pro mě bylo často těžké rozklíčovat, jakým způsobem byly genderové role v určitých situacích performovány. Další složitým úkolem bylo doptávání se a diskuse o takových situacích. Pokud je něco jasně danou realitou, může být pro lidi těžké tyto procesy pojmenovávat. Zdálo se mi, že participantí a participantky o genderových performancích běžně nepřemýšlejí a proto je pro ně těžké formulovat slova, kterými by genderové role popsali. Podle Foucaulta (1978) je mlčení, ať už jako mlčení označíme to, co odmítáme vyslovit nebo to, co neumíme pojmenovat, také součástí diskurzu, v tomto případě diskurzu o genderových rolích a genderové performanci. Zároveň, přestože jsem se během studia i výzkumu učila být citlivější vůči projevům genderové performance, i pro mě bylo často složité rozpoznat situace, které by mohly být zajímavé pro analýzu performance genderu. Všichni jsme zkrátka socializovaní ve světě, kde je gender jasně danou realitou.

Gender a intersekcionalita

Koncept genderu je s intersekcionalní teorií neoddiskutovatelně provázán. Intersekcionalita je v genderových studiích klíčovým pojmem, a to jednak proto, že intersekcionalní teorie původně vzešla z feministických kruhů (Sigle-Rushton,

Lindström, 2013) a také proto, že gender je kategorií, která bývá do intersekcionalní analýzy řazena především. Zároveň přinesla intersekcionalita do genderových studií kritický náhled na stávající koncepty, což mělo později dopad na teoretický vývoj genderu. Podle Sigle-Rushton a Lindström (2013, s. 129) „je intersekcionalita koncept s bohatým a různorodým vývojem, v níž hraje genderová problematika významnou roli mimo jiné i proto, že intersekcionalitu můžeme považovat za logické vyústění kritických feministických přístupů“.

Zároveň se se vznikem intersekcionalní teorie vynořily otázky, jakým způsobem analyzujeme gender a genderové nerovnosti – a potažmo další kategorie, které mohou být součástí intersekcionalní analýzy. Podle McCall (2005) je to způsobeno tím, že metodologie, která by se měla pojít s intersekcionalní teorií, je nepromyšlená a málo specifikovaná a diskutovaná. Zaprvé jde o to, že intersekcionalita pracuje s mnoha kategoriemi a dimenzemi sociálního života, které považuje za propojené a neoddělitelné. To znamená, že v analýze nemůžeme mluvit jednoduše o genderu: nemůžeme analyzovat kategorii „ženskosti“ a abstrahovat ji od dalších kategorií, například od třídy nebo etnicity. Vždy jde o určité ženy a jejich zkušenost, která podléhá dalším přidruženým kategoriím. Jak píše Spelman (1988, str. 13), „nemůžeme představu o ‘ženskosti’ abstrahovat od skutečnosti, že jde o konkrétní ženu, ať už jde o Afroameričanku ze střední třídy, která žije v Severní Americe, nebo o chudou bělošku žijící ve Francii v sedmnáctém století“. Druhým problémem je, že nemůžeme o kategoriích uvažovat jako o oddělitelných vztazích: nemůžeme například odděleně uvažovat o genderové diskriminaci a o etnické diskriminaci, protože podle intersekcionalní teorie jsou vždy všechny kategorie propojené. Tyto dva nastíněné body vedou k tomu, že musíme v analýze pracovat s velkou mírou komplexnosti (Sigle-Rushton, Lindström, 2013) a teoretické vymezení kategorie genderu se touto komplexností také komplikuje.

Problémem konceptualizace genderu při užití intersekcionalní teorie je tedy její snaha o příliš velkou komplexitu. Pokud chceme do analýzy zařadit všechny kategorie a sledovat, jaký mají vliv na koncepci genderu, dostáváme se do překérní situace. Teoretické závěry, které vyvozujeme z empirických dat s sebou vždy nesou jistou míru zjednodušení. Podle McCall (2005) intersekcionalní teorie ovšem vyžaduje, abychom se tohoto zjednodušení vzdali a nahradili ho komplexností. Vzápětí ale autorka dodává, že nevidí žádné řešení, jak tuto komplexnost účinně uchopit.

Určitou redukcí komplexnosti s sebou přináší každá teorie. V případě intersekcionality nikdy nemůžeme zařadit do analýzy úplně všechny kategorie a následně popsat, jaký mají vztah k genderu. Lykke (2010) k této redukcí komplexnosti přistupuje s ambivalencí. Jednak říká, že gender bychom měli v analýze jasně vymezit, ovšem s ohledem na všechny intersekcionalní vztahy, na druhou straně ale zdůrazňuje, že „jde především o to, aby se gender stal jasným předmětem výzkumu, aniž by byl fixován a esencionalizován“ (Lykke, 2010, str. 31).

Podle Sigle-Rushton a Lindström (2013) je nutné v intersekcionalní analýze, která pracuje s jednotlivými kategoriemi, postupovat citlivě. „Přístup ke kategoriím ovlivňuje vnímání nerovností, utváří, či situace je zdůrazňována a či zastírána, a vytváří specifické pozice subjektů,“ píše autorky (2013, str. 134). Vymezení genderu v mém výzkumu je určeno jeho performativní povahou. Uchopením genderu jako kategorie, která je každodenně předváděna, se vyhneme tomu, abychom gender fixovali a esencionalizovali, jak píše Lykke. Genderová performance může nabývat různých podob, rozhodně nejde o stereotypní převádění *ženství* nebo *mužství*. Zároveň uchopení genderu jako performativního aktu poskytuje v analýze prostor sledovat, jakým způsobem gender interaguje s jinými kategoriemi.

Gender a pozicionalita výzkumnice

Na průběh výzkumu v Radíkovci měl můj gender samozřejmě také vliv. Poprvé jsem přijela do vesnice, když mi bylo necelých dvacet pět let. Na prvních setkáních se mě lidé většinou ptali, jestli mám manžela a děti. Vzpomínám si, že mi ta otázka tehdy přišla zvláštní, protože vysokoškolsky vzdělané ženy mého věku z mého okolí většinou neměli děti a manžela. Později jsem začala rozumět tomu, že lidé z Radíkovce si mě potřebují nějak zařadit a vyznat se v mojí životní situaci. Genderové role totiž byly v Radíkovci performovány jinak: ženy měly obvykle děti dříve, než je zvykem v mém okolí, a pokud je ještě neměly, obvykle už měly stálého partnera a očekávalo se od nich, že rodinu brzy založí.

Uvědomovala jsem si, že moje genderová performance některé lidi v Radíkovci udivuje. Například Valentína se mě vždy, když jsem přijela, přeptala, jestli už mám partnera, a často se mě také ptala, kdy si chci pořídit dítě. Přestože jsme si ale já i lidé z Radíkovce spojovali s genderovými rolami odlišná očekávání, nechci, aby to působilo tak, že jsme žili v odlišných světech a

nerozuměli si navzájem. Myslím, že lidé z Radíkovce většinou chápali, že ne všechny ženy si chtějí pořídit děti brzo a sama Valentína často zakončovala naše povídání tím, že je ode mě rozumné nepožívat si dítě při studiu.

Zároveň jsem se v Radíkovci nesešla s genderovými normami, které by nějak výrazně omezovaly můj pohyb v terénu. Slavo a Valentína, u kterých jsem bydlela, mi vždycky opakovali, že vesnice je bezpečná a nikdy negativně nekomentovali, pokud jsem se vracela domů například pozdě v noci. Haukanes (2004) popisovala, že v jihočeské vesnici, ve které realizovala terénní výzkum kolem roku 1990, nebylo obvyklé, aby šla žena sama do hospody. Hospoda byla prostorem, který byl vyhrazený mužům a skupinka žen mohla do hospody bez mužského doprovodu zajít jen výjimečně. Podobně popisuje prostor vesnické hospody i Kandert (2004), který ho charakterizuje jako mužské informační centrum. Ženy, které navštěvovaly místní hospodu, byly v době jeho výzkumu, který probíhal ve středním Slovensku v šedesátých až osmdesátých letech minulého století, považovány za poběhlice. S něčím takovým jsem se v Radíkovci nesešla, do hospody jsem chodila s ženami i muži a několikrát jsem v ní byla sama.

Také jsem během výzkumu vedla rozhovory s muži i s ženami a nezaznamenala jsem, že by situace, kdy trávím hodně času s nějakým mužem nebo muži během rozhovoru, byla hodnocena jako nevhodná. Ort (2022), který realizoval výzkum ve východoslovenské vesnici kolem roku 2014 naopak popisoval, že muži pro něj během výzkumu byli přirozenějšími komunikačními partnery a bylo považováno za nevhodné, aby vedl dlouhé rozhovory o samotě s ženami. Ort také píše, že jako výzkumník-muž se účastnil některých sociálních situací, které byly určeny především mužům, čímž byl jeho výzkum genderově zatížen. Já jsem během výzkumu trávila hodně času s ženami, ale na druhou stranu, moje hlavní výzkumné téma byla komunální politika, což byl v Radíkovci především mužský prostor. Účastnila jsem třeba jednání zastupitelstva i neformálního setkání po něm nebo navštívila fotbalový trénink, protože ve fotbale se angažovala řada místních zastupitelů. Všechny těchto událostí se účastnily většinou muži. Lidé v Radíkovci věděli, že mou oblastí zájmu je komunální politika a proto se nad těmito mými aktivitami příliš nepodivovali.

Radíkovské občany tedy moje účast na sociálních situacích, které byly spíše mužské, neznepokojovala, ale v určitých chvílích maskulinní prostředí znepokojovalo mě. Během rozhovoru, který jsem vedla s dvěma hráči fotbalu, mi

neustále nabízeli manžela, který mi „udělá dítě“². Při jedné návštěvě hospody si k nám přisedl kamarád mých domácích a tím pro mě začalo být večerní posezení dost nepříjemné: „*S Oliverem to byla trochu otrava, protože se na mě snažil trochu sahat, pohladit mě po zádech nebo chytit za ruku. Pak jsem s ním ještě měla společnou cestu domů, protože bydlí v naší ulici, ale naštěstí je to jen kousek a byl nalitej jak váza.*“³ Během výzkumu v Radíkovci jsem se nikdy nedostala do situace, kdy bych se cítila skutečně ohrožená, všechny tyto zážitky bych popsala spíš jako nepříjemné než jako nebezpečné. Zároveň ale můžu říct, že takové situace měly vliv na to, jaké interakce jsem vyhledávala: znova už jsem například na fotbalový trénink vést rozhovory nešla, raději jsem se snažila domlouvát si rozhovory buď u někoho doma nebo na obecním úřadě. Během návštěv hospody nebo při večířkách jsem si vždycky dávala pozor, aby kolem měl být někdo, komu věřím (například moji domácí nebo jiní lidé, kteří mi byli v Radíkovci bližší) a kdo mi případně pomůže z nepříjemné situace vystoupit.

Takové situace se v Radíkovci neděly jenom mě. S místními ženami jsme několikrát probíraly, jak jsou nám některé mužské řeči nebo chování nepříjemné. Jedna žena označila fotbalového trenéra na základě jeho průpovědek směrem k ženám za „*sexistického sedliaka*“⁴. S jinou ženou, Emou, která v době mého výzkumu končila střední školu, jsem během mého prvního pobytu v Radíkovci trávila poměrně hodně času. Několikrát se nám stalo, že nám mužské řeči nebo chování byly nepříjemné, jednou jsme do takové nepříjemné interakce dostaly na dětském dni, který pořádala obec: „*Byl tam jeden starší chlap, co mi pořád říkal, že mě chce někam pozvat. Ema mi pak říkala: ‘Ja ho nemám rada, furt na mňa ľudia v kuse pozerajú, ja už neviem, čo si mám obliecť, to mám vo vrecku chodiť?’*“⁵ Vzhledem k tomu, že jsem v Radíkovci nebyla místní a realizovala tam terénní výzkum, byla moje pozice jistě mírně specifická. Na druhou stranu, podle výpovědí jiných místních žen genderové obtěžování nebo nevhodné řeči zažívaly od místních mužů i ony, v tomto se tedy moje zkušenost nijak nevymykala.

² Terénní deník, 10. 7. 2020, ř. 32

³ Terénní deník, 3. 7. 2021, ř. 82

⁴ Terénní deník, 13. 7. 2020, ř. 49

⁵ Terénní deník, 14. 7. 2020, ř. 55

Sociální status

Sociální status byl další kategorií, kterou jsem do intersekcionalní analýzy výzkumných dat zahrнула. Tuto kategorii jsem se rozhodla přidat až v průběhu výzkumu, protože se postupně ukazovalo, že při zkoumání politické participace na venkově je zcela zásadní. Po mých prvních návštěvách Radíkovce a prvních výzkumných rozhovorech, kdy jsem se zaměřovala na kategorie genderu a etnicity, jsem měla stále pocit, že mi něco nevyřčeného uniká. Když jsem s mými participanty a participantkami diskutovala, jaké kandidující při volbách do komunální politiky upřednostňují, často jsem dostávala odpovědi ve smyslu: *musí to být dobrý, schopný člověk*. Zpočátku pro mě byly tyto formulace banální a nicneříkající, postupně jsem se ovšem začala v rozhovorech a v pozorování dostávat více do hloubky. Došlo mi, že moji participanti a participantky mluví právě o sociální statusu. Bowleg (2008) píše, že pro výzkumnici, která se opírá o intersekcionalní teorii je mnohdy výzvou zviditelnit implicitní zkušenost lidí s intersekcionalitou, která nemusí být přímo vyjádřena. Přesně takovou výzvou pro mě bylo pojmenování sociálního statusu, který byl v rozhovorech nejčastěji charakterizován jako kombinace sociálního a rodinného kapitálu, vzdělání a věku. Ve své práci tedy chápu sociální status především jako kombinaci těchto charakteristik, neboť právě ty vyplynuly z výzkumných rozhovorů a pozorování.

Sociální status je sociologický koncept, který je zásadní pro vysvětlení sociální interakce a sociální struktury, přičemž sociologie chápe status jako zavedenou sociální pozici (Stolley, 2005). Status je místo, které člověk zaujímá v určitém sociálním systému. Tímto termínem jsou označovány povinnosti a výhody, které člověk zažívá v závislosti na svém postavení a roli ve společnosti (OpenStax College, 2021). Na místě je však mluvit v plurálu o sociálních stavech, neboť pozice člověka ve společnosti je určena mnoha jeho charakteristikami. Můžeme mluvit o souboru různých sociálních statusů, které se týkají kariéry, členství ve spolcích a politických stranách nebo rodinného uspořádání. Já jsem například zároveň studentka, neprovdaná bezdětná vysokoškolsky vzdělaná žena a členka ekologické organizace – a všechny tyto statusy dohromady určují moji pozici ve společnosti. Sociální statusy zároveň nejsou statické a neměnné, ale v průběhu života se proměňují zároveň se změnami v kariéře, věku, rodinném uspořádání a podobně (Stolley, 2005).

V intersekcionalní analýze se málokdy mluví o sociálních stavech, daleko častěji bývá jako jedna z kategorií využíván koncept třídy. V mém

výzkumu se ale ukázalo, že přiléhavějším popisem charakteristik, o kterých participanti a participantky mluvili, jsou sociální statusy. Sociální status je vždy záležitostí vztahu mezi aktéry a aktérkami, jak ho popisuje Kemper (2016, str. 6). Podle něj je status „vždy záležitostí vztahové spolupráce, která spočívá v dobrovolných aktech souhlasu, úcty, respektu, pozornosti, podpory, zájmu, chvály nebo sympatií mezi aktéry a aktérkami“. Zároveň se jedná o multifaktoriální a dynamický společenský jev. Koncept sociálního statusu je tedy založen na vztahovosti a proměnlivost, což jsou ty charakteristiky, které sociální statusy v mém výzkumném terénu nabývaly. Zařazení sociálního statusu do intersekcionalní analýzy se tak jeví jako logická volba, navíc zakotvená ve výzkumných datech.

Sociální status a nerovnost

Vzhledem k tomu, že sociální statusy určují pozici člověka ve společnosti, jsou také tím, co strukturuje sociální nerovnosti. Kemper (2016) pojímá sociální statusy jako hierarchické vztahy založené na distribuci moci a prestiže. Weber (1968) píše, že status je základním rozměrem sociální nerovnosti ve společnosti spolu s bohatstvím a mocí. Přesvědčení o existenci sociálních statusů různé prestiže konstruují a ospravedlňují sociální nerovnosti mezi jednotlivými skupinami. Tímto způsobem statusová přesvědčení potvrzují význam skupinových rozdílů v hierarchickém smyslu (Ridgeway, 2006).

Pokud chceme pochopit mechanismy, které nerovnosti konstruují, podle Ridgeway (2014) se bez konceptu sociálního statusu neobejdeme. Podle autorky bývá koncept sociálního statusu v sociálních vědách zbytečně opomíjen, přitom ale zásadně formuje naše chápání toho, co je sociální nerovnost a jak je způsobována. Jde o to, že lidem velmi záleží na tom, aby se cítili oceňováni a přijati společností, ve které se pohybují. Ridgeway (2014) upozorňuje, že sociální status není jen záležitostí peněz nebo moci, koneckonců, peníze často lidé chtějí nejen kvůli jejich směnné hodnotě, ale k vylepšení jejich sociálního statusu.

Podobně jsem sociální statusy a nerovnosti s nimi související pojímala v disertačním výzkumu i já. Aplikovala jsem koncept sociálního statusu na politickou participaci na venkově a pokládala jsem si otázku, jak sociální statusy ovlivňují úspěšné zvolení do komunální politiky. Pokud jde o komunální politiku na vesnici, je zásadní, aby kandidující přesvědčili voliče a voličky, že jsou pro výkon funkce vhodné a kompetentní. Toto přesvědčení velmi souvisí se sociálním

statusem, který člověk ve vesnici má. Jak píše Ridgeway (2014), lidem záleží na veřejném uznání jejich hodnoty – a právě veřejné uznání je tím, co kandidujícím pomáhá ve volbách uspět. Podle Kempera (2011) je status aktérům a aktérkám přiznáván okolím na základě jejich zásluh a veřejné prezentace, přičemž rozdělení statusů má hierarchický rozměr. Veřejné uznání nutně nemusí být spojeno s penězi nebo jinými materiálními statky. V Radíkovci byl sociální status částečně určený i tím, jak byli lidé bohatí, ale zároveň šlo také o to, jaké měli sociální kontakty, rodinné zázemí nebo jak ve vesnici angažovali ve spolkovém životě.

Ridgeway (2014) upozorňuje na to, že sociální status je vhodné studovat na úrovni aktérů a akterek a jejich vztahů, tedy spíše na mikro-úrovni než na makro-úrovni: „Status jako základ sociální nerovnosti funguje jinak než materiální zabezpečení nebo přístup k moci. Je založen spíše na kulturním přesvědčení než na materiálních podmínkách a působí především na mikroúrovni každodenních sociálních vztahů než na širší strukturální úrovni.“ (Ridgeway, 2014, str. 12). Kemper (2011) také popisuje vztahový rozměr sociálního statusu a zdůrazňuje, že vzniká sociální interakcí. Takový přístup jde dobře dohromady s etnografickým designem, který je založen právě na zkoumání každodennosti a také každodenních sociálních vztahů. Zároveň můj výzkumný terén tvořila jedna vesnice, sociální vztahy jednotlivých aktérů jsem tedy zkoumala v malém mikrokosmu obce.

Sociální kapitály

Sociální statusy jsou charakterizovány jako proměnlivý a dynamický společenský jev, který se v průběhu života mění (Stolley, 2005). Sociální statusy v této práci také pojmám jako proces, ne jako statickou pozici lidí ve společnosti, která se nemění. Proměnlivost sociálních statusů ve vztahu k radíkovské komunální politice propojuji s Bourdieuho pojetím sociálního prostoru a sociálních kapitálů. V mém textu nespojuji kapitály s konceptem třídy, tak jako Bourdieu (1998), ale právě se sociálními statusy. Zároveň se striktně nedržím Bourdieuho dělení na různé druhy kapitálů, ale pro účely výzkumné analýzy jsem provedla podrobnější členění.

Bourdieu (1998) popisuje různé druhy kapitálů, podle jejichž kumulace jsou aktéři a aktérky rozmístěni v sociálním prostoru. Existenci sociálního prostoru, který Bourdieu (1998, str. 17) charakterizuje jako „neviditelnou

skutečnost, na kterou nelze ukázat ani si sáhnout“. V sociálním prostoru se odehrává hra, která je založena konkurenčním principu a aktéři a aktérky v této hře používají různé strategie, aby si v ní udrželi nebo zlepšili své postavení. Záleží i na samotném poli, které Thomson (2014, str. 67) přirovnává k fotbalovému hřišti: „Pole mohou vypadat různě podle toho, jaká hra se na nich hraje. Mají svá vlastní pravidla, historii, hvězdné hráče, legendy a pověsti.“ Sociální kapitály hrají v tomto procesu zásadní roli: jsou jak procesem, tak i produktem hry v sociálním prostoru (Thomson, 2014). Bourdieu (1987) teorii různých druhů kapitálů rozvíjí v teorii tříd. Třídou charakterizuje jako skupinu osob, která zaujímá v sociálním prostoru podobnou pozici a tvoří ji lidé v podobných životních podmínkách. Koncepty kapitálu a třídy jsou u Bourdieuho provázané: podle kumulace jednotlivých kapitálů se společnost dělí do různých tříd.

Sociální kapitály Bourdieu popisuje v širším systému společenských vztahů, v němž se různé druhy kompetencí, výhod nebo majetku transformují a směňují. Nejde jen o směnu a transformaci v ekonomickém slova smyslu, přestože i ta může být součástí, ale o směnu na kulturní úrovni (Moore, 2014). Bourdieu (1987) rozlišuje ekonomický kapitál, který je utvářen výší příjmu, bohatstvím a majetkem a dále mluví o kulturním kapitálu (který nazývá také informačním), který může být reprezentovaný například vzděláním. Naposledy jmenuje dvě formy kapitálů, které spolu silně souvisí, a to sociální a symbolický. Sociální kapitál je tvořen zdroji, které jsou spojené se vztahy, kontakty a členstvím v různých skupinách. Symbolický kapitál se od ostatních druhů kapitálu v Bourdieuho koncepci liší, jelikož podobu symbolického kapitálu na sebe berou různé druhy kapitálů, jakmile se spojí s jinými zdroji a jsou společností uznávány jako legitimní. Jinými slovy, symbolický kapitál je ten, který je rozpoznán, vnímán a uznán jako kapitál jinými aktéry a aktérkami.

Přestože koncept kapitálů Bourdieu spojuje s termínem třídy, který ve své práci nepoužívám, jeho pojetí kapitálů se dobře hodí k popisu sociální reality v Radíkovci. Během výzkumu jsem mimo jiné zjišťovala, jaké charakteristiky pomáhají jednotlivým kandidujícím uspět v komunální politice. Postupně jsem analýzou dat došla k tomu, že moji participanté a participantky popisovali různé druhy kapitálů. Mluvili například o tom, že lidem pomáhá ke zvolení, když mají ve vesnici širokou rodinu a spoustu známých - což bych mohla nazvat sociálním kapitálem - nebo tematizovali vztah mezi úspěchem ve volbách a vzděláním, tedy kulturní kapitál.

V různých prostředích se oceňování různých druhů kapitálu může lišit, vždy je tedy třeba, řečeno s Bourdieuem (1998, str. 22 – 23) „prozkoumat, jaké principy diference společnost charakterizují“. Například ve francouzském sociální prostoru hrál podle Bourdieua nejdůležitější roli kapitál ekonomický a kapitál kulturní. Naopak v tehdejší Východní Německu (NDR) byl daleko zásadnější kapitál kulturní, jelikož kumulace ekonomického kapitálu nebyla v politických podmínkách možná, případně byla možná jen omezeně. Já jsem se zaměřila na to, jaké druhy kapitálů jsou zásadní pro úspěch v komunální politice na slovenském venkově. Ukázalo se, že ekonomický kapitál není tím nejdůležitějším, daleko více byl oceňován sociální a kulturní kapitál. Symbolický kapitál byl důležitý v tom smyslu, že kandidující museli v očích voličů a voliček svoje kapitály dobře odprezentovat, aby byly rozpoznány a oceněny.

Metodologie výzkumu

Výzkumný design etnografie

Podle Andersona (1996) je metodologie výzkumníci rámcem, skrze který interpretuje svět a realitu kolem sebe a který mu dává nástroje okolní svět zkoumat a následně analyzovat. Já jsem svět kolem sebe během disertačního výzkumu zkoumala kvalitativními metodami. Atkinson (2017) popisuje kvalitativní výzkum jako typ výzkumu, který pomáhá nahlédnout do mnoha společenských procesů, například do konstrukce významů, každodenního života, rituálů nebo dokonce opresivních praktik.

V disertačním výzkumu jsem využívala výzkumný design etnografie. Tento výzkumný design je jedním z mnoha metodologických přístupů, který je dnes používán v sociálních vědách. Od začátku 20. století je etnografický terénní výzkum hlavním metodologickým přístupem v sociokulturní antropologii, ale je využíván také v sociologii a dalších sociálních vědách, například v psychologii nebo sociální geografii. Podle Delamont a Atkinsona (2007) se význam pojmu etnografie může v různých kontextech lišit. Přestože nemá slovo etnografie zcela jasný sémantický význam, můžeme nastínit jeho základní definici, což autoři činí hlavně se zřetelem na praktickou rovinu: zaměřují se na to, co etnografka dělá, na data, která konstruuje a na typ analýzy, kterou na data aplikuje.

Co etnografka dělá

Pokud jde o tvorbu dat, základním principem etnografie je účast výzkumnice na každodenním životě lidí, které zkoumá. Výzkumnice obvykle tráví ve výzkumném terénu delší dobu, sleduje, co se kolem ní děje, naslouchá a klade otázky během nahrávaných i neformálních rozhovorů, případně může shromažďovat různé dokumenty nebo jiné materiály související s výzkumem (Delamont, Atkinson, 2007). Během etnografie se výzkumnice soustředí na popsání a interpretaci sdílených a naučených vzorců, hodnot, chování, názorů a jazyka lidí, kteří sdílejí tutéž kulturní skupinu (Harris, 1968). Výzkumné metody, které využívá etnografický design, jsou dlouhodobé pozorování, nejčastěji zúčastněné pozorování, během kterého výzkumnice zaznamenává, co se kolem ní

děje, a rozhovory s participanty a participantkami. Další metodou tvorby dat může být shromažďování dokumentů (Delamont, Atkinson, 2007).

Můj běžný výzkumný den v Radíkovci vypadal tak, že jsem si vždy den dopředu domlouvala rozhovory s participanty a participantkami nebo jiné schůzky ve vesnici, případě si plánovala účast na různých obecních akcích. Dopolední čas jsem často využívala k návštěvě obecního úřadu, pokud jsem si chtěla promluvit s jeho zaměstnanci a zaměstnankyněmi, kteří byli tou dobou přítomní. Největší výzkumnický firmol přirozeně nastával až odpoledne a večer, protože se lidé vraceli z práce a měli čas na setkání se mnou.

Večery jsem většinou trávila na návštěvách v domácnostech nebo v hospodě. Hospoda se ukázala jako skvělé místo k navazování kontaktů. Kandert (2004) píše, že styk s „cizincem“, jak nazval sám sebe jako etnografa, který přijel na slovenský venkov v 60. letech minulého století, byl pro místní vítaným zpestřením života. Podobný pocit jsem z interakcí s radíkovskými občany měla i já: k našemu stolu si v místní hospodě často přisedávali přátelé lidí, se kterými jsem původně přišla a okruh mých kontaktů se tak přirozeně rozšiřoval. Také jsem měla příležitost pozorovat běžné interakce mezi lidmi a účastnit se rozhovorů, které ne vždy souvisely s mým výzkumným tématem, ale reflektovaly život ve vesnici nebo v širším regionu z jiné stránky.

Dopoledne jsem někdy trávila v domě Slava a Valentíny. V domácnosti jsem byla přítomná běžným činnostem, jako vaření, úklid, společné jídlo nebo pití kávy. V takových situacích jsme si samozřejmě povídali, často také přišel Valentínu a Slava někdo navštívit a těchto návštěv a konverzací jsem se také účastnila. Zároveň jsem zázemí domu využívala pro dopsání terénního deníku, plánování dalších dní na výzkumu a také k průběžné analýze rozhovorů. Každodenní život jsem ale měla šanci pozorovat i v jiných domácnostech. Často jsem po rozhovoru zůstávala u mých participantů a participantek doma déle, pak přicházeli další členové jejich rodiny nebo přátelé a měla jsem tak možnost promluvit si s více lidmi, případně být chvíli přítomná jejich každodenním rozhovorům.

Tvorba dat

Záměrně používám termín *tvorba dat* namísto *sběr dat*. Wagner (1981) píše, že antropolog kultury spíše vynalézá, než objevuje. Použijeme-li výrazy *tvorba dat* a *vynalézání kultury*, můžeme lépe vyjádřit fakt, že výzkumnice vstupuje do

terénu sama za sebe a výzkumný proces ovlivňuje. Zároveň, jak píše Criado a Estalella (2023), antropologický výzkum je procesem plným improvizace a kreativity a vyžaduje, abychom stále přemýšleli nad tím, jaké otázky jakým způsobem budeme pokládat.

Delamont a Atkinson (2007) přinášejí několik charakteristik, které etnografická práce na tvorbě dat obvykle zahrnuje. Zaprvé, tvorba dat se děje v kontextu každodennosti, nikoliv v podmínkách, které vytvořila výzkumnice. Nejde tedy o rozhovory v experimentální prostředí ani o rozhovory, které by byly velmi strukturovány nebo o důkladně připravené situace. Zkrátka jde o výzkum, který probíhá přímo v terénu. Můj výzkum v Radíkovci probíhal přesně takto: jednalo se o terénní výzkum, během kterého jsem bydlela u místní rodiny. Rozhovory jsem s participanty a participantkami vedla přímo ve vesnici v jejich domech, zahradách nebo na jejich pracovištích. Pokud jde o průběh rozhovorů, vždy jsem měla připravenou základní osnovu s tématy, která jsem chtěla probrat. Při mém prvním příjezdu do Radíkovce byla moje připravená osnova velmi volná a obsahovala jen základní body. Čím více rozhovorů jsem vedla, tím více jsem moji osnovu zpřesňovala, protože jsem se potřebovala doptávat na konkrétní informace, které mi v mozaice dat chyběly. Vždy jsem ale během rozhovorů dávala participantům a participantkám prostor, aby případné téma hovoru mohli určit sami. Některé rozhovory se tak vyvinuly úplně jiným směrem, než jsem předpokládala a přinášely obzvláště zajímavé informace. Zároveň, kromě formálnějších nahrávaných rozhovorů jsem ve vesnici vedla velké množství krátkých neformálních rozhovorů, nebo naopak velmi dlouhých rozmluv s lidmi, kteří se během pobytu postupně stali mými přáteli.

Jako druhou charakteristiku etnografické tvorby dat Delamont a Atkinson (2007) uvádí, že data jsou shromažďována z řady zdrojů, například i z různých dokumentů a písemností. Hlavním zdrojem dat v etnografii ale obvykle bývá zúčastněné pozorování a relativně neformální, nestrukturované rozhovory. Všechny tyto výzkumné metody jsem během svého výzkumu využívala i já. Bydlela jsem přímo ve vesnici u místní rodiny a se svými participanty a participantkami jsem trávila čas běžnými každodenními činnostmi a zároveň jsem s nimi pořizovala nahrávané rozhovory. Tyto rozhovory a zúčastněné pozorování, zhmotněné do poznámek v terénním deníku, byly mým hlavním zdrojem dat. Zároveň jsem také čerpala ze zápisů v obecní kronice a z volebních programů a letáků kandidujících, které se mi podařilo ve vesnici sesbírat. Částečně jsem sledovala politické dění ve vesnici i na sociálních sítích

a během voleb byly součástí mého pozorování i volební plakáty kandidujících, které byly vyvěšené po obci a ke kterým se vyjadřovali i moji participanti a participantky během rozhovorů.

Za třetí Delamont a Atkinson (2007) uvádí, že tvorba dat je relativně nestrukturovaný proces. To znamená, že výzkumnice obvykle nesleduje pevně stanovený plán, který si vytyčila na začátku. Zároveň tvorba dat nepodléhá dopředu daným kategoriím nebo kódům: výzkumnice kódy a kategorie vytváří až během tvorby dat a při pozdější analýze. Moje tvorba dat v Radíkovci byla také relativně nestrukturovaná. Při mých prvních pobytech jsem pořizovala rozhovory s těmi lidmi, na které jsem narazila a kteří se mnou byli ochotni mluvit. Když jsem se ve vesnici více socializovala, bylo už snadné oslovit k rozhovoru konkrétní osoby, jejichž výpovědi jsem k doplnění výzkumných dat potřebovala. Průběžně jsem si stanovovala a upravovala plán, jak budu při terénním výzkumu postupovat podle toho, které informace mi chyběly. Kódy a kategorie jsem vytvářela během průběžných analýz; tento proces ještě více popíšu, až se budu věnovat analýze dat.

Čtvrtou charakteristikou etnografického výzkumu je dle Delamont a Atkinsona (2007) soustředění se jen na několik případů. Předmětem výzkumného zájmu může být i jeden jediný případ nebo jedna skupina lidí a soustředění se na málo případů má usnadnit hloubkové studium. Já jsem omezila můj výzkumný terén na jedinou vesnici, ve které jsem pořizovala rozhovory a prováděla pozorování. Mými participanty a participantkami byli lidé, kteří ve vesnici žili: někteří z nich trvale a celý život, jiní už měli domov jinde, ale do Radíkovce se vraceli k příbuzným a někteří v obci zakotvili až později.

Analýza dat

Posledním bodem se Delamont a Atkinson (2007) dostávají k analýze dat. Ta zahrnuje interpretaci významů a funkcí lidského jednání a institucionálních praktik a zasazuje je do kontextu místní lokality, případně do širšího kontextu. Výsledkem analýzy jsou většinou slovní vysvětlení, deskripce a teorie. Kvantifikace a statistická analýza se v tomto typu výzkumu používá zcela minimálně. Během etnografického výzkumu a následné analýzy je podle Delamont a Atkinsona (2021) zásadní, aby výzkumnice dokázala vidět známé věci jako cizí. Takový přístup je obzvlášť důležitý, protože nám pomáhá věnovat pozornost fenoménům a situacím, které bychom mohli přehlížet, pokud bychom

je považovali za známé. Zároveň, toto zvědavé nastavení mysli vede podle Delamont a Atkinsona (2021) k tomu, aby si výzkumnice položila zásadní otázku (která sice zní jednoduše, ale je kruciólní): *Jak to ti lidé dělají?* Já jsem si během výzkumu a analýzy dat kromě otázky, kterou zmiňují autoři, pokládala také otázku *Proč to lidé dělají?* Otázky začínající *jak* a *proč* stály jednak na začátku mého výzkumného záměru, ale také na začátku analýzy dat.

Během analýzy dat jsem postupovala spirálovitě. Po každé mojí návštěvě v Radíkovci jsem se zkonstruovaná data snažila základně uspořádat, hledat mezi nimi souvislosti a vyslovovat průběžné teze a předpoklady. Tyto předpoklady jsem následně ověřovala v terénu a spirálovitě skládala moje poznání výzkumné lokality. Za nejpřiléhavější metaforu k tomu přístupu považuji hermeneutický kruh, přičemž hermeneutika a metoda hermeneutického kruhu je jedním z inspiračních zdrojů kvalitativního výzkumu. Hermeneutické pravidlo, jak ho formuloval Gadamer (2010) spočívá v principu neustálého přecházení od jednotlivostí k celku a od celku k jednotlivostem. Přesně podle tohoto principu výzkumnice spirálovitě buduje své pozorování, kdy neustále přechází od tvorby dat v terénu k jejich analýze a zase nazpátek.

Po ukončení terénního výzkumu jsem provedla finální analýzu dat. Všechny rozhovory jsem přepsala a následně jsem je spolu s terénním deník kódovala v programu MAXQDA. Nejprve jsem provedla otevřené kódování, během kterého jsem jednotlivé promluvy řadila ke kódům. Další nasbírané materiály jako zápisy z obecní kroniky nebo programy kandidujících jsem také přiřazovala ke kódům. Už v průběhu tohoto procesu jsem kódy sdružovala do širších kategorií, které vycházely přímo z témat rozhovorů a širěji sdružovaly kódy vzniklé z otevřeného kódování. Následně jsem hledala souvislosti mezi těmito kategoriemi. Mým cílem bylo sestavit příběh, který by vyprávěl o veřejné angažovanosti v Radíkovci a provedl čtenáře a čtenářky vysvětleními, deskripcemi a teoriemi, které jsou výsledkem analýzy etnografického výzkumu. Příběh jsem sestavila do podoby několika myšlenkových map, které jsem následně sdružila do jedné. Tuto velkou mapu vyvedenou na tvrdém kartonu jsem měla během psaní neustále před sebou a posloužila mi jako osnova empirické části práce.

Výběr výzkumného terénu

Můj výzkum začal v červenci roku 2020, kdy jsem poprvé přijela do slovenské obce Radíkovec. Do průběhu výzkumu je ovšem nutné zahrnout i výběr samotné lokality. Ten v mém případě probíhal z domova a byl zcela záměrný. Věděla jsem, že chci zkoumat komunální politiku a zapojení lidí do společenského života na venkově intersekcionalní perspektivou. Proto jsem hledala obec, která bude smíšená, tedy v ní budou žít romští i neromští obyvatelé. Zároveň jsem podle výsledků komunálních voleb v roce 2018 zjišťovala, jak jsou na tom jednotlivé obce s politickou participací skupin obyvatel, které v nich žijí.

Radíkovec mě zaujal, protože v roce 2018 došlo ke změně na pozici starosty. Stávajícího neromského starostu, který byl ve funkci od roku 1993, tedy dvacet pět let, vystřídal nový romský starosta. Vzhledem k tomu, že došlo ve vesnici ke změně v jejím vedení, očekávala jsem, že se tato dynamika projeví i ve výzkumných rozhovorech, a že bude ve vesnici mnoho témat k výzkumného zkoumání, což se také stalo. Zároveň mou zvědavost podnítilo i to, že v obecním zastupitelstvu v Radíkovci více volebních období za sebou (včetně období od roku 2018 do roku 2022, kdy můj výzkum probíhal) zasedali jak romští, tak i neromští zastupitelé a zastupitelky.

Posledním kritériem pro výběr lokality byl fakt, že Romové v Radíkovci žijí integrovaně (jakkoli je tento termín problematický, viz Šotola, Rodríguez Polo, 2016), protože právě takovou lokalitu jsem chtěla zkoumat. V knize *Etnografie sociální mobility* (2016) editoři Šotola a Rodríguez Polo předkládají etnografické studie čtyř slovenských lokalit, které byly i v jejich případě vybrány zcela záměrně. Jde o obce, u kterých by „nikoho ani nepadlo, že zde žijí Romové, vypadá to zde úplně ‘normálně‘“ (Šotola, Rodríguez Polo, 2016, s. 9). Záměrem autorů bylo podat etnografický obraz lokalit, ve kterých žijí Romové v podobných podmínkách jako majoritní populace. Autoři upozorňují, že mediální ani etnografická reprezentace Romů neodpovídá skutečnosti, jelikož dominantní diskurzy (politický, veřejný, mediální) je umisťují do sociální exkluze, segregace a života v extrémní chudobě. Aniž by autoři chtěli popírat, že někteří Romové na Slovensku takto skutečně žijí, v případě takové reprezentace se jedná jen o část obrazu romské populace na Slovensku (Šotola, Rodríguez Polo, 2016).

Tuto tezi lze doprovodit i kvantitativním zhodnocením. Podle Atlasu romských komunit žije 65 % Romů na Slovensku v legálně zkolaudovaných

nemovitostech (tedy v bytech a rodinných domech), 63 % Romů využívá vodovod a 84 % Romů využívá elektřinu (Kovács, Markovič, Ravasz, 2021). Podle těchto čísel vidíme, že životní podmínky většiny Romů na Slovensku neodpovídají obrazům extrémní chudoby, které jsou obvykle v souvislosti s životy Romů na Slovensku vykreslovány, a proto také není možné dělat dlouhodobé terénní výzkumy mezi Romy a zůstat slepý vůči jejich variabilním sociálním pozicím (Šotola, Rodríguez Polo, 2016).

I akademické prostředí se dominantně zaměřuje na marginalizované romské lokality, což lze chápat jako určitou formu exoticismu a akademického orientalismu. Zároveň tím dochází k posilování stereotypních představ o Romech (Šotola, Rodríguez Polo, 2016). Proto bylo jedním z kritérií mého výběru lokality odjet do takové obce, kde jsou životní podmínky Romů velmi podobné jako životní podmínky jejich neromských sousedů a sousedek a i v tomto ohledu se jednalo o záměrný výběr. Při procházce Radíkovcem nebylo možné rozlišit, v kterých domech žijí Romové a v kterých Neromové, zkrátka jde o přesně takovou vesnici „kde by nikoho ani nenapadlo, že žijí Romové“, řečeno slovy Šotoly a Rodríguez Poly. Právě realizací výzkumu v takové lokalitě chci předložit etnografický obraz, který nepřispívá ke stereotypizaci Romů a naopak ukazuje jejich různé životní podmínky a dráhy.

Představení lokality

Radíkovec je středně velká slovenská obec, ve které v roce 2021 žily přibližně dva tisíce obyvatel (Štatistický úrad SR, 2022). Při příjezdu do vesnice jsem si hned všimla upraveného fotbalového hřiště, které naznačovalo to, co jsem se posléze dozvěděla s jistotou – tedy že v Radíkovci, podobně jako v jiných slovenských a českých vesnicích, je fotbal důležitým spolkovým vyžitím. Po svém prvním příjezdu do Radíkovce jsem si do terénního deníku poznamenala, že vesnice působí naprosto běžně⁶. Hlavní ulice a centrum obce se linulo podél potoka, kde stála zástavba nízkých vesnických domů s širokými vraty, v pozadí bylo panorama vysokých hor. Během první cesty vesnicí jsem si všimla obvyklých služeb a institucí, které bychom ve vesnici této velikost očekávali – v Radíkovci se kromě fotbalového hřiště nacházela škola, školka, pošta, několik obchodů, hospoda a u hlavní cesty také nově zrekonstruovaný obecní úřad. Ve

⁶ Terénní deník, 6. 7. 2020, ř. 6

vesnici byl katolický kostel, ve kterém se pravidelně konají mše. Další dominantou obce byl kaštieľ, který v době mého výzkumu procházel rekonstrukcí.

Nebudu uvádět přesný region, ve kterém se Radíkovce nachází, abych nepřispívala k možné identifikaci místa a prolomení anonymity. Jednu charakteristiku okresu ovšem uvedu: Radíkovce se nachází v oblasti Slovenska, která má dlouhodobě vysokou nezaměstnanost. Na začátku roku 2023 dosahovala nezaměstnanost 11,39 %, což bylo třetí nejvyšší číslo v rámci všech slovenských okresů, a zároveň je v této oblasti nezaměstnanost vysoká dlouhodobě (Ústredie práce, sociálnych vecí a rodiny, online). Problémy s hledáním pracovních míst, nezaměstnanost a nízké mzdy byly v Radíkovci každodenními tématy a v rozhovorech jsem se s nimi setkávala velmi často.

Na další každodenní problém, který obyvatelé a obyvatelky Radíkovce řešili (a který také souvisí se zaměstnaností a prací) jsem narazila už při plánování první výzkumné cesty. Obec neměla nejlepší dopravní dostupnost, přímo do centra obce zajíždělo jen několik autobusových linek denně, ostatní autobusy a vlaky stály na rozcestí u hlavní cesty, které je od Radíkovce vzdálené více než dva kilometry. Po prvním příjezdu do obce, kdy jsem cestu z rozcestí do vesnice šla pěšky, mi došlo, že místní pochod po silnici bez chodníku nejspíš většinou neabsolvují a musí se spolehnout na řídké autobusové spojení, případně na vlastní auto: „*Autobusy, to je tu akože bez šance. Najlepšie je chodiť autom, mať auto.*“⁷ Špatná dopravní dostupnost Radíkovce byla komplikací při hledání práce a dojíždění do ní, ale i při cestování za nákupy, lékařskou péčí nebo volnočasovými aktivitami dětí, protože ne každý si mohl dovolit jezdit autem tak jako Diana.

Romská část obce Dolina

Při příjezdu do obce a procházce centrem Radíkovce zůstává skrytá romská část vesnice Dolina. Romové v Radíkovci bydleli jak přímo ve vesnici, tak i v romské části, která byla od centra obce vzdálená asi jeden a půl kilometru. Nešlo o souvislou zástavbu, mezi obcí a Dolinou byl prostor, ve kterém – zatím – žádné domy nebyly. Už v předcházejícím volebním období 2014 – 2018 bylo ovšem místo mezi vesnicí a Dolinou určeno jako prostor pro nové stavební parcely a

⁷ Diana, 3. 7. 2021, ř. 212

v době mého výzkumu se tam několik domů už začínalo stavět. „*Pri osade, tam je tuším 41 pozemkov. Keď tie domy sa tam vybudujú, tak sa osada s obcou spojí. To je obrovská časť určená na výstavbu. Osada už nebude segregovaná... lebo tá osada nie je naozaj ďaleko od obce.*“⁸ Do budouca se tedy počítalo s tím, že Radíkovce se stane jedním kompaktním celkem a vesnice nebude rozdělená na centrum a osadu.

V romské části obce se nacházel obchod a komunitní centrum. V prostorách komunitního centra byla i mateřská škola, do které děti z Doliny docházely. Celé centrum fungovalo podobně jako jiná komunitní centra na Slovensku – nabízelo prostor pro žáky a žákyně, kde si mohli po příchodu ze školy napsat domácí úkoly, organizovalo volnočasové aktivity pro mládež, například hraní ping-pongu nebo diskotéky a i aktivity pro dospělé, například společné pečení nebo jiné programy⁹.

Dolina byla z centra obce dobře dostupná po asfaltové cestě, její opravu a vybudování chodníku vedení obce naplánovalo na zasedání zastupitelstva na podzim v roce 2021. Do romské části obce ale nezajížděly autobusy a další služby občanské vybavenosti (mimo obchod a komunitní centrum) byly situovány v centru obce, což její obyvatelé a obyvatelky hodnotili jako nepohodlné a obtěžující. Romka Natália po přestěhování z Doliny do centra vesnice popisovala svůj život jako pohodlnější: „*Je to lepšie, lebo aj zime z osady je problém sa dostať, ďalej to máš. Z tama [z obce] je bližšie. Aj zastávku máme blízko, určite je tam [v obci] lepšie, už som si zvykla.*“¹⁰

O vztazích mezi Romy a Neromy v Radíkovci vypovídalo mnohé to, že bývalé vedení obce (a to současné v této linii pokračovalo) zamýšlelo centrum vesnice propojit s romskou částí tím, že mezi nimi vznikne nová výstavba. Z Radíkovce se tak měla stát jedna kompaktní vesnice. Tento přístup byl pro mě byl zpočátku zdrojem velkého překvapení, protože v mém bývalém výzkumném terénu bylo rozdělení na romskou a neromskou část vesnice jasně daným *statusem quo*, který nerozporovalo ani vedení obce (Hájková, 2019). Podle Atlasu romských komunit (2021) je většina romských částí situována buď úplně

⁸ Irena, 9. 7. 2020, ř. 109

⁹ Komunitní centrum je instituce, ve které se poskytuje základní sociální poradenství, pomoc při uplatňování práv, pomoc při přípravě dětí na školní vyučování a jsou v ní nabízeny zájmové kroužky. (Zákon č. 448/2008 Zb. o sociálních službách a o změně a doplnění zákona č. 455/1991 Zb. o živnostenském podnikání (živnostenský zákon) v znění neskorších předpisov). V Radíkovci funguje od roku 2015.

¹⁰ Natália, 3. 8. 2022, ř. 98

mimo obce (18 % z celkového počtu romských koncentrací) nebo na okrajích obcí (46 % z celkového počtu). Ort (2022) vysvětluje, že takové prostorové rozdělení slovenských obcí bylo posilováno v období socialismu, kdy centrální plánování nové výstavby sloužilo také k udržování teritoriální hranice mezi romskou a neromskou částí obce. Tuto praxi pak Ort interpretuje jako snahu vydělit Romy z kategorie místních.

V Radíkovci Romové bydleli jak přímo ve vesnici, tak v romské části Dolina, zásadní ale bylo, že Romové i Neromové vnímali Dolinu jako součást Radíkovce, jak popsala Natália: „*To je jedno, či z dediny alebo stadiaľ [z osady]. My to nejako nedelíme. Je to jedna dedina, jeden celok.*“⁴¹ Buzalka (2023) píše, že na Slovensku má rovnost komunitní charakter, tedy že se týká hlavně *našich ľudí*, čímž se myslí lidé z jedné vesnice. Do této komunitní povahy rovnostářství však podle něj nikdy nebyli zahrnuti Romové. Romské a neromské vztahy v Radíkovci v době mého výzkumu by se daly nejlépe popsat jako ambivalentní. V různých situacích byly interetnické vztahy vyjednávány různým způsobem, přičemž někdy docházelo k přijetím, jindy ke konfliktům, což ostatně odpovídá Barthovu (1969) pojetí etnicity, které je situační a kontextuální. Rozhodně ale můžeme spolu s Natálií říct, že Radíkovec byl v očích jeho obyvatel jeden celek, jedna vesnice a Romové byli zahrnuti mezi *našich ľudí*, na rozdíl od přístupu, který popisuje Buzalka. Radíkovští Romové a Neromové ale nežijí uzavřené mimo slovenskou společnost, ve které jsou Romové vnímáni spíše negativně. Podle průzkumu agentury Median z roku 2022 by 67 % Slovákům a Slovenek vadilo mít za souseda Roma. Romové byli v tomto průzkumu skupinou, kterou lidé vnímali v kontextu sousedství vůbec nejhůře – za nimi se umístili muslimové, lidé s radikálními názory, homosexuálové, Rusové, Ukrajinci, Židi a Maďaři (Median, 2022). Takové názory sice v Radíkovci zaznívaly i od Neromů spíše ojedinelé, ale někteří je vyslovovali: „*Ja nemám žiadny problém s cigánmi, pretože okolo mňa nebýva a ani nebude bývať žiadny cigán (...) Ja mám samostatný dom, oproti mám bielych, všade mám bielych.*“⁴²

⁴¹ Natália, 3. 8. 2022, ř. 37

⁴² Robert, 7. 7. 2020, ř. 72

Bydlení během výzkumu

Při svých pobytech v Radíkovci jsem bydlela u romského manželského páru Slava a Valentíny. Před svým prvním příjezdem do vesnice jsem sháněla na dálku ubytování, a protože se v obci nenacházel žádný penzion ani ubytovna, napsala jsem na obecní úřad, ze kterého se mi ozvala obecní pracovnice Darina. Ta mi domluvila bydlení právě u Slava a Valentíny, u kterých jsem posléze zůstávala při každé mé návštěvě v obci. Bydlení přímo v domě rodiny naplňovalo požadavek etnografické metodologie ponoření se do každodenního života participantů a participantek. Můj kontakt a sdílení každodennosti s rodinou snad ani nemohl být těsnější.

Vzpomínám si na můj první příjezd do Radíkovce v létě roku 2020. Tehdy jsem vystoupila na vzdálené autobusové zastávce, takže jsem musela do mého budoucího ubytování velký kus pěšky. Zároveň se hnala bouřka a já nemohla Valentínin a Slavův dům najít. Valentína poslala Slava, aby mi šel naproti a jelikož jsme o sobě nevěděli, jak vypadáme, trochu zoufale jsme se s přicházející bouřkou nad hlavami hledali po vesnici. Nakonec jsme se našli a Slavo mě vzal k nim domů. „*Přijali mě strašně moc vřele, říkali mi, že se u nich budu mít dobře a že mám být jako doma.*“⁴³

Měla jsem se u nich skutečně dobře, oba byli neuvěřitelně pohostinní, což s sebou ale zároveň přinášelo různé problémy. Druhý den mého pobytu v Radíkovci mi Valentína k obědu uvařila dršťkovou polévku a řekla mi, že to je zamilované jídlo jejích dětí, které vždycky všichni chválili. Já jsem ale vegetariánka a když přede mě Valentína postavila plný talíř a očekávala, že sním a pochválím její vyhlášené jídlo, bylo mi popravdě dost úzko. Vzpomínám si, že jsem tehdy zvládla spolknout jednu dršťku, víc ne. Valentína pozorovala, jak se nad talířem trápím a já jsem nakonec překonala svůj stud a vysvětlila jí, že maso nejím. Byla z toho dost překvapená, ale pochopila a maso už mi potom většinou nenabízela.

Takových momentů, kdy jsme naráželi na naše odlišné zvyky a potřeby, jsme během výzkumu spolu zažili ještě mnoho a jídla se tyto situace týkaly obzvláště často. Valentína, Slavo ale i jiní, u kterých jsem bývala na návštěvě, se chovali jako příkladní hostitelé a hostitelky, což znamená, že mi neustále nabízeli něco k jídlu nebo k pití – kávu, sladkosti, polévku, chlebičky, halušky, kořalku,

⁴³ Terénní deník, 6. 7. 2020, ř. 3

džus, řízek, párky, rohlík, pivo, banán, čaj, jogurt a cokoliv dalšího a neustále. Ode mě se očekávalo, že se budu chovat jako příkladná hostka, tedy že přijmu, co mi nabízí, poděkuju a případně pochválím jejich kuchařské umění. Přiznávám, že jsem v tomto ohledu moc příkladnou hostkou nebyla. Dělal mi problém jíst často a hodně, nechutnala mi tučná nebo moc sladká jídla a navíc jsem se vyhýbala masu. Než jsem odjela do Radíkovce, považovala jsem za někoho, kdo není v jídle vybíravý, na místě se ale ukázal pravý opak. Kandert (2004) popisuje, že jídlo může být záležitostí, skrze kterou se konstruuji sociokulturní rozdíly. Píše, že jednou během svého výzkumu na středoslovenském venkově večerel sardinky z plechovky a místní jeho večeri okomentovali jako *panské jídlo*, čímž mysleli jídlo pro lidi z města. Jídla, která chutnají mě, také souvisí s mou příslušností k určité sociokulturní skupině. Pro mladé městské vysokoškoláky, mezi kterými se nejčastěji pohybuju, je běžné, že je někdo vegetarián, zároveň řešíme, jestli nejíme příliš moc a jestli je naše jídlo zdravé, není příliš tučné nebo sladké, vyhledáváme bio potraviny nebo exotické chutě. V rámci této skupiny opravdu vybírává nejsem; když jsem ale přijela do Radíkovce, ukázalo se, že v jiném sociokulturním okruhu se ze mě stane opravdu příšerný strážník.

Náš vztah se Slavem a Valentínou se postupem času proměňoval. Na začátku jsem se u nich cítila jako na návštěvě, postupně jsem ale zdomácněla. Při mých prvních příjezdech Valentína vždy nachystala na stůl v kuchyni občerstvení jako pro návštěvu, postupně už se ale s mými příjezdy tolik netrápila. Naplno jsem si proměnu našeho vztahu uvědomila, když jsem ke Slavovi a Valentíně přijela naposled na podzim roku 2023 s několika studentkami. Valentína zase na stůl nachystala občerstvení a během celého pobytu se úzkostlivě starala, aby měly moje kolegyně veškeré pohodlí, třeba teplou vodu a vytopenou ložnici. Ke mně už naopak přistupovala jako k domácí: očekávala, že se vyznám v kuchyni a s jídlem se obsloužím sama a že mi nebude vadit studená voda na sprchování.

Považuju takové postupné budování vztahu a jeho kvalitu, kterou jsem plně odkryla, když se mnou Radíkovce přijely další kolegyně, za velmi pozitivní. Slavo o mě například často mluvil jako o jejich další dceři a také mě tak v Radíkovci se smíchem představoval. Na tomto příkladu vidíme, jak moc je třeba přehodnotit koncept objektivní výzkumnice, od které se očekává odstup a emocionální nezaujatost. Podle Fatkové (2013) tento přístup výzkum spíš poškozuj, než že by přispíval k jeho zdárnému průběhu. Autorka také upozorňuje, že těmi nejlepšími participanty a participantkami výzkumu jsou ti,

kteří i po výzkumu zůstávají našimi přáteli a nezávadka i příbuznými. Ke Slavovi a Valentíně mám stále obzvlášť blízký vztah, přestože si samozřejmě všichni uvědomujeme, že jejich skutečnou dcerou nejsem. Navázat blízké vztahy se zkoumanými je podle Fatkové (2013) ideálním stavem, zároveň s sebou ale tyto vztahy nesou určitá očekávání, která potom může být obtížné naplnit. Výzkumnice jednou ukončí svůj výzkum a vrátí se domů. Udržovat vztahy na dálku bez pravidelných návštěv potom může být komplikované. Když jsem věděla, že se můj výzkum blíží ke konci a já nebudu do Radíkovce jezdit pravidelně, bylo mi jasné, že přesně taková situace nastane. Zatím udržuju vztahy se Slavem, Valentínou a několika dalšími blízkými lidmi z Radíkovce přes internet, ale takový kontakt nám samozřejmě osobní setkání nenahradí.

Výběr participantů a participantek

Radíkovce jsem od roku 2020 navštěvovala jednou či dvakrát do roka v létě a na podzim až do roku 2023. Moje pobyty ve vesnici tedy byly rozloženy do čtyř let a celkově jsem během nich provedla 28 nahrávaných rozhovorů. Nahrávané rozhovory jsem vedla s pěti ženami, které se identifikovaly jako Romky a se sedmi muži, kteří se identifikovali jako Romové. Dále jsem mluvila s pěti ženami, které se identifikovaly jako Neromky a s osmi muži, kteří se identifikovali jako Neromové. Počet nahrávaných rozhovorů a počet osob neseďí, protože s dvěma neromskými ženami jsem vedla rozhovory opakovaně. Zároveň v uvedeném čísle nahrávaných rozhovorů nejsou zahrnuté rozhovory, které jsem nenahrávala, pak by byl počet osob samozřejmě násobně větší.

Během celého výzkumu jsem také pořizovala terénní poznámky. V těchto zápiscích jsem asi 80 stranách zaznamenala moje pozorování života v obci, každodenní interakce s obyvateli a obyvatelkami obce nebo atmosféru rozhovorů. Provedla jsem také pozorování na oslavě dni dětí pořádaném obcí, na jednom fotbalovém zápase mimo Radíkovce a na setkání místního sdružení důchodců. Dvakrát jsem byla na mši, jednou na pohřbu, účastnila jsem se obecního zastupitelstva, pozorovala volby do komunální politiky v říjnu roku 2022 a následné počítání hlasů. Několikrát jsem také navštívila místní komunitní centrum.

Výběr mých participantů a participantek byl poměrně jasně určený mým výzkumným záměrem, tedy zkoumáním komunální politiky a okrajově spolkového života. Nejdříve jsem tedy začala pořizovat rozhovory se současnými

zastupiteli a zastupitelkami, starostou a obecními pracovníci. Také jsem realizovala rozhovory s neúspěšnými kandidujícími do zastupitelstva a na post starosty obce. K rozhovoru jsem oslovovala také osoby, které utvářely spolkový a komunitní život obce, mluvila jsem tedy s fotbalovým trenérem, správcem fotbalového hřiště, členkami místní Jednoty důchodců, vedoucím dobrovolných hasičů, farářem, pracovníky a pracovníci komunitního centra a trenérem atletiky. Nutno dodat, že u některých participantů a participantek se jejich angažovanost v politice i ve spolkovém životě prolínaly. Několik rozhovorů jsem také pořídila s lidmi, kteří se v komunální politice ani spolkovém životě obce nijak neangažovali, ovšem tématem i těchto rozhovorů byla hlavně komunální politika se všemi jejími aspekty a život v obci obecně.

Výběr mých participantů a participantek byl tedy částečně záměrný, oslovovala jsem na rozhovory obyvatele a obyvatelky obce spjaté s komunální politikou a spolkovým životem. Částečně jsem využívala i metodu sněhové koule, která spočívá v tom, že mě stávají participant i participantky odkazovali na další osoby, které znali a na které mi také často zprostředkovávali kontakty.

Klíčové participant i participantky

Bydlení u Slava a Valentíny ovlivňovalo složení skupiny lidí, se kterými jsem přicházela do kontaktu. Přirozeně jsem se nejčastěji setkávala s touto rodinou, jejich dalšími rodinnými příslušníky, sousedy a přáteli; s těmito lidmi jsem také nejčastěji vedla neformální každodenní rozhovory, skupina mých participantů a participantek však byla pochopitelně širší.

Mou klíčovou participantkou během celého výzkumu byla jednoznačně Darina, zaměstnankyně obecního úřadu. Klíčový participant (key participant nebo gatekeeper) je osoba, u které výzkumnice tvorbu dat začíná. Obvykle je to někdo, kdo se velmi dobře vyzná v místních poměrech a může být vodítkem k dalším participantům a participantkám (Creswell, 2007). Přesně takovou roli hrála v mém výzkumu Darina; jednak mi na začátku pomohla najít v obci bydlení, čímž mi skutečně *otevřela dveře* do celé lokality, a jednak mi často zprostředkovávala kontakty na další participanty a participantky. Zároveň jsem s ní vedla opakované rozhovory především o komunální politice Radíkovce.

Darina jako klíčová participantka jistě ovlivnila moji pozici v obci. Díky blízkému vztahu s ní jsem měla na mnoha místech skutečně otevřené dveře. Zároveň ale měla vliv i na moje vnímání situace místní komunální politiky. Byť

jsem se snažila si uvědomovat, že Darinin pohled je velmi subjektivní, protože byla zaměstnankyní obecního úřadu, někteří radikovští občané ji nazývali pravou rukou starosty a ona sama starostu skutečně velmi podporovala, nemohu však vyloučit, že některá její hodnocení situace se mi mohla, byť neuvědomovaně, vrýt hluboko pod kůži. Zároveň byl můj blízký vztah s Darinou, která stála jednoznačně na straně radikovského starosty, v některých situacích jasným signálem pro participanty a participantky, kteří byli v obci starostovými kritiky nebo přímo politickými oponenty. Uvědomuji si, že pro řadu z nich jsem tak přiklonila na jednu stranu, a zejména v závěrečné fázi výzkumu, který probíhal během voleb, pro mě bylo obtížné získat rozhovory s těmito participanty a participantkami. Intenzivně přemýšlím nad tím, jak (a zda vůbec) bylo této situaci možné zabránit.

Kvalitativní výzkum a obzvláště terénní výzkum je nutně spojen s možnými ovlivněními a subjektivitou. Během etnografického designu je žádoucí, aby výzkumnice trávila s lidmi ve své výzkumné lokalitě hodně času a často s nimi interagovala. Právě fakt, že výzkumnice je v neustálé interakci s lidmi, které zkoumá, ovlivňuje a strukturuje celý výzkum a také jeho výsledky. Stejně tak může výzkumnice ovlivnit celý proces svými osobnostními charakteristikami, předchozími zkušenostmi nebo teoriemi a koncepty, které využívá (Mruck, Breuer, 2003). Částečné řešení těchto obtíží přinesla postmoderní a kritická antropologie, jejíž proponenti (např. Clifford, J. a Marcus, G. E. – *Writing culture* (1986) nebo Marcus, G. E. a Cushman, D. – *Ethnographies as a text* (1982) upozorňovali na nutnost reflexivity v kvalitativním antropologickém výzkumu. Reflexivita spočívá v tom, že uznáváme, že výzkumnice je součástí zkoumaného světa, nemůže být separovaná od svého dřívějšího života a pravděpodobně vnáší do výzkumu své vlastní hodnoty (Lumsden, 2019). Zároveň by měla být výzkumnice schopna tyto skutečnosti kriticky reflektovat ve svém textu: „Reflexivita se zaměřuje na všechno neznámé, nepohodlné, nepříjemné a neuspořádané a znamená také uvědomování si našich selhání. (...) Zároveň je reflexivita kreativní proces, který zahrnuje neustálé se vracení k textu a jeho opětovné promýšlení.“ (Lumsden, 2019, str. 4).

Možným řešením tedy je si subjektivitu a ovlivnění výzkumu uvědomit a následně je předložit čtenářům a čtenářkám ve výsledném textu. Proto zde uvádím, jakým způsobem ovlivnil vztah s mojí klíčovou participantkou Darinou moji výslednou analýzu. Nejedná se ovšem jen o tento jediný případ, během výzkumu jsem měla mnohokrát dojem, že moje pozice nebo jen pouhá přítomnost

ovlivňuje získávaná data. Průběžné reflexe takových situací a moji roli v nich jsem zaznamenávala během výzkumu do terénního deníku, což jsem později přetavila do výsledného textu. Celý tento proces zahrnoval, jak píše Lumsden, spoustu nepříjemného a nepohodlného, zároveň šlo ale také o kreativní proces neustálého opětovného promýšlení.

Předporozumění

Součástí reflexivního přístupu je uvědomění výzkumnice, že do výzkumu nevstupuje zcela nepředpojatě. Termín předporozumění vychází z filozofické hermeneutiky, což je disciplína, která se primárně zabývá výkladem textů. Podle hermeneutické nauky čtenář nikdy nepřistupuje k textu úplně nezaujatě, vždy je vybaven předběžným porozuměním – tedy předporozuměním (Gadamer, 2010). Takovým předporozuměním je vybavena i antropoložka, a to i ve chvíli, kdy vstupuje do nového a neznámého výzkumného terénu.

Přestože jsem do Radíkovce v roce 2020 přijela poprvé, nebylo to pro mě prostředí zcela neznámé. Už dřív jsem pohybovala na východním Slovensku ve vesnicích, ve kterých žijí Romové. Při výzkumu ke své diplomové práci jsem strávila asi dva týdny v obci podobné velikosti v jiné části Slovenska. Zároveň život ve slovenské vesnici není tak nepodobný životu v české vesnici, ze které pocházím. Přestože už žiju ve městě, během výzkumu jsem cítila jako výhodu, že jsem byla socializovaná na vesnici. Díky tomu jsem přirozeně rozuměla tomu, že na vesnici je větší sociální kontrola a menší anonymita než ve městě a taky jsem chápala, že pro řadu informací je dobré si dojít do hospody, která je přirozeným místem setkávání. Podobně o hospodě píše i Haukanes (2004), která ji dokonce nazývá srdcem vesnice. Řada věcí v Radíkovci samozřejmě fungovala jinak než v mé rodné vesnici. Nejmarkantnější rozdíl je ten, že v naší obci nežije tak velké množství Romů, ale pouze několik rodin. Jejich členové se u nás také tak čile nezapojují do komunální politiky jako Romové v Radíkovci.

V letech 2018 – 2022 jsem ve vesnici, odkud pocházím, byla členkou obecního zastupitelstva. Takové předporozumění obecní politice zevnitř mi během výzkumu pomáhalo opravdu hodně. Přestože je slovenské prostředí trochu jiné, bylo výhodou, že jsem rozuměla řadě formálních procesů, které v zastupitelstvu a také během voleb probíhají. Zároveň jsem měla představu i o neformálních záležitostech, tedy různých zákulisních jednáních nebo strategiích. Tehdy jsem byla v našem vesnickém zastupitelstvu nejmladší ženou (a také

nejmladší členkou), takže snad mohu říct, že mám zkušenost také s pocity marnosti, když mým návrhům nebylo nasloucháno, o kterých mluvili také moji participanti a participantky v Radíkovci.

Reportérka Magdaléna Rojo se při psaní své knihy vydávala za ženami, které zůstaly v domovské zemi poté, co jejich manželé odešli většinou z ekonomických důvodů za hranice. Rojo (2023, str. 179) píše, že přistupovat k terénu otevřeně je velmi důležité:

„Najväčšou pascou je odchádzať z terénu s pocitom, že viem všetko. No ešte nebezpečnejšie je do terénu s týmto pocitom už prísť a iba hľadať príbeh, ktorý som si dopredu predstavila. Hrozí, že tak ženám zoberiem moc nad ich vlastným prežívaním.“

Předporozuměním je vybavena každá výzkumnice a je rozumné s ním reflexivně pracovat, aby nedošlo právě k tomu co popisuje Rojo: že našim participantům a participantkám vezmeme moc nad jejich vlastním prožíváním a místo jejich příběhů budeme vyprávět ty naše.

Etika výzkumu a anonymizace dat

V textu používám pro vesnici, ve které jsem prováděla výzkum, název Radíkovec. Jedná se o anonymizované pojmenování, neuvádím ani přesnou oblast Slovenska, ve které se obec nachází, abych zabránila její přesné identifikaci. Stejně tak jsou anonymizována jména všech mých participantů a participantek.

Během výzkumu jsem před každým rozhovorem poprosila participanty a participantky o souhlas s pořizováním nahrávky, souhlas byl vysloven ústně. Pokud někdo nesouhlasil s nahráváním rozhovoru, vedla jsem rozhovor bez zapnutého nahrávání a pouze si dělala psané poznámky. Stejně tak byli všichni moji participanti a participantky stručně seznámeni s tématem mého výzkumu a věděli, že na jeho základě vznikne veřejně dostupná disertační práce. Po dopsání práce jsem text diskutovala s dvěma participanty a jejich zpětnou vazbu k výzkumným zjištěním jsem do textu také zahrнула.

Anonymizace vesnice i samotných participantů a participantek je, stejně jako vyslovení souhlasu s rozhovorem a s výzkumem, důležitou součástí etiky antropologického výzkumu (Creswell, 2007). Jako výzkumníci bychom si měli uvědomovat, že během výzkumu se můžeme dotknout témat, o kterých budou mít participanti a participantky strach mluvit nebo je budou považovat za

důvěrné. Proto bychom měli neustále reflektovat naši roli a snažit se vytvořit mezi námi a participanty a participantkami respektující vztah. Koneckonců, právě hlasem našich participantů a participantek je výzkum a výsledná analýza tvořená a reprezentovaná (Weis, Fine, 2000). Anonymizace je tak jednou ze záruk, které můžeme našim participantům a participantkám poskytnout. Jistota, že jejich výpověď nebude spojena s jejich jménem, může být pro participanty a participantky důvodem, aby se nebáli mluvit i o důvěrnějších tématech.

K anonymizaci přistoupili ve svém výzkumu slovenských vesnic také Šotola a Rodríguez Polo (2016), kteří neuvedli skutečná jména vesnic ani lidí a také záměrně upravili některé demografické údaje, aby místa nebyla identifikovatelná. Výzkumnou lokalitu anonymizoval také Ort (2022), který ovšem anonymizaci chápe jako ambivalentní praxi. Podle něj anonymizace sledované obce může zabránit důslednému citování užívaných zdrojů a také naznačuje asymetrii vztahu mezi výzkumníkem a participanty a participantkami. Anonymizace může pro výzkumníka znamenat ochranu před konfrontací s obsahem textu, a to jak ze strany obyvatel vesnice, tak ze strany dalších výzkumníků a výzkumnic.

Ortův přístup k anonymizaci nesdílím. Anonymizaci vnímám jako důležitý nástroj, který zaručuje mým participantům a participantkám ochranu. Rozhodně nevnímám, že by anonymizace přinášela nerovný vztah mezi výzkumníci a participanty a participantkami: ochrana lidí, kteří se účastnili výzkumu, je podle mě naopak nutnou podmínkou důvěrného a rovnocenného vztahu. Moji participanti a participantky mě často žádali, aby kromě anonymizace dat v disertační práci byla zaručena jejich anonymita i v rámci vesnice; několikrát zazněl požadavek, aby se nikdo jiný ve vesnici nedozvěděl o obsahu našeho rozhovoru. Tento požadavek jsem vždy respektovala, neboť si uvědomuji, že anonymita v rámci vesnice může být pro participanty a participantky stejně důležitá jako anonymita v rámci celého publikovaného textu. Původně jsem měla v textu zařazené krátké představení každého participanta a participantky. Nakonec jsem se rozhodla tuto část zcela vynechat. Nechtěla jsem přispívat k identifikaci lidí, a to hlavně se zřetelem na osoby znalé místního kontextu, které by mohly moje participanty a participantky i pod změněnými jmény identifikovat. V celém textu tedy uvádím jen ty charakteristiky participantů a participantek, které jsou nutné pro pochopení kontextu výzkumného tématu. Některé údaje o participantkách a participantech, které nesouvisí s výzkumem, v textu záměrně vynechávám nebo zkracuji.

Volba jazyka

Na jazyku a slovech, které používáme, velmi záleží, jelikož slovního zásoba třídí pojmový svět těch, kteří jí mluví (Salzmann, 1997). Jazyk je jednak systém znaků, který odkazuje na abstraktní myšlenky nebo reálné věci, zároveň je ale také sociální akcí: způsob, jakým používáme jazyk, může měnit to, jak nahlížíme na svět a vést k sociální změně (Avineri, Graham, Johnson, Riner, Rosa, 2018). Je tedy na místě popsat, proč některé pojmy a termíny v této práci používám a jiným se naopak vyhýbám.

V celé práci jsem se rozhodla používat slova Romové a Neromové. Stejnými termíny obě skupiny pojmenovává i Ort (2022) nebo Šotola a Rodríguez Polo (2016), Slezáková (2015) používá anglické ekvivalenty *Roma* a *non-Roma*. Obě tato označení používám jako analytické kategorie s vědomím, že s sebou nesou jistou míru zjednodušení. Werbner (2018) píše, že hranice mezi etnickými skupinami mohou být rozmazané, proměnlivé a neurčité. Realita každodenních životů lidí a jejich příslušnosti ke skupině nemusí být přesně ohraničitelná. V Radíkovci existovaly smíšené romsko-neromské rodiny a někteří moji participantů a participantky mluvili o svém částečně polském původu, protože vesnice ležela blízko polských hranic. Zároveň ale lidé v Radíkovci většinou měli potřebu si mezi oběma skupinami vybrat: označovali sami sebe buď jako Romy nebo jako Neromy a stejně jednoznačnými kategoriemi pojmenovávali i jiné lidi z vesnice. Já ve své práci označuju jednotlivé lidi jako Romy nebo jako Neromy podle toho, jak se sami identifikovali.

V Radíkovci byla pro obě skupiny používána různá označení: o Neromech se mluvilo jako o *bielych* nebo jako o *gádžích* a Romové byli označováni buď jako *Romové* nebo jako *cigáni*. Použití různých označení bylo kontextuální a objevovalo se, když lidé chtěli zvýraznit etnickou příslušnost. Slovo *bieli* se v Radíkovci používalo výrazně častěji než *gádžovia* a používali ho jak Romové k označení Neromů, zároveň tak Neromové mluvili i sami o sobě. Nezaznamenala jsem, že by toto označení mělo negativní konotace. Romové tak často mluvili i o mě přede mnou, když mě například posílali k někomu na rozhovor. Zatelefonovali svému známému a řekli: *príde k tebe biele dievča s okuliarmi*. Slovo Romové bylo v Radíkovci také používáno celkem neproblematicky a negativní konotace nemělo. Slovo *cigán* používali Romové sami pro sebe a také jím označovali jiné Romy velmi často a bez negativního příděchu. V některých situacích ale mohlo vyznívat negativně, pokud se o Romech mluvilo jako o

cigánech. Někdy Neromové i Romové chtěli použitím tohoto slova zdůraznit nízkou socioekonomickou úroveň, vždy to ale bylo doplněné další výpovědí. Například o Romech z vedlejší vesnice lidé z Radíkovce někdy říkali *to sú ozajstní cigáni*, čímž mysleli, že na rozdíl od radíkovských Romů žijí v chudobě. Jednou jsem si povídala se Slavem a Jozefem, kteří jsou oba Romové, a Slavo použil slovo *cigániť*. Říct o někom, že *cigániť* znamená říct, že lže. Sama pocházím z jižní Moravy, kde je toto slovo součástí nářečí, takže jsem ho znala, ale překvapilo mě, že ho použil Slavo, který je Rom. Když jsem na to Slava zeptala, začal mi vysvětlovat, že slovo *cigániť* se na Slovensku ve významu lhát používá běžně. Vůbec si neuvědomil, že slovo ztotožňuje Romy se lhaním. Podobně se vyjádřil i Jozef, který ale na závěr své výpovědi dodal: „*Keď v tom žiješ roky, ani si neuvedomíš ten hanlivý význam a ignoruješ ho.*“¹⁴

Rozhodla jsem se používat termíny Romové a Neromové, abych se vyhnula právě takovým negativním konotacím. Slovo Rom je možné použít bez pozitivního nebo negativního příděchu, na rozdíl od označení *cigán*. Následné označení Neromové se potom jeví jako logický ekvivalent.

Nabízí se ale i jiné možnosti. Například Kobes (2009) používá termíny *Romové* a *majorita*. Píše, že k těmto termínům přistoupil proto, že nejlépe reprezentují to, jakým způsobem obyvatelé východoslovenského venkova vykreslují své identity. Použití termínu *majorita* v kontextu Radíkovce mi připadá nešikovné, protože většinu obyvatel obce tvořili Romové. Radíkovský romský starosta během rozhovoru termín *majorita* k označení místní neromské populace použil, ale pousmál se a vysvětloval, že *majorita* v Radíkovci neznamena většina: „*Nás [Romů] je 1200 a majorita je 700. Sme väčšina, asi 70 % - a zvyšok je majorita.*“¹⁵ Budilová a Jakoubek (2009) používají v angličtině označení *Roma/Gypsy* (český ekvivalent by byl *Romové/Cigáni*) a *non-Roma/non-Gypsy* (*ne-Romové/ne-Cigáni*). K použití slova *Gypsy* (*Cigán*) autoři přistoupili, protože toto označení vychází emicky přímo z terénu: používali ho jejich romští participanté a participantky, pokud o sobě mluvili ve slovenštině, v romštině ovšem používali označení *Rom*. Já jsem se slovu *cigán* rozhodla vyhnout právě pro jeho možné negativní vyznění.

V souvislosti s Romy se vyhýbám použití slova *integrace* nebo *sousloví integrování Romové*. Šotola a Rodríguez Polo (2016) upozorňují, že pro sociální

¹⁴ Terénní deník, 1. 7. 2021, ř. 71

¹⁵ Starosta, 14. 7. 2020, ř. 11

mobilitu Romů je často neproblematicky používán právě pojem integrace. Pokud jedinec z minority uspěje a integruje se, znamená to, že se bezproblémově zařadil do většinové společnosti. „Takovéto pojetí je produktem dominantních diskurzů, a tudíž vede k výraznému omezování možností, jakými chápeme sociální mobilitu v souvislosti s artikulovanou „jinakostí“.“ (Šotola, Rodríguez Polo, 2016, str. 17). Úspěšná sociální mobilita tedy znamená přijetí majoritních pravidel hry, která jsou navíc chápána jako objektivně platná a prospěšná všem. Příklad takového přistoupení na majoritní pravidla hry v rámci integrace jmenuje Buzalka (2023). Podle něj řada politiků a političek vyzývá k asimilaci lidí z vyloučených komunit prostřednictvím práce. Práce je v tomto pojetí klíčovou hodnotou majoritních pravidel. Podmíněných sociálních dávek prací vede k tomu, že integrace prací je dobrovolná jen zdánlivě a zároveň je navázaná na specifickou asimilaci do ekonomických hodnot majoritní společnosti. Práci, která podmiňuje vyplácení sociálních dávek, se na Slovensku říká *aktivačné práce*. V Radíkovci na tyto aktivační práce chodili zejména místní Romové, často romské ženy. Konečný a Rodríguez Polo (2016) popisují, že zapojení se do aktivačních prací je značně stigmatizující, což ještě zvyrazňují reflexní vesty, kvůli kterým jsou vykonavatelé a vykonavatelky aktivačních prací zcela jasně rozpoznatelní. Finanční podmínky aktivačních prací jsou navíc mizerné, což moji účastníci a účastnice opakovaně refletovali.

Pro romskou část obce, které se říkalo Dolina, nepoužívám označení *osada*. Termín *osada* má negativní příděch: konotuje chudobu, vyloučení a nevyhovující hygienické podmínky (Hájková, 2020), přitom radíkovská Dolina takto rozhodně nevypadala. Místní Romové i Neromové v Radíkovci pro označení romské části obce používali buď termín *osada* nebo *kolonie* nebo použili její název *Dolina*. Zároveň měli romští i neromští účastníci a účastnice často tendenci dodat, že romské části sice říkají *osada*, ale tato *osada* je *na veľmi vysokej úrovni*¹⁶ nebo se vůči termínu přímo vymezovali: „*Ja nerád hovorím, že tu je nejaká osada.*“¹⁷. Konopová a Šotola (2016) popisují, že v jejich lokalitě místní zdůrazňovali, že jejich *osada* je čistá. Podle nich toto označení přináší alternativu k tomu, jak je termín *romská osada* běžně chápáný: tedy jako místo asociované s nečistotou.

¹⁶ Irena, 9. 7. 2020, ř. 109

¹⁷ Daniel, 7. 7. 2020, ř. 6

Jazyk během výzkumu

S volbou termínů a jazyka souvisí také to, jakým jazykem jsme mluvili s mými participanty a participantkami. Já jsem mluvila po celou dobu svého výzkumu česky a lidi z Radíkovce slovensky. V některých termínech jsem se přizpůsobovala mým participantům a participantkám a rovnou používala slovenský překlad, abych předešla nedorozuměním – například zastupitel se slovensky řekne *poslanec*, což je slovo, které jsem při rozhovorech používala. Nevníkala jsem, že bychom si nerozuměli, když já mluvím česky a obyvatelé Radíkovce slovensky. Jistě to bylo umocněno tím, že řada lidí z Radíkovce, zejména mužů, jezdila do Česka poměrně často za prací, takže neměli nejmenší problém česky rozumět a někteří mi dokonce nabízeli, že se mnou rozhovory povedou v češtině. V rozhovorech se v odpovědích participantů a participantek čas od času objevují čechismy, což je dáno tím, že participanti a participantky odpovídali na moje otázky kladené v češtině a některá česká sousloví opakovali. Stejně tak se v mých otázkách objevují slovenské výrazy. Citace participantů a participantek jsem ponechala v celé práci ve slovenštině. Všechny citace, které jsou použity v textu, prošly korekturou od slovenského rodilého mluvčího, která ovšem neposunula jejich význam a zachovává také nářečí, které se v nich místy objevuje. Předpokládám, že pro české čtenáře a čtenářky bude slovenština srozumitelná, překladem do češtiny by se mohla ztratit autenticita a některé významové nuance, proto jsem se rozhodla citace do češtiny nepřekládat.

Během výzkumu jsem vůbec nepoužívala romštinu, protože romsky nemluvím. Všichni místní Romové se mnou vedli rozhovory ve slovenštině a řada z nich mi zdůrazňovala, že mluvit slovensky pro ně nepředstavuje komunikační problém: „*No my nehovoríme [romsky] nikto, odmala. Ja nehovorím, ale rozumiem. Chápeš, keby žila moja mama, hovoril by som cigánsky, ale teraz už nemám s kým.*“¹⁸ Byla jsem samozřejmě přítomná řadě situací, kdy mezi sebou Romové mluvili romsky. Při hovoru se mnou ale přecházeli do slovenštiny a někdy okřikovali svoje přátele, aby přede mnou nemluvili romsky, protože jim nerozumím a nemůžu se zapojit do hovoru.

Mohu tedy říct, že moji romští participanti a participantky byli k mojí jazykové indispozici nanejvýš ohleduplní a snažili se mi komunikaci a rozhovory ulehčit. Stejně tak neromští participanti a participantky v rozhovorech se mnou

¹⁸ Bohuš, 30. 10. 2022, ř. 105

nepoužívali místní nářečí. Když se ale bavili mezi sebou, do nářečí přecházeli, což způsobovalo, že pro mě byl hovor místy složitěji srozumitelný. Nechci tvrdit, že fakt, že nemluvím slovensky ani romsky výzkum vůbec neovlivnil: s větší jazykovou vybaveností bych se jistě dostala do jiných situacích, byla lidmi jinak vnímána a možná dostávala jiný typ informací. Zároveň si ale nemyslím, že moje čeština mi byla ve výzkumu výraznou překážkou.

Romové a Neromové v Radíkovci: narativy o interetnickém soužití

Romové na úrovni: „*Máme lekárov a inžinierov.*“

Soužití mezi Romy a Neromy bylo častým tématem mých výzkumných rozhovorů. Někdy jsem na něj zaváděla řeč sama, často se ale k interetnickým vztahům ve vesnici vyjadřovali participantí a participantky bez předchozí otázky; bylo to zkrátka široce a poměrně neproblematicky diskutované téma.

Během analýzy dat jsem detekovala tři hlavní narativy, které popisují romské a neromské soužití v obci. První z nich je pojmenovaný in vivo termínem vycházejícím přímo z terénu: narativ o Romech *na úrovni*. Romští a neromští obyvatelé Radíkovce svorně mluvili o místních Romech jako Romech na vyšší úrovni, jako o kultivovaných Romech nebo o šikovných Romech. Takto se vyjádřil například neromský participant Jakub: „*My tuná máme na vyššej úrovni cigánov. Veď my máme lekárov, inžinierov tuná.*“¹⁹ Jak je vidět z Jakubova vyjádření, někteří participantí a participantky souslovím *Romové na úrovni* označovali Romy, kteří jsou vzdělaní, jiní mluvili o inteligenci nebo o životní úrovni a materiálním zabezpečení místních Romů, někdy tento narativ zahrnoval i charakteristiku Romů jako schopných hudebníků, zedníků a dělníků. Dalším argumentem dokládajícím úroveň místních romských obyvatel byl výčet úspěšných radíkovských rodáků. Tato pověst šikovných Romů se neomezovala pouze na vesnici, ale podle místní terénní pracovnice i zaměstnavatelé v okolí věděli, jak Romové z Radíkovce žijí, což se projevovalo v jejich ochotě radíkovské Romy zaměstnávat: „*Keď vo fabrike vidí, že sú z Radíkovca, tak ich prijímú. Už tie fabriky sami vedia, personalisti vedia, oni už to poznajú, majú zmapované tie lokality.*“²⁰

Radíkovští Romové i Neromové byli přesvědčeni o tom, že vysoká úroveň místních Romů je něco velmi ojedinělého. Jednou jsem se před romským participantem Jozefem zmínila o mých předchozích výzkumných zkušenostech v jiné slovenské vesnici a řekla jsem, že tamní Romové žili podobně jako ti radíkovští. Jozef mi na to tehdy odpověděl, že na tak vysoké úrovni jako

¹⁹ Jakub, 2. 7. 2021, ř. 249

²⁰ Zuzana, 7. 7. 2020, ř. 25

radíkovští Romové ale jistě nežili. Podobně mluvil také Rom Šimon, který se mě jednou zeptal: „*Kristyna, že si nikdy nevidela takých cigánov ako v Radíkovci? Videl som celý svet a nikde nie sú takí ako tu!*“²¹ Kandert (2004) píše, že místo, kde člověk bydlí, je v jeho představách spojeno s výjimečností, jedinečností a pocitem, že svým významem převyšuje veškeré své okolí. Takový byl v představách jeho obyvatel i Radíkovec: a ona výjimečnost se týkala zejména výjimečnosti místních Romů.

Když přišla řeč na místní Romy, bylo třeba vždy zdůraznit, že jsou *na úrovni*. Pokud jsme ale v Radíkovci mluvili o Neromech, nikdo jejich kompetence, vzdělání nebo ekonomickou úroveň nezmiňoval. Podobnou situaci popisuje Ort (2022). V jeho výzkumné vesnici bývalá starostka popisovala návštěvu delegace z Úřadu vlády, která ocenila, že místní Romové mluví velmi dobře slovensky a orientují se v politice, v kultuře a ve veřejném dění. „Takové vyjádření opět vychází ze sdíleného předpokladu o přirozené jazykové (a kulturní) nekompetenci cigánů.“, píše Ort (2022, str. 133). Romské kompetence jsou tedy něčím, co se musí zdůrazňovat, protože být takovým Romem není v rámci narativu o Romech *na úrovni* samozřejmostí. Neromské kompetence nikdo zdůrazňovat nemusí: jako by se rozumělo samo sebou, že Neromové jsou *na úrovni*.

Místní a přespolní Romové: „*Je rozdiel cigán a cigán.*“

Druhý narativ s prvním úzce souvisel a moji participantů a participantky obě reflexe situace většinou zmiňovali v jedné promluvě. Šlo o vytvoření kontrastu mezi místními Romy *na úrovni* a přespolními Romy z okolních vesnic (případně dalších částí Slovenska), kteří na tak vysoké úrovni nežijí. Jako častý příklad sloužící k vymezení byla zmiňována například vedlejší vesnice Prosovany, ale i jiné obce v okolí. „*Je rozdiel cigán a cigán. U nás sú takí normálni, že si porozprávame na ulici s nimi alebo čo. A nie takí, že smrdí na kilometer alebo ako to mám povedať. To je v Prosovanoch, tam už je problém.*“²² Taková hodnocení situace artikulovali jak místní Romové, tak Neromové. Situaci, kdy se vůči jiným Romům vymezují sami Romové popsal například také Ort (2022, str. 184): „Romští obyvatelé (...) deklarovali vlastní poměrně vyšší status, a to

²¹ Terénní deník, Šimon, 2. 7. 2021, ř. 74

²² Samuel, 5. 7. 2021, ř. 372

za implicitního nebo explicitního vymezení vůči Romům v jiných (...) místech.“ Takovou strategii Ort vysvětluje mimo jiné jako snahu o stvrzení vlastního vyššího statusu, kterou navíc místní Romové aktivovali v rozhovorech s nově přichozím výzkumníkem, aby mu dali najevo svou vlastní odlišnost. Slezáková (2015) popisuje, že její romští participanti a participantky na jedné straně deklarovali, že jsou hrdí na to, že jsou Romové, na druhé straně se ale vůči jiným Romům vymezovali a nazývali je zaostalými, a to s cílem distancovat se od stereotypního obrazu Romů, který vykreslují média.

Hodnocení radíkovských Romů jako slušných, vzdělaných a *na úrovni* bylo poměrně exkluzivní, nevztahovalo se totiž na Romy, kteří se do Radíkovce přistěhovali. Přistěhovaní Romové, kteří se do vesnice stěhovali často za svými partnery a partnerkami, byli pro radíkovské Romy i Neromy nejbližšími „jinými“ a často se vůči nim vymezovali, jako například neromská participantka Zuzana: „*Naši mladí sa sobášia a si tých partnerov prinesú alebo sa zoznámia s partnermi z osád, kde je to horšie. Tí potom prídu tu a tu žijú a tá úroveň sa tak trochu znižuje. Tu sa aj tak po obci hovorí, že už vidíme, že to nie je Radíkovčan.*“²³

Na Zuzanině výroku je mimo jiné hodné pozornosti i to, že místní Romy popisuje jako „naše“. Její označení radíkovských Romů jako „našich“ jednak ilustruje, jak fungovalo rozlišování mezi místními a přespolními Romy, a jednak ukazuje, že radíkovští Romové, ať už žijí ve vesnici nebo v Dolině, byli vnímáni jako součást obce. V Radíkovci Romové i Neromové většinou artikulovali, že se cítí být součástí vesnice a komunity, což není ve slovenském kontextu vždy obvyklé. Například Hrustič (2020) popisuje vesnici, ve které bylo rozdělení sociálního života ve vesnici určováno etnickými hranicemi: Romové a Neromové se velmi málo setkávali, děti nechodily společně do školy a dokonce i obecní akce nebo slavnosti probíhaly odděleně pro Romy a Neromy. Něco takového v Radíkovci obvyklé nebylo: místní Neromové považovali svoje romské sousedy a sousedky za součást komunity a Romové se také jako součást vesnické komunity identifikovali.

Ort (2022) popisuje, že v jeho výzkumné lokalitě se k narativu o místních Romech, kteří jsou jiní než přespolní, stavěli místní Neromové velmi vlažně. Přítomnost Romů ve vesnici totiž vnímali jako stigma a nechtěli ji žádným způsobem připomínat. V Radíkovci byla situace odlišná. Příběh o místních Romech, kteří jsou *na úrovni* a jsou odlišní od jiných, často reprodukovali i

²³ Zuzana, 7. 7. 2020, ř. 25

radíkovští Neromové. Tuto praxi si spojuju právě s tím, že radíkovští Neromové považovali místní Romy za součást komunity a jako místní obyvatele je nezamlčovali. Bylo tedy i v zájmu Neromů popisovat Radíkovec jako vesnici, ve které je soužití harmonické a Romové jsou úrovní.

Kontakt Romů s Neromy: „*My sme ich potiahli.*“

Třetí příběh, který mi participanti a participantky ohledně soužití Romů a Neromů ve vesnici sdělovali, byl o tom, že se Romové zvládli přizpůsobit Neromům a žít *na úrovni*, protože jim Neromové pomohli. Součástí tohoto příběhu bylo přesvědčení, že přespolním Romům, kteří se do Radíkovec přistěhovali a ještě nežijí *na úrovni* jako radíkovští Romové, je také třeba pomoci.

Příběh o Romech, kterým Neromové pomohli se začlenit, mi sdělovali místní Neromové. Podle mnoha neromských participantů a participantek jsou radíkovští Romové *na úrovni*, protože dlouhou dobu žili vedle Neromů, nebyli segregovaní a mohli si tedy při kontaktu s nimi osvojit všechny důležité návyky, které jim teď pomáhají být v životě úspěšní. Nejlépe tento postoj ilustruje věta neromského participanta Roberta, který řekl: „*Pretože my sme ich potiahli, vieš?*“²⁴ Někteří participanti a participantky zmiňovali bývalého faráře, který se místním Romům kdysi velmi věnoval, čímž jim pomohl, jako například neromská participantka Irena: „*Velkú zásluhu na fungovaní, to prináša teraz ovocie, bol tu farárom 30 rokov kňaz, ktorý sa im [Romům] venoval (...). Takže tá pastorácia jeho bola veľmi veľmi dôležitá.*“²⁵

Paternalistický náhled na radíkovské Romy (a na Romy obecně) nebyl místně specifický. V celostátním slovenském deníku se objevil článek o radíkovských Romech, který popisuje jejich soužití s Neromy a jejich dobrou sociální úroveň. Titulek s podtitulkem článku zní: *Inžinieri, lekári, profesori. Rómovia v Radíkovci majú vzdelanie. Veľký podiel má na tom nebohý kňaz.* Přestože současný starosta v článku zmiňuje mnoho jiných faktorů, proč jsou radíkovští Romové *na úrovni*, do titulku se dostala zásluha minulého faráře. Romové byli v tomto pojetí prezentováni jako pasivní objekty, jako lidé, kteří nejsou schopni svou situaci aktivně změnit a musí se spolehnout na vnější pomoc.

²⁴ Robert, 7. 7. 2020, ř. 53

²⁵ Irena, 9. 7. 2020, ř. 101

Podobné pojetí romského (ne)aktérství popisují také Sadílková, Slačka a Závodská (2018) v historické perspektivě. Dějiny Romů v poválečném Československu v textech, které vznikaly v 90. letech 20. století, podle nich vykreslují Romy jako objekty centrální politiky, jako skupinu, se kterou stát pouze nějak zachází; nikoliv jako aktéry, kteří sami vyjednávají o svém postavení.

Zároveň ale místní Romové i Neromové mluvili o přistěhovaných přespolních Romech, které nikdo *nepotiahol* a je třeba se jim věnovat, aby dosáhli takové úrovně jako radíkovští. „*S tými slabšími, tak s nimi treba viac komunikovať, viac s nimi sa pobaviť, vysvetliť (...) Práveže tieto rodiny, tie nám to tak všetko kazia, ale sú to všetko prístahovalci.*“²⁶

Ze všech těchto výpovědí (ať už jde o romské nebo neromské participanty a participantky) jde cítit paternalismus a snaha Romům vysvětlit, jak mají žít, aby byli také Romy na vyšší úrovni. Zároveň byl život na vyšší úrovni ztotožňován se životem Neromů: Romové by se měli od Neromů učit, jak žít a začlenit se do společnosti. Správní Romové by tedy měli žít podle neromských kritérií a pravidel. Šotola a Rodríguez Polo (2016) píší, že úspěšný život Romů je často rámován jako asimilace nebo integrace, a dodávají že „sociální úspěch jedince z ‘minority’ je chápán prizmatem ‘bezproblémového’ začlenění se do ‘většinové společnosti’“ (Šotola a Rodríguez Polo, 2016, str. 17), což je podobný postoj, který artikulovali radíkovští participanti a participantky. Zároveň autoři dodávají, že podle jejich zjištění byl vyšší sociální status Romů v lokalitách, které zkoumali, vysvětlován tím, že „fungování ‘majority’ sloužilo jako příklad k následování, jako ‘hozená rukavice’, kterou místní Romové zvedli“ (Šotola a Rodríguez Polo, 2016, str. 19). Autoři upozorňují, že chápat sociální úspěch jako začlenění se do majoritní společnosti je produktem dominantních diskurzů, které zužují chápání sociální mobility a prohlubují nerovnosti.

V tomto pojetí integrace a začlenění dochází k posilování mocenské dominance všech, kteří se mohou jako „majorita“ prezentovat (Šotola, Rodríguez Polo 2016). Zde chci upozornit na slovní spojení *všichni, kteří se mohou jako majorita prezentovat*, protože tento způsob prezentace sama sebe přejímali radíkovští Romové a mnoho paternalistických výpovědí o přespolních Romech jsem slychala z úst romských participantů a participantek. Pro místní Romy byla výhodná a racionální strategie vydělit se ze skupiny přespolních Romů, kteří

²⁶ Milan, 7. 7. 2020, ř. 102

nejsou *na úrovni* a popsat sebe samotné jako někoho, kdo se přizpůsobil Neromům a zároveň se vymezit vůči všem Romům, kteří se nepřizpůsobili. S participantkou Kristínou, která je Romka, jsme se bavily o jejích životních plánech a Kristína mluvila o tom, že kdyby její děti chtěly, z Radíkovce by se s nimi odstěhovala a dodala k tomu: „*Už aj tak hovorím, že tu je veľa cigánov.*“²⁷ Já jsem jí odpověděla, že ona je přece taky Romka, na což mi Kristína řekla: „*Ale oni sú iní*“²⁸

Tím se Kristína verbálně vydělila ze skupiny přespolních Romů, které označila slovem *jiní* a nepřímou se zařadila do skupiny Romů *na úrovni*, kteří se vůči *jiným* vymezují. Podobně jako Kristína mluvila i řada dalších radíkovských Romů i Neromů. Koneckonců neromská participantka Zuzana místní Romy označila jako „naše“, což také naznačuje, že někteří Romové byli do vesnické komunity přijati, pokud tedy přijali neromská pravidla začlenění se.

²⁷ Kristína, 2. 7. 2022, ř. 119

²⁸ Kristína, 2. 7. 2022, ř. 121

Chronologický příběh radikovské komunální politiky

Složení zastupitelstva v Radíkovci

Slovenský systém komunální politiky je mírně odlišný od českého. Ve Slovenské republice funguje od 1. dubna 2010 přímá volba starostů, starostu tedy volí přímo obyvatelé obce, kteří mají na jejím území trvalý pobyt (Ústavný zákon č. 460/1992 Zb. v znení neskorších predpisov). Přímou zvolený starosta si potom ve lhůtě šedesáti dní od zvolení vybírá z řad zvolených zastupitelů místostarostu, kterého může kdykoliv odvolat (Zákon č. 369/1990 Zb. o obecnom zriadení). V České republice starostové nejsou voleni přímo, ale zákon o obcích stanovuje, že na ustavujícím zasedání zastupitelstva se volí starosta, místostarosta a další členové rady obce (Zákon č. 128/2000 Sb., o obcích (obecní zřízení). V Česku tedy volí starostu zvolení zastupitelé, na Slovensko přímo občané ve volbách, což má mimo jiné vliv i na volební strategii kandidujících, legitimitu zvoleného starosty nebo pozdější spolupráci mezi starostou a zvoleným zastupitelstvem, což bude v této práci dále diskutováno.

V roce 2018 byl do čela Radíkovce zvolen nový starosta, který vystřídal předchozího, který byl ve funkci od roku 1994, tedy více než dvacet let. Neromský starosta byl vystřídán romským starostou, což je ve slovenském kontextu spíše výjimečné, přestože podle Hrustiče (2015) počet romských kandidujících na zastupitele i starosty, stejně jako počet zvolených Romů, narůstá. Například v roce 2010 byli Romové zvoleni do zastupitelstev ve 197 obcích, kdežto v roce 2006 měli Romové zastoupení jen 95 obecních zastupitelstvech. Zároveň ale Hrustič dodává, že Romové nejsou v komunální politice zastoupeni dostatečně, což se plně vyjeví, pokud se podíváme na absolutní čísla. Na Slovensku je 2 924 obcí a Romové byli zvoleni ve 197 z nich, přitom podle Atlasu romských komunit (2021) žijí Romové v 1 070 obcích a městech na Slovensku, což tvoří asi 37 % všech slovenských obcí a měst. Ze všech obcí, ve kterých žijí Romové, má romského starostu jen 1 % všech obcí a romské zastupitele jen 2 % obcí (Hrustič, 2015). Co se týče zastoupení Romů v komunální politice, je tedy Radíkovec v celoslovenském kontextu spíše výjimkou, jednak tím, že v čele obce stojí romský starosta, ale i složením zastupitelstva.

Obecní zastupitelstvo v Radíkovci se skládá z devíti zastupitelů a zastupitelek. Nepsaným územ v obci bylo, že místostarostou byl jmenován zastupitel nebo zastupitelka, který získal ve volbách největší počet hlasů, což se také stalo ve volebních obdobích 2018 – 2022 a 2022 – 2026, kdy probíhal můj výzkum. V Radíkovci byli Romové součástí zastupitelstva už v předrevoluční době a ve volebním období 2018 – 2022, kdy probíhal můj výzkum, bylo z devíti zastupitelů pět Romů.

Co se týče zastoupení žen v komunální politice, ve volebním období 2018 – 2022 byly v radíkovském devítičlenném zastupitelstvu dvě ženy, z toho jedna byla Romka a jedna Neromka. Po volbách v roce 2022 se složení žen a mužů v zastupitelstvu nezměnilo. Z devíti členů byly v zastupitelstvu dvě ženy, jednou z nich byla Romka a druhá byla Neromka, ovšem jiná než v předcházejícím volebním období. Co se týče zapojení do žen do politiky v celoslovenském kontextu, podíl žen v politice od roku 2009 setrvale stoupá. Například do slovenské Národní rady bylo ve volbách v roce 2016 zvoleno 19,3 % žen a v příštích volbách v roce 2020 jejich podíl stoupl na 21,3 %. Podobná situace je i v krajských zastupitelstvech – ve volbách v roce 2017 bylo zvoleno 13,9 % žen a po volbách v roce 2021 bylo zvoleno 17,2 % žen.

Vzhledem k tématu mé práce je důležité podívat se na množství žen v komunální politice, což je tradičně oblast politiky, ve které mají ženy největší zastoupení (a to jak na Slovensku, tak i v Česku). Po komunálních volbách v roce 2018 bylo na Slovensku zvoleno 25,5 % žen do funkce starostky nebo primátorky a ve volbách v roce 2022 podíl žen ve vedení měst a obcí stoupl na 26,6 % (Štatistický úrad SR, 2022). Štatistický úrad SR bohužel neuvádí data o participaci žen v obecních a městských zastupitelstvech, nemůžeme tedy porovnat zastoupení žen v radíkovském zastupitelstvu s celoslovenským kontextem.

Pokud jde o romské ženy, podle Hrustiče (2015) jejich podíl v komunální politice také stoupá. V roce 2006 bylo na Slovensku zvoleno jedenáct romských zastupitelek a v roce 2011 jich bylo zvoleno dvacet. Stále se ale jedná o velmi nízké číslo a zvolenými zástupci mezi Romy jsou v drtivé většině muži. Ve volbách v roce 2018 bylo na Slovensku zvoleno 41 romských starostů a z toho byly pouze dvě ženy (Romea.cz, 2018). V tomto kontextu je jediná romská zastupitelka-žena v Radíkovci Denisa, která byla ve funkci ve volebním období 2010 – 2014 a poté byla zvolena v roce 2018, spíše výjimkou.

Reflexe působení bývalého starosty: „*Všetko má svoje pre aj proti.*“

Do Radíkovce jsem poprvé přijela v červenci 2020, tedy necelé dva roky po posledních komunálních volbách, které proběhly v listopadu 2018. Nový romský starosta už byl tedy nějaký čas ve funkci, ale v rozhovorech s participanty a participantkami změna na postu starosty stále rezonovala.

Předchozí starosta Radíkovce byl ve funkci více než dvacet a ve volbách v roce 2018 už znovu nekandidoval. Důvody, proč se bývalý starosta rozhodl nekandidovat, mi participanti a participantky popisovali různě. Bohužel se mi nepodařilo získat vyjádření bývalého starosty, protože rozhovor se mnou odmítl. Romská zastupitelka Denisa, která byla v zastupitelstvu i během působení bývalého starosty, popisovala, že už nemohl znovu kandidovat, protože byl trestně stíhaný. Bývalý starosta měl na hřbitově nelegálně vyřezat stromy. Tehdejší zastupitelstvo sice schválilo ořez, ale nakonec bylo stromů vyřezáno mnohem víc: „*Nemohol kandidovať, on mal podmienku. (...) On vyrezal nejaké stromy nelegálne na cintoríne. Všetko čo sa robí, by malo prejsť zastupiteľstvom. My sme schválili orezávanie stromov, ale tam boli stromy iné.*“²⁹

Každopádně různí participanti a participantky vyprávěli příběh o údajném nelegálním jednání starosty různě a jeho obsah se mi nepodařilo s jistotou zjistit. Zaměřila jsem se tedy spíše na to, kdo tento příběh vypráví a kdo ho naopak vůbec nezmiňuje. Buchtík (2023) píše, že vyprávění jsou tím, co lidem nejlépe pomáhá pochopit místo a čas, ve kterém žijí. Tím, že něco vyprávíme, dokážeme věci pojmenovat a zároveň jsou vyprávění důležitou součástí toho, jak rozumíme světu. „Z vyprávění máme zpravidla za důvěryhodnější ta, která zapadají do naší životní zkušenosti, aktuální nálady nebo jsou v souladu s našimi vyprávěními, jichž si ceníme.“ (Buchtík, 2023, str. 19-20). Radíkovští mluvčí příběh o údajně nelegálním výřezu stromů vyprávěli nebo nevyprávěli podle toho, zda byli příznivci bývalého starosty, nebo ne. Šlo tedy přesně o to, co popisuje Buchtík: záleželo na tom, jestli příběh o pochybení bývalého starosty zapadal do jejich vidění světa a nálady. Lidé, kteří se k působení bývalého starosty v obci stavěli kriticky tedy neměli problém toto vyprávění artikulovat. Naopak ti, kteří hodnotili jeho výkon ve funkci spíš pozitivně, popisovali důvody, proč v roce 2018 už nekandidoval, jinak.

²⁹ Denisa, 7. 7. 2020, ř. 58

Někteří participanti a participantky, jako právě Denisa, o stíhání a podmínce bývalého starosty otevřeně mluvili a označovali ji jako hlavní důvod, proč už starosta znovu nekandidoval. Denisa také dodala, že vzhledem k tomu, že bývalý starosta v roce 2018 už znovu kandidovat nemohl, podpořil v kandidatuře jeho neteř Irenu, která byla jednou z kandidátek na starostku v roce 2018. Participanti a participantky, kteří o kauze bývalého starosty otevřeně mluvili, byli spíše z těch, kteří jeho roli v čele obce hodnotili kriticky a přáli si na starostovském postu změnu.

Jiní participanti a participantky trestní stíhání bývalého starosty vůbec nezmiňovali. Na mou otázku, proč o tom někteří lidé z Radíkovce nechtějí mluvit, jeden z mých otevřenějších participantů, Tobias, odpověděl, že je to v obci považované za skandál a moc se o tom nemluví³⁰ a Darina situaci popsala tak, že Neromové celou věc zametají pod koberec³¹. Vesnice ale v této otázce nebyla rozdělená na základě etnicity, jak naznačila Darina, ale skutečně šlo spíše o skupinu příznivců a skupinu kritiků bývalého starosty, přičemž v obou skupinách se vyskytovali Romové i Neromové. Na otázku, proč bývalý starosta už ve volbách znova nekandidoval, někteří participanti a participantky kauzu s výřezem stromů a soudem vůbec nezmiňovali a popisovali jeho odchod spíše neutrálními slovy s vysvětlením, že už chtěl odejít do důchodu: „*Už mal pred dôchodkom a všetko má svoje pre aj proti, hej.*“³² Celá řada participantů a participantek hodnotila bývalého starostu kriticky, našli se ale i ti, kteří jeho práci pro vesnici oceňovali a nelze říct, že by vesnice byla v tomto případě rozdělená na základě etnicity.

Mocenská skulina: „*Ludia chceli zmenu.*“

Fakt, že bývalý starosta v roce 2018 v komunálních volbách už nekandidoval, se ukázal jako zajímavý moment, který nakonec výrazně přenastavil rozdělení mocenských rolí v komunální politice. V radíkovské politice nastala situace, kterou jsem interpretovala a pojmenovala jako mocenskou skulinu. Někteří participanti a participantky předjímalí, že kdyby bývalý starosta znovu kandidoval, měl by šanci vyhrát, jako například Milena: „*On keby znova*

³⁰ Tobias, terénní poznámky, 9. 7. 2020, ř. 28

³¹ Darina, terénní poznámky 13. 7. 2020, ř. 49

³² Martin, 7. 7. 2020, ř. 71

kandidoval, ja si myslím, že znova by vyhral.“³³. Takto se ale otevřel prostor pro jiné kandidující a volby dostaly novou dynamiku. Na post starosty v roce 2018 kandidovali tři lidé – současný starosta, neteř bývalého starosty Irena, a Samuel, mladý neromský muž. Většinu hlasů si rozdělili současný starosta, který dostal 303 hlasů a Irena, která získala 265 hlasů. Jako třetí skončil Samuel se 111 hlasy.

Když jsem se v rozhovorech ptala na otázku, jak lidé z Radíkovce reflektovali komunální volby v roce 2018, nejčastěji zaznívalo, že chtěli změnu. S bývalým starostou si někteří spojovali rutinní výkon funkce a stagnaci obce. „Už to stagnovalo, to už bola rutinná záležitosť z jeho strany. Už určite aj dajaká profesijná deformácia tam musela byť, nie? A proste už ľudia chceli dajakú zmenu.“³⁴. Současný starosta pro ně změnu představoval, měl být někým, kdo naruší staré pořádky a přijde s novou energií.

Kandidaturu Ireny si mnozí spojovali s pokračováním minulé éry a s bývalým starostou. Irena byla ve volebním období 2014 až 2018 zaměstnaná jako přednostka³⁵. Do funkce ji jmenoval přímo bývalý starosta, její strýc. V obci se veřejně vyprávělo, že Irenina kandidatura na starostenský post měla být prodloužením působení bývalého starosty. „On pol roka potreboval do dôchodku. On už si ju pripravoval za starostku, a toto im zapasovalo.“³⁶. Někteří participantí a participantky tuto praxi přímo pojmenovávali jako *rodinkárstvo*³⁷, čímž mysleli nepotismus a neférové protežování příbuzných. Kombinace faktu, že Irena pro voliče a voličky nepředstavovala změnu a zároveň obyvatelé Radíkovce situaci interpretovali jako protežování, byla pravděpodobně důvodem, proč ve volbách v roce 2018 neuspěla, byť získala poměrně velké množství hlasů. Zároveň současný starosta představoval naprostý opak Ireny a bývalého starosty: se starými pořádky a předchozí érou komunální politiky Radíkovce nijak spojen nebyl a z nepotismu ho také nikdo neobviňoval.

Nespokojenost s bývalým starostou a potřeba změny se propisovala i do motivací jednotlivých kandidujících. Například Samuel se vůči bývalému starostovi vymezoval a jedním z důvodů, proč kandidoval, byla právě

³³ Milena, 6. 7. 2021, ř. 176

³⁴ Darina, 7. 7. 2020, ř. 17

³⁵ Přednosta je funkce, kterou v České republice nemáme. Ve slovenských obecních úřadech nemusí být zřízená vždy, ale pokud ano, úlohou jejího vykonavatele je vést a organizovat úřad. Přednosta není volená funkce, jmenuje i odvolává ho starosta (Zákon č. 369/1990 Zb. o obecnom zriadení, § 17, ods. 1)

³⁶ Pavol, 7. 7. 2020, ř. 98

³⁷ Patrik, 7. 7. 2020, ř. 87

nespokojenost s předchozím vedením obce: „*Ja som rovno už kandidoval na toho starostu. Tak sa mi nepáčila práca nášho bývalého starostu, tak toto ma najviac naštartovalo, preto som chcel.*“³⁸ Samuel rozhodně nebyl zastáncem bývalého vedení obce a dva roky po volbách naopak pozitivně hodnotil současného starostu.

Sjednocení radikovských Romů: „*Bolo vidno, že sa dohodli.*“

Současný starosta Radíkovce byl tedy poprvé zvolen v roce 2018 přibližně 45 % hlasů. Starosta byl radikovský rodák a ve vesnici strávil většinu života. V době jeho prvního zvolení mu bylo lehce přes padesát let. Měl středoškolské vzdělání v oboru polnohospodářství a před revolucí pracoval jako agronom na státních majetcích. Po převratu odjel na dva a půl roku do USA, kde pracoval a po návratu na Slovensko založil stavební firmu a začal podnikat. Říkal, že ke kandidatuře ho přesvědčila hlavně rodina, on sám se chtěl dál věnovat svému podnikání. Starostova dřívější pracovní dráha byla jím samotným i mnoha participanty a participantkami zmiňována jako jeden z důvodů jeho úspěšného zvolení: jako agronom v družstvu se znal s většinou vesnice, a když si později založil stavební firmu, řadu radikovských mužů v ní zaměstnával. Sociální kapitál a obecná přijatelnost, tak by se dala shrnout část starostova volebního úspěchu, což reflektoval i on sám: „*Neviem, ako ma berú, ale ja nie som konfliktný typ, a mňa ľudia poznajú.*“³⁹ Jak říká on sám, ke kandidatuře ho přesvědčovala rodina, ale Darina mi popisovala, že i ona starostu nabádala, aby si podal kandidátku: „*Som mu volala z Irska, hovorím, dal si si kandidátku? Hovorí, že neviem a ja mu hovorím, okamžite si daj.*“⁴⁰ Můžeme tedy říct, že starosta byl v obci považován za kompetentního člověka už před volbami a místní ho ke kandidatuře přesvědčovali.

Úspěchu starosty ve volbách nahrály i další okolnosti. Do voleb výrazně promluvila schopnost radikovských Romů se sjednotit za jedním kandidátem na starostu a i za kandidujícími do zastupitelstva. Tato romská jednota přímo kontrastovala s názorovým roztržštěním neromských voličů a voliček na druhé straně: Irena ani Samuel nepředstavovali pro neromské voliče a voličky tak

³⁸ Samuel, 5. 7. 2021, ř. 3

³⁹ Starosta, 14. 7. 2020, ř. 29

⁴⁰ Darina, 2. 8. 2022, ř. 172

neproblematické osobnosti, za kterými by se sjednotili. Robert popisuje, že Samuelovu kandidaturu vnímal jako kandidaturu proti Ireně. „*Išiel proti nej kandidovať ešte aj Samuel, naschvál, že by jej ubral biele hlasy. To ti poviem na rovínu. (...) On vedel, že nevyhrá, ale povedal, že on už ich vládnut nenechá, že oni chcú zmenu v obci.*“⁴¹ Za kandidaturou současného starosty a i romských kandidujících, o kterých můžeme říct, že se starostou tvořili jeden tým, byla naopak strategie.

Současný starosta byl jednak osobou, která byla přijatelná už před volbami, jeho volební úspěch tedy nespočíval jen v kampani, sympatie měl dlouhodobé. Zároveň před volbami oslovoval kandidující na zastupitele, což Irena ani Samuel nedělali. Starosta se ze strategický důvodů rozhodl oslovit stejný počet kandidujících, jako je členů zastupitelstva, tedy devět, aby se hlasy zbytečně netříštily, což mi kromě něj popisoval i Robert: „*Tieto volby do obecného zastupiteľstva, pekne bolo vidno, že sa dohodli. Minulé volby zvolili hlúposť, lebo sa prihlásili tridsiati Rómovia do volieb (...) Teraz dali osem kandidátov a starosta deviaty. To mali presne celé obecné zastupiteľstvo.*“⁴² Starostova strategie zafungovala. Hlasy se netříštily a do zastupitelstva bylo zvoleno pět romských kandidujících ze starostova týmu. Sám starosta, který kandidoval i na zastupitele, se vzdal mandátu, stal se starostou a na jeho místo nastoupil neromský kandidát, který byl první pod čarou. Romská jednota v politice pak pokračovala i po volbách, kdy bylo obvyklé, aby romští zastupitelé a zastupitelky hlasovali společně.

Během výběru kandidujících starosta svým způsobem myslel na určitý typ diverzity. Oslovil kandidující, kteří bydleli ve vesnici, ale byl si vědom i toho, že je nutné zajistit voličské hlasy i tím, že na kandidátce budou i zástupci z romské části obce Dolina. Zároveň jeho kandidující byli výhradně Romové; při starostově výběru vhodných kandidujících tedy etnicita hrála ústřední roli.

Interpretace starostovy výhry: „*Nevedeli sa zmieriť s tým, že Róm je starosta.*“

Výhru starosty ve volbách hodnotili lidé z Radíkovce sice různě, jednoznačně ale převažovalo pozitivní hodnocení. Opakovaně se objevovala interpretace, že

⁴¹ Robert, 7. 7. 2020, ř. 86

⁴² Robert, 7. 7. 2020, ř. 105

kdyby kandidoval na starostu jiný Rom, nikdy by nevyhrál. Osoba starosty byla hodnocená mimořádně pozitivně mezi romskými i neromskými voliči, jak vysvětloval například romský participant Adam: „*Záleží, kto ide kandidovať. Keď išiel náš kandidát [starosta], tak vieme, že aj bieli ho volili. Tak ti poviem, ako je, lebo viem o tom, že aj bieli ho volili.*“⁴³

Starosta patřil jednoznačně do skupiny radikovských Romů, které jsem během analýzy pojmenovala *inkludovaní* Romové. In vivo termínem bych tuto skupinu mohla nazvat *Romové, co sú zadobre s gádzami*. Byli to Romové, kteří měli blízké a dobré vztahy s Neromy, někdy byli součástí spolků, ve kterých Neromové převažovali, například dobrovolných hasičů nebo fotbalistů. Starosta by do této skupiny jednoznačně patřil, stejně tak jedna radikovská rodina, která byla známá svými dobrými vztahy s Neromy. Na setkání Jednoty důchodců jedna z účastnic popsala současného starostu tak, že je „*skoro jako biely, pretože má školu a je úspešný.*“⁴⁴ Atributem inkludovaných Romů bylo tedy jednak to, že jsou v očích Neromů úspěšní. Zároveň šlo vždy o Romy, kteří bydleli ve vesnici a ne v Dolině a také jim byla připisována jakási abstraktní spolehlivost nebo slušnost, jak mi popisoval Martin, kterého jsem se ptala, zda jsou mezi hasiči i nějací Romové: „*Musí to byť spoľahlivý človek. Máme tam dvoch, troch, jednu Rómku (...)* *To je skôr jedna rodina, taká, že vieme o nich, že sa dá na nich spoľahnúť (...)* *A oni hrajú aj futbal, oni sú takí do všetkého, ľudia ich berú. Sú šikovní.*“⁴⁵ Nazvala jsem tyto Romy jako inkludované, přičemž termín inkluze vychází z latinského *inclusio*, což znamená zahrnutí: tito Romové jsou zahrnutí v neromských sítích známostí a neromských aktivitách ve vesnici, ovšem sami Romové se také musí různými kroky snažit, aby s nimi byli Neromové spokojeni a přijali je mezi sebe.

Zároveň by se tato skupina dala popsat jako tokeni. Tokenismus nebo tokenizace je jev, který se nemusí týkat jen etnicity, ale například i genderu nebo jiných kategorií. Termín token se používá pro označení osob, které jsou přijaty do skupiny kvůli své jinakosti a slouží jako důkaz, že skupina nediskriminuje (Zimmer, 1988). V případě tokenizace neadekvátně chápeme úspěšné postavení jedinců ze znevýhodněné skupiny; tito jedinci slouží jako alibi o neexistenci

⁴³ Adam, 14. 7. 2020, ř. 67

⁴⁴ Terénní deník, 14. 7. 2020, ř. 59

⁴⁵ Martin, 7. 7. 2020, ř. 39

diskriminace (Knotková-Čapková, 2007), což ovšem neznamená, že k diskriminaci v jiných případech nedochází.

Přijetí romského starosty bezprostředně po volbách v roce 2018 ale nebylo zcela neproblematické. Hrustič (2020) na základě svých výzkumů popisuje, že zvolení romského zástupce do čela obce může být pro neromské obyvatele znepokojující. Podle poznámek z Hrustičova terénního deníku popisovali účastníci a účastnice zvolení Roma do čela jejich obce jako *katastrofu* a dodávali, že tím bude všechno zničeno. Účastníci a účastnice v Radíkovci nepoužívali tak silné formulace, rozhodně nemluvili o katastrofě, ale také se nedáli říct, že by byl romský starosta od začátku všemi neproblematicky přijat, jak on sám popisuje: „*Ludia sa nevedeli zmieriť s tým. Niektorí, 20 % ľudí z dediny. Nevedeli sa s tým zmieriť, že Róm alebo cigán je starosta.*“⁴⁶ Takové nálady v obci bezprostředně po volbách nepopisuje jen starosta, ale přiznávali je i moji neromští účastníci a účastnice, například Neromka Milena: „*Mysleli sme, že už je koniec obce. Že to už bude cigánska obec. To všetci vraveli, nie?*“⁴⁷ Postupně se ale po volbách atmosféra ve vesnici měnila. Starosta jednak dokázal přesvědčit řadu neromských obyvatel obce o svých kompetencích, například Milena nebo Jakub v rozhovoru popisovali, že v příštích volbách dají starostovi svůj hlas. Přijetí Roma v čele obce jistě pomohl i fakt, že se o radíkovských Romech smýšlí jako Romech *na úrovni*, a to nejen uvnitř obce, ale i v rámci širšího okolí. Radíkovští Neromové tak mohli příběh o romském starostovi interpretovat jinak – nemuselo jít o *katastrofu* a *špinavého cigána* v čele obce, jak popisuje Hrustič (2020), ale nabízel se dlouhodobě vyprávěný a přijatelný příběh o radíkovských Romech *na úrovni*, kteří jsou vzdělaní a kompetentní: a proto tedy není žádný problém, když romský zástupce usedne na židli starosty. Fakt, že mají radíkovští Romové dobrou pověst i v širším okolí jistě také pomohl tomu, aby Neromové romského starostu lépe přijali: nemuseli se bát ostudy, že Radíkovec někdo bude nazývat *cigánskou vesnicí* s negativními příděchem, což popisovala Milena, když mluvila o vedlejší vesnici, ve které vyhrál volby Rom.

⁴⁶ Starosta, 7. 7.2020, ř. 100

⁴⁷ Milena, 6. 7. 2021, ř. 244

Spravedlnost: „*Dlhé roky tu Róm starosta nebol, už je na čase.*“

Další interpretace starostova úspěchu – a i úspěchu dalších romských zastupitelů a zastupitelek – se týkala spravedlnosti. Participantí a participantky mluvili o tom, že v Radíkovci žije většina Romů a je tedy spravedlivé, aby Romové měli svoje zástupce v komunální politice a podíleli se na rozhodování. V interpretacích lidí šlo o otázku elementární spravedlnosti: „*Sme tu viac Rómovia, by bolo dobré keby Róma sme dali [na starostu]. Už je na čase, dlhé roky tu Róm nebol.*“⁴⁸ Tato argumentační linka se zvláště týkala postu starosty. Šlo o to, že starosta stojí v čele obce a v očích lidí bylo spravedlivé, aby obec, která je většinově romská, vedl Rom. Tato vyjádření často zaznívala od romských participantů a participantek, objevovala se ale i mezi neromskými obyvateli obce, například Zuzana také argumentovala počtem Romů v obci: „*Berieme do úvahy, že tu je 70 % rómskeho obyvateľstva, čiže je prirodzené, že zahlasovali za človeka zo svojej komunity.*“⁴⁹ Účast Romů v komunální politice byla tedy v Radíkovci mimo jiné vnímána jako přirozená: tato interpretace je taktéž radikálně odlišná od situací ve vesnicích, které popisoval Hrustič (2020), kde byla účast Romů v politice neromskými obyvateli popisována jako katastrofa.

Příběh o tom, že Romové by vzhledem ke svému počtu měli mít zástupce v politice a podílet se na rozhodování, je velmi odlišný od toho, jak byla vnímána účast žen v politice. Argument, že žen je ve vesnici polovina, a proto by se také měli podílet na rozhodování o jejím směřování, se neobjevil v rozhovorech ani jednou. Na zastoupení žen v politice participantí a participantky argument spravedlností nebo rovným zastoupením nepoužívali. Z předchozích odstavců jde také vidět, že účast Romů v politice je vesnici důležité téma. Participantí a participantky o něm často mluvili i bez předchozí otázky a bylo zjevné, že názor na to, zda by Romové v politice měli nebo neměli mít, mají jasně zformulovaný. Když ale došlo na otázku žen v politice, participantí a participantky mi často (až na výjimky) dávali mnohem stručnější odpovědi a někdy také z rozhovoru vyplynulo, že se nad touto otázkou nikdy nezamýšleli. Například Dominik mi na otázku, proč ženy nejsou v politice, odpověděl takto: „*Neviem. Nikdy som sa na*

⁴⁸ Adam, 14. 7. 2020, ř. 45. Adam sice říká, že v obci nebyl romský starosta dlouhé roky, ve skutečnosti obec romského starostu neměla nikdy.

⁴⁹ Zuzana, 7. 7. 2020, ř. 37

tom ani nezamýšľal, ani neskúmal, prečo je tam iba tolko žien. Dokonca ani som nevedel, že sú tam iba dve.“⁵⁰ Pokud účast žen v politice není tématem, těžko potom může být vnímána jako otázka spravedlnosti nebo přirozenosti. Zároveň se genderu netýkala ani otázka předvolební mobilizace: zatímco Romové se před volbami spojili a postupovali jednotně (provedli tedy jakousi předvolební etnickou mobilizaci), u genderu se něco takového rozhodně nestalo. Nemůžeme říct, že se ženy ve vesnici spojily, postupovaly jednotně a udělaly z účasti žen v politice jedno z předvolebních témat, tak jako se stalo v otázce etnicity.

Migrace: „*Exodus Rómov do zahraničia.*“

S komunální politikou v obci souvisela i migrace místních Romů do zahraničí. Řada z nich odcházela do zahraničí (například do Anglie nebo do Irska) pracovat: někteří z nich odjížděli na sezónní práce a pak se vraceli domů, jiní měli v zahraničí stálou práci a bydlení. Migrovali jak jednotlivci, tak i celé rodiny. Mnoho těch, kteří byli v zahraničí usídlení trvaleji, se ale vraceli ke svým rodinám a do svých domů na léto, na vánoční svátky nebo při jiných příležitostech. Neztráceli tak kontakt se svými blízkými ani s událostmi ve vesnici. Často byli velmi dobře informovaní o tom, co se v obci děje a sledovali i komunální politiku a orientovali se v ní.

Někteří radikovští Romové (často i celé rodiny) odjížděli do zahraničí, aby vydělali peníze, které potom investovali do svých domů v obci. Rojo (2023) popisuje jako jeden ze znaků migrace ve slovenských vesnicích rozestavěné domy. Hodně rozestavěných domů jsem viděla i v Radíkovci, místní na jejich stavbu vydělávali v zahraničí, periodicky se vraceli a postupně je dokončovali. Migrace Romů souvisela i s narativem o Romech *na úrovni*, jak popisuje starosta: „*Ludia, čo prídu zo zahraničia, majú celkom iné zmysľanie. Sú vpredu vo všetkom, majú aj finančné zabezpečenie.*“⁵¹ Většina romských i neromských participantů a participantek rámovala romskou zahraniční zkušenost podobně jako starosta: tedy že z ní plyne nový rozhled, nové perspektivy, lepší finanční situace nebo třeba znalost jazyka.

Ne vždy je byl ale odchod Romů do zahraničí interpretován takto. Bývalý starosta v obecní kronice nazýval migraci Romů *exodus Rómov do zahraničia* a

⁵⁰ Dominik, 6. 7. 2021, ř. 115

⁵¹ Starosta, 7. 7. 2020, ř. 59

popisoval ji takto: „*Využívajú systém, ktorý ponúkajú niektoré štáty v rámci EÚ. Sú síce v zahraničí, ale nepracujú a nikdy pravdepodobne pracovať nebudú, len využívajú systém v podobe sociálnych dávok (...)* Za mesiac dostanú viac eur ako na Slovensku poctivo pracujúci občan (...) *Spokojne si žijú a užívajú si z bezpracných ziskov a smejú sa z poctivých ľudí – Slovákov.*“⁵² V zápise bývalého starosty jsou Romové popisováni jako ti, kteří zneužívají sociální systém a nepracují poctivě, nikoliv jako lidé, kteří v zahraničí nabývají nové zkušenosti a finanční zabezpečení. Tato interpretace romské migrace do zahraničí byla v Radíkovci poměrně ojedinělá, kromě bývalého starosty se v podobném duchu vyjádřil ještě místní farář. Starostova i farářova vyjádření byla ve vesnici kritizována Romy i Neromy. Jedna moje neromská participantka hodnocení situace, které zapsal bývalý starosta do kroniky, označila za *klebety*⁵³, jejichž obsah svědčí o tom, že o situaci Romů v zahraničí nic neví. Různé interpretace migrace Romů do zahraničí ukazují na různé pohledy na životní situaci místních Romů – buď jde o Romy *na úrovni*, kteří se snaží dosáhnout vyšší životní úrovně, nebo jde o líné Romy, kteří nechtějí pracovat a chtějí jen zneužít sociální dávky.

Můžeme také sledovat vztah migrace Romů do zahraničí a volebního chování a vztahu k vesnici. Migrace radíkovských Romů má znaky transnacionalismu. Transnacionální teorie migrace pracuje s předpokladem, že migranti a migrantky udržují vícenásobné vazby, které jim pomáhají udržet si sociální kontakty ve své zemi původu i poté, co odcestovali jinam. Lidé tak žijí své životy rozkročení napříč hranicemi států, k čemuž přispívá i soudobý vývoj, například levné letenky, které jim umožňují často cestovat nebo komunikace on-line na dálku (Basch, Schiller, Blacn, 1994). Například děti Slava a Valentíny přijížděli několikrát ročně zpět do Radíkovce, přestože bydleli a pracovali v zahraničí. Zároveň Valentína se svými dětmi často on-line telefonovala a nechávala hovor s kamerou zapnutý i při běžných denních činnostech, například při vaření, což rodině umožňovalo simulovat trávení společného času. Běžně jsem viděla, že Valentína celý den telefonuje se svými dětmi a na této zdánlivě obyčejné denní situaci můžeme ilustrovat globální podobu transnacionální migrace: jde o propojenou sociální zkušenost napříč hranicemi, která umožňuje udržovat vzájemné vazby mezi těmi, kteří odjeli a těmi, kteří zůstali doma. Lidé

⁵² Obecní kronika

⁵³ Terénní deník, Dana, 15. 7. 2020, ř. 66

takto mohou napříč národními státy udržovat nejen sociální vazby, ale i ty ekonomické, náboženské nebo politické (Basch, Schiller, Blacn, 1994).

Radíkovští Romové žijící v zahraničí byli jedním z témat komunálních voleb v obci. Starosta mluvil o chybějících romských hlasech ve volbách. Podle něj někteří Romové ze zahraničí nepřijedou na komunální volby na Slovensko volit a proto mohou romským kandidujícím chybět jejich hlasy⁵⁴. Mobilizace radíkovských Romů žijících v zahraničí kvůli volbám a otázka, zda skutečně přijedou volit v komunálních volbách (korespondenční volba v komunálních volbách není Slovensku možná) byla častým tématem hovorů. Denisa popisovala, že její příbuzní nakonec ze zahraničí volit nepřijeli, ale ve volbách v roce 2018 podporovali současného romského starostu alespoň verbálně: „*Veľa ich chcelo prísť hlasovať na voľby. Ale hovorili - ja prídem tu kvôli jednému dňu, letenky drahé (...) Pak písali: Volte [starostu], volte [starostu], Rómovia nedajte sa z Radíkovca! Fandíme mu!*“⁵⁵

Další slovenské komunální volby v roce 2022 termínově vyšly na svátek zemřelých (dušičky), což Darina i starosta popisovali tak, že hodně radíkovských Romů při této příležitosti přijede domů a ve volbách tedy budou volit – a byli si jistí, že budou volit romského starostu. To, zda budou Romové - nejen ti žijící v zahraničí - volit romského kandidáta, nebylo jednoznačné. Výpovědi, které rozporovaly jednoznačnou volbu na základě etnicity, se objevovaly v mých rozhovorech po celou dobu výzkumu. Zároveň nebylo možné jednoznačně ověřit, zda mají Romové spíš tendenci volit romské kandidáty a Neromové neromské. Mnoho Romů v rozhovorech však zároveň dávalo jasné rovnítko mezi romské voliče a voličky a hlasy pro romského starostu ve volbách.

Etnicita jako kritérium volebního rozhodování: „*Naschvál budeme voliť cigána.*“

V radíkovské komunální politice platilo, že etnicita nemusí být při volbách rozhodujícím kritériem. Lidé byli schopní vyjadřovat sympatie ke kandidujícím jiné etnicity, volit je a také mi během rozhovoru otevřeně sdělit, že je volili. Něco takového nemusí být v kontextu slovenských vesnic, kde žijí Romové, obvyklé. Hrustič (2020) popisuje situaci ve vesnici, která byla etnicky rozdělená v mnoha

⁵⁴ Starosta, 7. 7. 2020, ř. 75

⁵⁵ Denisa, 7. 7. 2020, ř. 136

ohledech (například neprobíhalo společné vzdělávání dětí ani společné kulturní akce pro Romy a Neromy), což o Radíkovci rozhodně nemůžeme říct. Hrustič píše, že v této vesnici se neromské rodiny dokázaly sjednotit za jedním neromským kandidátem a ve volbách ho podpořit. Romský kandidát na starostu v této lokalitě ale během kampaně velmi pečlivě komunikoval s neromskými rodinami, u kterých vyhodnotil, že by jejich hlasy mohl dostat a nakonec byl úspěšně zvolen. Hrustič ale dodává, že žádný z neromských voličů nebyl ochotný deklarovat romskému starostovi podporu veřejně.

Hrustič píše, že romský starosta byl nakonec v této lokalitě zvolen neromskými hlasy. Popisuje to ale jako něco neobvyklého a zároveň jako výsledek snažení starosty během volební kampaně. V Radíkovci byl ale fakt, že Neromové volí romské kandidáty a Romové neromské, poměrně všudypřítomný a neproblematicky komunikovaný.

Během jednoho rozhovoru jsem se neromského participanta zeptala, jestli volil do zastupitelstva nějakého Roma a on mi odpověděl: „*Ja? Róma? Nie. Nie. (...) Do školskej rady som volil Róma, keď môžem tak povedať, obhájiť sa.*“⁵⁶ Na tomto výroku není hodno pozornosti ani tak to, že Martin žádného Roma ani Romku do zastupitelstva nevolil, ale že se chtěl obhájit tím, že volil romského kandidáta alespoň do školské rady: jako by nevolit Roma bylo něco, za by se měl stydět, přestože v lokalitě, kterou popisoval v předchozím případě Hrustič (2020) to bylo přesně naopak – pokud Neromové Romy volili, nechtěli to přiznat.

Zároveň ale nemůžeme říct, že by radíkovští voliči a voličky mezi romskými a neromskými kandidujícími vůbec nerozlišovali, etnicita při volbách roli hrála. V roce 2021, tedy ještě tři roky po volbách, rezonovala jedna situace z komunálních voleb. V těchto volbách kandidovali na starostu dva neromští kandidáti, Samuel a Irena, a jeden romský kandidát, současný radíkovský starosta. Samuel tehdy dostal nejméně hlasů a v rozhovoru popisoval, že mu lidi následně vyčítali, že neromské hlasy se rozdělily mezi něj a Irenu a volby tedy vyhrál současný starosta, Rom: „*Irena mala viac hlasov ako ja, ale asi ja som jej ubral najviac. Aj mi to bolo vyčítané z úst ľudí, že kvôli mne vyhral cigán.*“⁵⁷ K tomu Samuel dodal, že podle něj nevyhrál současný starosta díky (nebo kvůli) němu, ale zkrátka proto, že ho lidé zvolili, protože chtěli. Zároveň současného

⁵⁶ Martin, 7. 7. 2020, ř. 105

⁵⁷ Samuel, 5. 7. 2021, ř. 73

starostu volili Romové i Neromové, nemůžeme tedy neromské hlasy jednoduše rozdělit mezi dva neromské kandidáty.

Fakt, že lidé Samuelovi vyčítali, že kvůli němu je ve vedení obce Rom, ukazuje, že soužití mezi Romy a Neromy, které bylo popisováno jako neproblematické až idylické, mělo jisté limity. Samuel také vysvětloval, že měl už během kampaně a voleb mnohem lepší vztahy se současným starostou, než s Irenou, a také s ním více souzněl co se týče názorů na rozvoj obce: „*Skôr by som to tak povedal, že to bolo dvaja proti jednému* [Samuel a současný starosta proti Ireně] (...) *My sme obidvaja chceli dosiahnuť, aby tá tretia strana nevyhrala. V podstate nám bolo jedno, či on alebo ja.*“⁵⁸. Vidíme tedy, že v Radíkovci se kandidující nedělili jen na romské a neromské. Příslušnost k jedné etnické skupině nutně neznamenala, že všichni její členové budou držet při sobě.

Není to tak, že by etnicita v politickém rozhodování žádnou roli nehrála, není ale jedinou rozhodovací osou. Hrustič (2020) píše o mnoha vesnicích, kde byla politická linie mezi Romy a Neromy velmi ostrá a obě skupiny byly ve svých zájmech antagonistické, zároveň ale dodává, že etnická karta nemusí ve volbách fungovat vždy. Popisuje, že romští lídři, kteří stáli na začátku rozvoje romské politiky, často předpokládali, že Romové jsou homogenní skupina, která bude neproblematicky volit romského kandidujícího nebo romskou stranu. Na etnické skupiny bychom se ale spíše měli dívat podobně jako Brubaker (2002), podle něhož sice mají etnické skupiny možnost utvářet a naplňovat svoji skupinovitost společným obsahem, nemusí to tak ale být vždy. A stejné je to i s neromskými voliči a voličkami, ani oni se nemusí nutně aktivizovat na etnickém principu.

Záleží na situaci: v Radíkovci se rozhodně nedalo předpokládat, že by všichni Romové automaticky volili romské kandidující a Neromové neromské. Etnicita samozřejmě mohla hrát při volbách roli, ale ne absolutní a velmi záleželo, co se stane hlavním tématem komunálních voleb. Ve volbách starosty v roce 2018 to byla jednoznačně potřeba *změny* a současný starosta byl tím kandidátem, který pro voliče změnu ztělesňoval. Potřeba změnit minulé vedení a nepokračovat ve starých pořádcích byla silným tématem a neromští voliči a voličky tedy volili romského kandidáta, protože pro ně ztělesňoval to, co pro ně bylo důležité.

Popisovat Romy a Neromy v Radíkovci jako dvě antagonistické skupiny s odlišnými zájmy by bylo značně zjednodušující a neodpovídající realitě.

⁵⁸ Samuel, 5. 7. 2021, ř. 114

Romové a Neromové v Radíkovci mají dlouhodobě blízké vztahy a jak mi bylo opakovaně zdůrazňováno v rozhovorech, současný starosta byl zvolen i hlasy Neromů: „*Ludia, ktorí už neboli spokojní s politikou, čo tu bola a mali toho dosť, tak si povedali - a naschvál budeme voliť cigána, že by sa to už zmenilo.*“⁵⁹ Neromové tak nevnímali Romy v politice jako hrozbu, jak popisuje situace v některých vesnicích Hrustič (2015), ale právě jako změnu starých pořádků.

⁵⁹ Robert, 7. 7. 2020, ř. 94

Úspěšné strategie v radíkovské politice

Spravedlnost: „*Starosta nerobí rozdiely.*“

Romský starosta vyhrál volby v roce 2018 a zároveň se do devítičlenného zastupitelstva dostalo pět romských kandidujících, což bylo jednoznačně vnímáno jako úspěch a vítězství ve volbách. V příštích volbách v roce 2022 podařilo starostovi svoji pozici přesvědčivě obhájit a do zastupitelstva se tentokrát dostalo dokonce sedm kandidujících ze starostova týmu. Nemluvíme tedy jen o jednorázovém úspěchu: romští kandidující v čele s radíkovským starostou byli v komunální politice oblíbení a svoje pozice si dokázali přesvědčivě udržet. Během analýzy jsem identifikovala tři fenomény, které měly na udržení pozic Romů v komunální politice největší vliv.

Z rozhovorů vyplynulo, že jedním z důvodů, proč starosta a za ním sjednocení zastupitelé a zastupitelky svoje pozice přesvědčivě obhájili, byl *pocit spravedlnosti a otevřenosti*, který v lidech jeho rozhodnutí vyvolávala. Spravedlnost ve starostových rozhodnutích by se dala shrnout souslovím, které se v rozhovorech objevovalo často: starosta nedělá rozdíly mezi Romy a Neromy. To se týkalo například investičních plánů v obci, toho, kdo byl na obecním úřadě zaměstnaný nebo otázky účasti na obecních akcích a slavnostech. Prokeš, Viktorová a Šotola (2016) popisují situaci v jedné slovenské vesnici, ve které se po dlouhých letech, kdy bylo vedení obce neromské, stal starostou Rom. Nově zvolený romský starosta věnoval mnoho péče a prostředků do prostoru romské části obce, což bylo dle autorů „plně pochopitelné s ohledem na disproportní populační vývoj ve vesnici i na léta, kdy romské části vesnice byla věnována minimální pozornost.“ (Prokeš, Viktorová, Šotola, 2016, str. 219). V Radíkovci v době neromského vedení obce taková situace nebyla. Participant i participantky sice kritizovali předchozího starostu, ale v rozhovorech jsem se nesečkala s tím, že by někdo zmiňoval výrazně rozdílné obecní investice do infrastruktury v romské a neromské části vesnice. Nově zvolený romský starosta tedy nemusel dohánět zanedbané investice v romské části obce, čímž zároveň místním Neromům nezavdával příčinu, aby ho mohli obvinít, že k místním Romům směřuje obec více zdrojů než k Neromům.

Pocit spravedlnosti se ale netýkal jen hmatatelných věcí (například toho, zda se postavil chodník v romské nebo v neromské části vesnice), ale i celkové

atmosféry. Neromští participanti Samuel a Lucia v rozhovoru popisovali, že během funkčního období bývalého starosty nebylo obvyklé, aby Romové chodili na slavnosti pořádané obcí. „*Všeobecne nerobil nič pre nich* [bývalý starosta pro Romy]. *Teraz, keď je guláš alebo nejaká akcia, tak je tam kopec Rómov, a za neho nebolo, nikdy.*“⁶⁰ Romům nikdo otevřeně nezakazoval přijít, šlo o neformální pravidla: Samuel popsal přítomnost Romů na akcích jako *nežádoucí* a on i jeho matka Lucia se o tomto neformálním zvyku vyjadřovali kriticky. Se současným starostou se ale poměry v Radíkovci změnily a participanti a participantky popisovali starostovu politiku jako otevřenější vůči Romům. Zároveň ale nešlo jen o etnicitu, ale také o *otevřenost a spravodlnost*. Současný starosta zkrátka v očích radíkovských občanů vzbuzoval dojem, že měří všem stejně. Romský participant Daniel popisoval starostův přístup jako otevřený: „*Tento pán starosta nerobí rozdiely. On si sadol medzi ľudí, žiadna zasadačka. Spolu s nami, každý kto prišiel mal prístup ku všetkému.*“⁶¹

Nejde jen o to, že současný starosta neupozadoval Romy a jejich zájmy, lidé v Radíkovci popisovali jako důležité i to, že romské obyvatele zároveň nijak nezvýhodňuje. Neromský participant Jakub popisoval, že po zvolení současného starosty se v jeho rodině obávali, že Romové budou v obci upřednostňováni, ale postupně získali dojem, že se nic takového neděje a starosta se chová spravedlivě. Z rozhovorů s participanty a participantkami inherentně vyplýval postoj, že Romové a Neromové ve vesnici budou mít odlišné zájmy a jiné představy o rozdělení zdrojů, a zároveň také to, že je třeba mezi těmito potřebami spravedlivě vyvažovat.

Na tomto příkladu můžeme ilustrovat to, že etnicita je situační, jak popsal Barth (1969). V určitých situacích etnicita nemusí být výrazně prožívána, participanti a participantky například opakovaně tvrdili, že se při volbách ne vždy rozhodují na základě etnicity kandidujících a i v případě volby současného starosty vidíme, že ho volila řada Neromů. Podle Karnera (2007) je etnicita často zvýrazňována a vyjednávána právě v podmínkách nerovnoměrného rozdělení a moci a zdrojů. V Radíkovci tak etnicita začala být přítomná právě v této situaci: moc a z ní plynoucí zdroje měly být podle lidí z Radíkovce rozdělovány *spravedlivě*. Existoval inherentní předpoklad, že romský starosta bude zdroje distribuovat mezi svou etnickou skupinu. Zároveň fakt, že bylo spravedlivé

⁶⁰ Samuel, 5. 7. 2021, ř. 354

⁶¹ Daniel, 7. 7. 2020, ř. 28

rozdělení zdrojů mezi Romy a Neromy artikulováno a považováno za téma, svědčí o tom, že soužití Romů a Neromů ve vesnici bylo křehké a bylo třeba neustále vyvažovat, aby se ani jedna skupina necítila upozaděná.

Zaměstnanost: „*Teraz sa dokáže zamestnať každý.*“

Jedním z výrazných témat v Radíkovci byla otázka zaměstnanosti a pracovních příležitostí. Jak už jsem uvedla, Radíkovec se nachází v oblasti Slovenska, ve které je nezaměstnanost dlouhodobě vyšší než celoslovenský průměr. Na začátku roku 2023 dosahovala nezaměstnanost v tomto okrese 11,39 % (Ústredie práce, sociálnych vecí a rodiny, online), míra nezaměstnanosti v celém Slovensku byla ve stejném období 6,2 % (Štatistický úrad SR, online). Pracovní příležitosti byly důležitým tématem před volbami, kdy voliči a voličky očekávali, že vedení obce bude situaci lidí v této oblasti řešit. Zároveň byla práce a výše výdělků častým tématem rozhovorů, které se politiky vůbec netýkaly. Problém zaměstnanosti se odráží i v tom, že řada radíkovských Romů migruje do zahraničí, často jsou k odjezdu motivováni mimo jiné lepšími pracovními příležitostmi. „*Tobias ted pracuje v továrňe. Vydělává 500 euro měsíčně a říká, že je to málo a že tady se strašně málo vydělává. Za takový peníze do práce ani chodit nechce. Říká, že by šli s ženou radši do Německa nebo někam, kde vydělají pořádný peníze.*“⁶²

Současný starosta v Radíkovci pro podporu zaměstnanosti v roce 2019 zřídil obecní sociální podnik. Slovenská legislativa rozlišuje tři typy obecních sociálních podniků. V Radíkovci vznikl integrační sociální podnik, což je veřejně prospěšný podnik, jehož pozitivním sociálním vlivem má být podpora zaměstnanosti prostřednictvím zaměstnávání znevýhodněných nebo zranitelných osob. Sociální podniky má v gesci slovenské Ministerstvo práce a jsou finančně podporovány z různých zdrojů, například z Úřadu práce, sociálních vecí a rodiny (Sociálna ekonomika na Slovensku, online). Cílem sociálního podniku není primárně generovat zisk, ale vytvořit udržitelná pracovní místa. Obec zároveň vytváří, cirkuluje a spotřebovává zdroje a také sama kontroluje dodržování pravidel (Buzalka, 2023). Sociálního podniku obci umožňuje zaměstnávat například svoje dlouhodobě nezaměstnané obyvatele, jejich práci směřovat na zvelebení obce nebo jiné služby, které obec potřebuje, a zároveň jsou tato pracovní místa dotovaná. Radíkovský sociální podnik měl podle Slovenského

⁶² Teréní deník, 13. 10. 2021, ř. 105

štatistického úřadu v roce 2023 10 až 19 zaměstnanců a zaměstnankyň, kteří například zrekonstruovali chodník nebo se starali o veřejná prostranství.

Založení sociálního podniku a zaměstnávání lidí z Radíkovce bylo místními hodnoceno vysoce pozitivně, a to jednak proto, že mají místní šanci si v zaměstnání vydělat peníze a zvýšit svou životní úroveň a zároveň se jejich práce pozitivně odráží na vzhledu vesnice: „*Tuná sa robí všetko. Tu je čisto, tu je pekne výzdoba, kvety. Aj pre ľudí on [současný starosta] veľa robí. Ved on pol dediny zamestnal, cez projekty.*“⁶³

Co se týče zaměstnanosti v sociálním podniku, i tady je posuzováno, zda jsou lidé zaměstnávání spravedlivě a legitimně. Jde především o to, kdo práci získá a jak dlouho si ji udrží, protože zájemců a zájemkyň o práci je víc než pracovních míst. V očích lidí by vedení obce hlavně nemělo dělat rozdíly: těmito slovy popisovali jak investice v obci, tak i politiku zaměstnávání. Například neromský participant Jakub byl s rovným přístupem k pracovním místům spokojený, popisoval, že naopak dřívější vedení obce takto spravedlivé a otevřené nebylo: „*Či si Róm, či si biely, či si taký. Tam se teraz dokáže zamestnať každý. Pred tým tam vládlo rodinkárstvo.*“⁶⁴

Jde také o to, na jak dlouho jsou lidé zaměstnávání. V Radíkovci byl kladen důraz na to, aby byla možnost se zaměstnat distribuována mezi co největší počet lidí a zároveň aby byla kombinovaná s dalšími sociálními dávkami. Šlo o to, aby co nejvíce lidí mělo ze zaměstnanosti co největší užitek. „*Však tu sa 137 ľudí vymenilo za 4 roky. A to nie na 9 mesiacov. Hovorím, marodka 9 mesiacov a ešte mala 6 mesiacov nárok na podporu v nezamestnanosti. Tak ta zachráni na 25 mesiacov!*“⁶⁵ Takto mluvil romský participant Tadeáš v den komunálních voleb v roce 2022, kdy svoje sousedy a sousedky nabádal k tomu, aby volili současného starostu: uzavřel svou promluvu tím, že starosta „zachrání“ – co se týče příjmu – člověka na dvacet pět měsíců.

Lidé zaměstnaní v sociálním podniku se tedy střídají, aby se dostalo na každého. Snahou je práci a zdroje z ní plynoucí spravedlivě distribuovat. Založení sociálního podniku a tedy zvýšení zaměstnanosti obci a zároveň spravedlivá distribuce pracovních míst bylo na starostově působení v obci hodnoceno jako vysoce pozitivní a nejspíš výrazně přispělo ke starostovu

⁶³ Jakub, 2. 7. 2021, ř. 248

⁶⁴ Jakub, 2. 7. 2021, ř. 48

⁶⁵ Tadeáš, 30. 10. 2022, ř. 16

úspěšnému zvolení ve druhém volebním období. Gledhill (2000) popisuje, že rozdělování pracovních míst může být pro úspěch v politice a další mobilizační potenciál důležitější než získávání si srdcí a mysli lidí pro určitou politickou ideu. Koneckonců, jestli Tadeáš správně počítal, za čtyři roky sociální podnik zaměstnal 137 lidí – a dá se předpokládat, že tito lidé budou po osobní zkušenosti více naklonění vedení obce, které jim dalo práci, volit.

Rodinkárstvo: „*Politika ako rodinná firma.*“

Zaměstnanost v obci a získávání pracovních míst výrazně provázelo propojení rodinných vazeb a politiky. V předchozí citaci narážel Jakub na to, že dřív vládlo na obecním úřadě *rodinkárstvo*. Kobes (2009) termín *rodinkárstvo* (nebo *rodzinkárstvo*) používá ve smyslu udržování a pěstování rodinných vztahů, případně jím popisuje interakci mezi budoucími rodinami, například rodinami před sňatkem partnerů. Kandert (2004) popisuje *rodinkárstvo* jako spolupráci příbuzných v politice a využívání ekonomických výhod vyplývajících z politických činností. Byť bychom v širším významu mohli *rodinkárstvo* chápat jako Kobes, Jakub a další participanty a participantky používali tento termín spíše, tak jak ho definuje Kandert: ve smyslu nepotismu, tedy protežování příbuzných. Někdy se v souvislosti s bývalým starostou objevovalo sousloví *politika ako rodinná firma*⁶⁶.

Zaměstnanost a pracovní místa byla popisována jako nástroj politiky, jako možnost, jak si někoho zavázat nebo jako nástroj, který zakládá určitou loajalitu: „*Pred tým to bolo tak, že bývalý starosta si takto namotával ľudí. Si poslanec, tak ja mám voľný flek, ja neviem, upratovačka na základnej škole, tak žena robí. A potom ten poslanec bol odsúdený súhlasit so všetkým.*“⁶⁷ Takové *rodinkárstvo* a poměry na obecním úřadě byly u bývalého starosty většinou mých participantů a participantek velmi kritizovány. Bývalý starosta distribuoval pracovní místa mezi úzký okruh své rodiny a známých (*vyvolených*, jak poznamenal Samuel) a získat místo jako zaměstnanec obce pro většinu lidí z Radíkovce nebylo možné.

Současný starosta zdroje pracovních míst výrazně demokratizoval a otevřel pro větší počet lidí, což bylo vnímáno jako jednoznačně pozitivní. Vztah

⁶⁶ Terénní deník, Monika, 2. 8. 2022, ř. 164

⁶⁷ Samuel, 5. 7. 2021, ř. 31

mezi politikou a rodinnými vazbami se ale v rozhovorech objevoval stále: mít na obecním úřadě rodinu, případně jiné úzké přátelské kontakty, bylo hodnoceno participanty a participantkami jako velmi výhodné. Pracovní místa – a obzvlášť ta přímo v obci, bez nutnosti dojíždění jinam – byly v Radíkovci ceněným artiklem. Mít na obecním úřadu rodinu mohlo znamenat, že se za vás přimluví a zaměstnání dostanete zrovna vy.

Získání (a hlavně udržení) místa na obecním úřadě bylo také spojeno s loajalitou, jak o ní mluvila Kristína: „*Ja robím a keby moja matka povedala, že starostu nevolila, tak ju zabijem. Ty nevieš, že ja robím? Ty ešte proti nemu si?*“⁶⁸ U Kristíny bylo neobvyklé, že o loajalitě – v jejích očích je loajální ten, kdo volí toho, kdo ho zaměstnává – mluvila explicitně. Většinou se tato skutečnost v rozhovorech objevovala skrytě, *mezi řečí*, stejně tak jako předpoklad, že konexe na obecním úřadě vám mohou zajistit pracovní místo.

Fakt, že ne všichni participanty a participantky mluví o známostech zcela otevřeně, souvisí s tím, že *rodinkárstvo* a propojení rodiny a politiky bylo v Radíkovci hodnoceno velmi negativně. Ovšem pokud někdo konexe na obecním úřadě měl, nebylo neobvyklé, že je využil k získání pracovního místa, ale zároveň to navenek rozhodně nesmělo vypadat tak, že se k místu dostal tímto způsobem. Nezaplést se do *rodinkárstva* je důležité i pro vedení obce; nesmělo mezi lidmi vzbudit dojem, že protežují příbuzné nebo známé. Nedělat rozdíly: to bylo v Radíkovci důležité heslo, které se týkalo jednak etnicity, ale i rodinných vazeb.

Propojení rodiny a politiky se propisovalo i do volebního chování. Takto mluvil o volebním rozhodování Robert: „*Ja ti poviem rovno, že ja som ju volil, lebo je to moja sesternica z druhého kolena (...) Tu jeden poslanec išel ku starostovi, že blahoželám ti, že si vyhrál, ale ja som ňu nevolil, lebo som volil svojho bratranca.*“⁶⁹ Robert a jeden jeho kamarád volili někoho z rodiny a k této volbě nebylo v rozvorech většinou nutné už dodávat vůbec nic: v očích participantů a participantek bylo naprosto jasné, že přece budou volit někoho z rodiny. Také se v rozhovorech opakovaně objevovalo, že v obecních volbách má velkou šanci uspět ten, kdo má v Radíkovci širokou rodinu. Znamená to totiž, že ho celá rodina bude volit. Můžeme tedy usuzovat, že volit svoje rodinné příslušníky bylo výhodné: pokud se do zastupitelstva dostanou, znamená to

⁶⁸ Darina, 2. 8. 2022, ř. 166

⁶⁹ Robert, 7. 7. 2020, ř. 98

rodinné konexe ve vedení obce a možnost získání zdrojů v podobě pracovních míst.

Motivace ke kandidatuře

Hrdost na vlastní vesnici: „*Tu som vyrástol, tu chcem byť.*“

Rozhodnutí mých participantů a participantek kandidovat do obecního zastupitelstva nebo na starostovskou pozici se skládalo z mnoha motivací a důvodů. Často zmiňovanou motivací, jak u Romů, tak i u Neromů, byla hrdost na vlastní vesnici, touha ji rozvíjet a žít v ní dál. V Radíkovci jsem se u lidí setkala se silným identitárním spojením s vlastní vesnicí: lidé se cítili jako Radíkovčani, mluvili tak o sobě a rádi zdůrazňovali svoje místní kořeny, jako například Lukáš: „*Narodil som sa tu, vyrástol som tu, zobral som si manželku z Radíkovca, vychovám tu tri deti. Postavil som si tu dom a rád by som tu v klude dožil. (...) Tu som vyrástol, tu chcem byť.*“⁷⁰

Součástí spojení místních lidí s vlastní vesnicí byla i hrdost na svou obec, jakýsi lokální patriotismus. Hrdost na Radíkovec byla u Romů i u Neromů často spojována s bezproblémovým soužitím obou skupin. Radíkovec býval dáván do kontrastu s jinými vesnicemi, ve kterých Romové nejsou *na úrovni* a soužití je složitější. Chuť neromských obyvatel zůstat ve vesnici přímo souvisela se vztahy mezi Romy a Neromy: participant i participantky mi dávali příklady okolních obcí, ve kterých Romové nejsou *na úrovni* jako v Radíkovci, soužití je složité a neromští obyvatelé se z těchto vesnic raději stěhují pryč. Neromský participant Robert popisoval, že kdyby místní Romové byli jiní, Neromové by z vesnice odcházeli, jako se to dělo v okolí: „*Keby sme boli taká dedina, kde sú čisto špinaví cigáni, nemáme šancu. Zabalíš, stahuješ, ideš preč.*“⁷¹ Scheffel (2013) popisuje příklady mnoha slovenských obcí, ze kterých se neromští obyvatelé stěhují. Důvodem může být to, že je Romové ve vesnici přecísli a Neromů už není v obci většina, a také situace, kdy se Romové prosadí ve vedoucích funkcích v komunální politice. „*Bílí starousedlíci tento vývoj hodnotí převážně kriticky a nabádají mladou generaci k opuštění lokalit, které podle jejich mínění ztrácí jakoukoliv perspektivu.*“ píše Scheffel (2013, str. 13). O podobném fenoménu píše také Prokeš, Viktorová a Šotola (2016, str. 225), kteří ho nazývají „*bílým útekem*“ a podobně jako Scheffel ho spojují s tím, že Neromové necítí v takové lokalitě jakékoliv perspektivy do budoucna. V Radíkovci ale Neromové zůstávali

⁷⁰ Lukáš, 5. 8. 2022, ř. 89

⁷¹ Robert, 7. 7. 2020, ř. 117

a neměli potřebu se kvůli Romům stěhovat pryč právě proto, že místní Romové byli podle nich *na úrovni*.

Přestože řada obyvatel a obyvatelek Radíkovce odjížděla do zahraničí za prací, nejednalo se o vesnici, která by se vylidňovala a skomírala⁷². Lidé se ze zahraničí často vraceli, stavěli si ve vesnici nové domy a chtěli do budoucna zůstat. Obraz radíkovských Romů jako Romů *na úrovni* přispíval k hrdosti na vlastní vesnici a k pocitu sounáležitosti, a to jak u Romů, tak i u Neromů. Pocitem sounáležitosti, touhou v Radíkovci zůstat a vesnici rozvíjet, participanti a participantky často popisovali motivaci kandidovat do komunální politiky: chtěli se zkrátka podílet na řízení obce, protože jim nebylo jedno, jakým směrem se bude život v ní ubírat.

Hrdost na vlastní vesnici byla v souboru rozhodnutí kandidovat do politiky nutnou podmínkou, nikoliv však postačující. Dalším faktorem, proč se lidé v Radíkovci rozhodli do politiky zapojit, byla chuť uskutečnit vize, jakým směrem by se obec měla rozvíjet. Participanti a participantky mluvili o investicích, které by obec měla uskutečnit: nová dětská hřiště, renovace hasičské zbrojnice nebo fotbalového hřiště, nová školka nebo stavební parcely pro lidi, kteří se rozhodnou v Radíkovci zůstat, založit rodinu a postavit dům. Zmiňovali také transparentnější vedení obecního úřadu nebo transparentnější nakládání s obecními penězi a rozvíjení kulturního života obce.

Etnická mobilizace: „*Dlhé roky žiadny Róm nekandidoval.*“

Romští kandidující do zastupitelstva často zmiňovali, že hlavním důvodem, proč kandidovali bylo to, že je oslovil současný starosta. Starosta před volbami v roce 2018 oslovoval romské obyvatele a obyvateľky, aby se stali součástí jeho týmu kandidujících, jak popisuje romský participant Milan: „*Oslovil mňa [starosta]. Povedal že si vyberal takých dobrých, lepších (...). Aby sme vedeli o čo sa jedná.*“⁷³ Nakonec se starostou kandidovalo sedm Romů, jedna Romka a sám starosta se stal devátým kandidátem na zastupitele.

Starostova aktivita a sjednocení romských kandidujících bylo pro romské kandidující výraznou motivací. Podle Karnera (2007) má etnicita, obzvlášť pokud je doprovázena představou skupinové sounáležitosti, mobilizační sílu.

⁷² Od roku 1991 počet obyvatel Radíkovce setrvale rostl: v roce 1991 měla obec 1420 obyvatel, v roce 2021 jich měla 1988 (Bačík, sodbtn.sk/obce).

⁷³ Milan, 15. 7. 2020, ř. 16

Právě k takové mobilizaci na etnickém základě v Radíkovci došlo: participant i participantky popisovali, že v zastupitelstvu větší počet Romů nikdy nebyl a vzhledem k tomu, že v Radíkovci je většina romských obyvatel, chtěli mít romské zastoupení ve vedení obce. Adam popisoval, že dlouhé roky Romové aktivizovaní nebyli a on se v roce 2018, poté, co ho oslovil starosta, rozhodl kandidovat: „*Kvôli tomu som sa rozhodol, že pôjdem kandidovať, lebo dlhé roky nikto nekandidoval.*“⁷⁴ Za jeho konečným rozhodnutím stálo i to, že podle něj by Romové měli mít v radíkovské komunální politice své zastoupení a Adam k tomu chtěl svou kandidaturou také přispět. Společný cíl mít více romských zástupců v zastupitelstvu se stal po starostově podnětu a oslovení důležitou motivací romských kandidujících.

U Neromů se motivace na etnické bázi neobjevovala. Žádný participant ani participantka nezmínili, že by součástí motivace a následného rozhodnutí kandidovat bylo to, aby v zastupitelstvu bylo více neromských kandidátů. Jde o to, že v radíkovské porevoluční komunální politice byli Neromové vždy zastoupeni více zastupiteli a zastupitelkami než Romové⁷⁵, neromské kandidující tedy tato linka příliš neznepokojovala. Neobjevovala se ani motivace Romy v zastupitelstvu přecísliť nebo jim zabránit, aby se do zastupitelstva dostali.

Motivace Neromů byla jiná než u Romů, byť se u obou skupin objevovala již popsaná hrdost na vlastní vesnici a touha uskutečnit vize rozvoje obce. V roce 2018 byla hlavním tématem voleb změna. Část neromských kandidujících se v těchto volbách rozhodla kandidovat, protože změnu nechtěla. Například Irena kandidovala na starostovskou funkci, protože chtěla pokračovat v politice předchozího starosty a dotáhnout projekty, které se mu v minulých volebních obdobích nepodařilo dokončit. Řada neromských kandidujících ale naopak kandidovala proto, že změnu v radíkovské komunální politice chtěla. S politikou bývalého starosty se neztotožňovali a výraznou motivací pro rozhodnutí kandidovat pro ně byla snaha pořádky v obci změnit, což popisuje například Samuel: „*Nepáčila sa mi práca nášho bývalého starostu, tak toto ma najviac naštartovalo, (...) Ja som skôr chcel tak, z vlastného presvedčenia nech ma ľudia volia, že keď chcú dobrú zmenu, nového mladého človeka, ambiciozného.*“⁷⁶

⁷⁴ Adam, 14. 7. 2020, ř. 5

⁷⁵ Vycházím ze soupisů kandidujících a následně zvolených do radíkovského zastupitelstva, jak byli zapsáni v obecní kronice počínaje volbami v roce 1990.

⁷⁶ Samuel, 5. 7. 2021, ř. 3

Zaměstnat sebe a rodinu: „*Čachre machre. Samé rodinkárstvo.*“

Kromě otevřeně deklarovaných motivací ke kandidatuře do komunální politiky se objevovaly také motivace, které byly u participantů a participantek spíše skryté a obvykle nebyly otevřeně artikulované, ale vyvstávaly v určitých situacích. Řada lidí z Radíkovce viděla účast v politice jakou prestiž a úspěch, což se projevovalo například v tom, že romští kandidující, které v roce 2018 oslovil současný starosta, se většinou cítili potěšeni. Znamenalo to pro ně, že jsou považováni za kompetentní a jejich potenciální účast v komunální politice někdo považuje přínosnou. Prestiž účastnit se komunální politiky byla doprovázena také tím, že pro mohla znamenat přístup ke zdrojům, důležité kontakty a především způsob, jak zaměstnat sebe nebo své rodinné příslušníky.

Participantí a participantky většinou otevřeně mluvili o tom, že kandidovali do obecního zastupitelstva, protože to mají v Radíkovci rádi, protože chtějí uskutečnit svoje nápady na rozvoj obce nebo proto, že se jim nelíbila předchozí politická reprezentace. Zároveň ale participantí a participantky nezmiňovali to, že pro ně účast v komunální politice může znamenat lepší přístup ke zdrojům, lepší kontakty a potažmo lepší možnost, jak zaměstnat sebe nebo svou rodinu. Šlo o podobný princip, jakým Foucault (2002) charakterizuje diskurz: vše, co bylo v diskurzu formulováno, bylo už dříve artikulováno v politice, které však diskurz zakrývá a zamlčuje. Diskurz je tedy potlačenou přítomností toho, co se neříká. Přesně takto to fungovalo s protežováním vlastní rodiny v Radíkovci: tento druh motivace byl vnímaný jako něco, o čem se nemluví, ale zároveň byl stále inherentně přítomný. Snaha využít účast v komunální politice k osobní prospěchu (nebo prospěchu své rodiny) byla totiž zároveň velmi citlivě posuzována a vnímána. Někteří zvolení zastupitelé a zastupitelky svoje kontakty na obecním úřadě proměnili tímto způsobem, zásadní ale bylo, aby tento fakt zakryli nebo alespoň neakcentovali.

Například Darinina švagrová byla zaměstnaná na obecním úřadě, místo ale získala ještě před tím, než na úřad nastoupila Darina. Dva rodinní příslušníci zastupitele Jakuba byli také zaměstnanci obecního úřadu. Bylo by zjednodušující napsat, že místo na obecním úřadě svým příbuzným zajistil Jakub, k takovým situacím docházelo nepřímo, právě skrze dobré kontakty a fakt, že jsou

zastupitelé a zastupitelky v centru dění a proto vědí, kam kterého rodinného příslušníka doporučit a podobně.

Inherentně se motivace získat v komunální politice výhody pro sebe nebo pro rodinu projevuje i v tom, že do politiky většinou vstupovali muži. Muži byli vnímáni jako ti, kteří do politiky přirozeně patří, mají k ní lepší kompetence a jsou schopni tedy lépe hájit zájmy celé rodiny. Proto radíkovské rodiny do komunální politiky směřovali spíše své mužské členy než ty ženské. Zároveň radíkovští Romové i Neromové ve volbách hodně upřednostňovali kandidující, kteří byli z rodiny, jak shrnul například Jakub: „*Každý [volí] podľa seba, podľa klanu, podľa rodiny, ako sa povie.*“⁷⁷ Jako by volba rodinných příslušníků byla v Radíkovci automatická, a to bez ohledu na to, zda s nimi voliče a voličky pojí politické souznění. Za touto praxí je skrytý předpoklad, že pokud rodina podpoří svého kandidujícího ve volbách, on nebo ona může po zvolení podpořit rodinu zase jinak – právě například zprostředkováním pracovního místa.

Na faktu, že motivací zapojit se do politiky může být pro řadu lidí z Radíkovce snaha získat pro sebe a svou rodinu nějaké výhody, byla zajímavá jeho ambivalence. Komunální politika sice znamenala potenciální přístup ke zdrojům, bylo ale nutné si dávat pozor na to, aby to tak navenek nevypadalo. Protežování rodinných příslušníků – *rodinkárstvo*, bylo v Radíkovci velmi negativně hodnoceno. Často bývalo spojováno s osobou bývalého starosty, jak popisuje romská participantka Denisa: „*Ludia, aj bieli, na neho nadávali, lebo videli, že už sa nedá (...) Boli tam nejaké medzi nimi čachre machre. Samé rodinkárstvo.*“⁷⁸ Na Denisině výroku stojí za pozornost to, že zdůraznila, že na bývalého starostu *nadávali aj bieli: rodinkárstvo* je negativně hodnoceno jak mezi Romy, tak mezi Neromy, jednalo se zkrátka o praxi, která byla odsuzována napříč celou vesnicí. Právě proto si museli dávat kandidující v komunálních volbách a následně i zvolení zastupitelé, zastupitelky a starosta, velký pozor na to, aby radíkovští voliči neměli pocit, že se *rodinkárstva* dopouštějí. Současný starosta byl vesnici velmi pozitivně hodnocen právě proto, že *nerobí rozdiely*. Sousedím nedělat rozdíly bylo jednak myšleno to, že starosta nedělá rozdíly mezi Romy a Neromy a neupřednostňoval ani jednu skupinu. Zároveň to ale znamenalo, že starosta v očích radíkovských voličů neupřednostňoval ani svoji rodinu, jak vysvětlila Hana: „*Teraz starosta, čo je nový, ten zamestná. Jemu je*

⁷⁷ Jakub, 2. 7. 2021, ř. 116

⁷⁸ Denisa, 7. 7. 2020, ř. 44

*jedno koho. Ja nie som stadiat, a zamestnal ma.*⁷⁹ Zároveň starosta na obecním úradě zaměstnával svého syna a jeho druhý syn s radikovskou samosprávou spolupracoval také. Nedá se tedy říct, že by se radikovská komunální politika bez *rodinkárstva* zcela obešla: zásadní bylo ale to, jak moc se protežování rodinných příslušníků dařilo zakrýt a jaký dojem vznikl navenek.

⁷⁹ Hana, 2. 7. 2021, ř. 52

Ženy v radikovské politice

Gender, o kterém se nemluví

Účast žen v komunální politice byla ve výzkumných rozhovorech rámována naprosto jinak než účast Romů. Na politickou participaci Romů měli lidé z Radíkovce většinou názor, který během rozhovorů bez problémů artikulovali. Dokázala jsem odhadnout, že nad tímto tématem už někdy přemýšleli a neměli tedy problém zformulovat odpověď a názor. Zároveň na účast Romů v politice často zaváděli hovor sami, nemuselo jít jen o odpovědi na přímé otázky. Účast Romů v radikovské komunální politice zkrátka bylo *téma*. Slezáková (2015) ve svém výzkumu, který se týkal Romů, kteří přišli ze Slovenska do Česka za prací, popisuje podobnou situaci. Výzkum Slezákové byl také založen na intersekcionalní teorii a sledovala v něm tři kategorie: gender, etnicitu a třídu. Ze všech sledovaných kategorií byla jejími participanty a participantkami etnicita jako jediná jmenovaná přímo. „Ve srovnání s ostatními kategoriemi bylo zjevné, že etnicita je aktérům k dispozici jako nástroj pro vyjádření jejich chápání a vnímání“, píše Slezáková (2015, str. 120). Naopak gender její participanti a participantky pojímali jako samozřejmou záležitost, o které není třeba diskutovat.

Účast žen v komunální politice v Radíkovci žádným tématem nebyla. Myslím, že někteří participanti a participantky nad otázkou účasti žen v komunální politice nikdy nepřemýšleli a moje otázky tímto směrem je evidentně překvapily. Zatímco s účastí Romů v politice byla v rozhovorech spojována témata jako spravedlnost - ve smyslu, že by Romové měli být v politice, protože je jich ve vesnici většina, nebo participanti a participantky formulovali pocity překvapení a obav po zvolení romského starosty, účast žen v politice tímto způsobem rámována nebyla. Zároveň na toto téma lidé nikdy nezaváděli hovor sami od sebe. Slezáková (2015) popisuje, že během jejích výzkumných rozhovorů se gender často prezentoval tak, že se o něm vůbec nemluvilo: tedy že ženy nebyly v určitých kontextech vůbec zmiňovány. Nezmiňovat nějaké téma ovšem také ukazuje na to, jakým způsobem je vnímáno.

Menší množství žen v komunální politice bylo pro mnoho mých participantů a participantek *přirozeným* stavem, který není nutné objasňovat nebo se nad ním příliš zamýšlet. Připomněli mi tím teze z článku *Doing gender*

od West a Zimmerman (1989), kteří píší, že v západní společnosti pohlížíme na genderové rozdíly jako na přirozené, trvalé a jednoznačně definované. Zdá se nám, že vše je zkrátka tak, jak je proto, že muži jsou muži a ženy jsou ženy. Přesně tak by se dala shrnout některá vysvětlení, které jsem v Radíkovci slýchala ohledně účasti žen v komunální politice: složení politiky je takové, protože ženy jsou ženami a muži jsou muži.

Fakt, že účast žen v politice nebyla v Radíkovci téma, pro mě znamenal metodologické a výzkumné výzvy. Postupně jsem se během rozhovorů učila pokládat důkladnější a zajímavější otázky a zároveň dávat participantům a participantkám dostatek prostoru, aby se nad nimi zamysleli. Hodně mi pomohlo, že výzkum byl dlouhodobější, což mi umožnilo provádět opakované rozhovory. Když jsem s některými participanty nebo participantkami mluvila víckrát, dokázali jsme otevřít i toto téma a dostat se v rozhovoru dál a jinam. K lépe strukturovaným rozhovorům a důkladnějším otázkám mi pomohlo i to, že jsem do Radíkovce jezdila přibližně dvakrát do roka a mezitím jsem měla čas data průběžně analyzovat a promýšlet nové výzkumné strategie. Jako skvělé výzkumné techniky fungovaly také zúčastněné pozorování a trávení běžného domácího času s rodinou, u které jsem bydlela. Také jsem byla často u někoho na návštěvě, případně k nám přišla širší Slavova a Valentínina rodina a sousedé. Během obyčejných činností jsem si všímala spousty interakcí, na které jsem potom mohla rovnou doptávat, což fungovalo o něco lépe, než se na genderové role ptát v rozhovorech. Prozkoumat v intersekcionalní perspektivě účast žen v politice byla sice výzva, ale postupně se mi dařilo do tématu více proniknout.

Fakt, že po volbách v roce 2018 většinu zastupitelstva tvořili Romové a starostou se stal taky Rom, bylo ve vesnici velké téma. Ale skutečnost, že členkami zastupitelstva v tomtéž volebním období byly jen dvě ženy – jedna romská a jedna neromská - žádným tématem nebylo. Co se týče radíkovské komunální politiky, většinu jejich reprezentantů tvořili muži: od revoluce byl starostou vždy muž a v zastupitelstvu také vždy převažovali muži. Například ve volebním období 2014 – 2018 nebyla v zastupitelstvu jediná žena a v následujících dvou volebních obdobích byly z devítičlenného zastupitelstva ženy vždy dvě. Podíl žen v radíkovské zastupitelstvu v době mého výzkumu byl podobný jako podíl žen ve Národní radě Slovenské republiky – kolem 20 % (Štatistický úrad SR, 2022).

Tradice, modernita a gender: „*My sme ešte takí goralí.*“

Obec Radíkovec patřila v době mého výzkumu k průměrně velkým slovenským obcím (SODBTN.sk, online). Její obyvatelé a obyvatelky se neproblematicky identifikovali jako lidé z venkova, o obci mluvili jako o *dědině* a někteří z nich vesnici spojovali s tradicemi: „*My sme obec, ktorá sa drží nejakých tradícií (...) mám to tu rada, príroda a okolie je tu pekné, prostredie je tu pekné, takže v pohode.*“⁸⁰ Život na venkově znamenal v očích mých participantů a participantek různé věci: větší sousedskou pospolitost, větší blízkost v přírodě, možnost žít ve větším domě se zahradou. Naprostá většina těchto charakteristik venkova byla mými participanty a participantkami oceňována jako životní uspořádání, které jim více vyhovuje. A nejen jim, život na venkově byl podle nich atraktivní v obecné rovině: „*To niekedy pred 20 rokmi, tak to všetko von chcelo. Veľké mestá, chceli žiť ako v televízore. Teraz je realita, že sa vráti, pretože dedina je dedina. Sa lepšie žije ako v meste.*“⁸¹

V jiném světle vykresluje slovenský venkov Buzalka (2023). Podle něj je venkov často orientalisticky vnímán jako odpůrce reformy a modernity. Města jsou v tomto pojetí nositeli rozvoje, kdežto venkov je popisován jako zaostalý. „*V protikladu mesto-vidiek (...) sú vidiečania buď zdrojom romantického zaľúbenia, alebo populizmom nasiaknutí, zaostalí idioti,*“ dodává Buzalka (2023, str. 21). Život na venkově byl v Radíkovci ale většinou spojován s pozitivními charakteristikami, s tradicí, pospolitostí a s přírodou, a rozhodně ne s úpadkem nebo zaostalostí.

Charakteristika Radíkovce jako venkovského prostoru se propsala i do vnímání komunální politiky. Někteří participanti a participantky z řad zastupitelů mluvili o tom, že si jako politici vůbec nepřipadají – jde jen o to při rozhodování o veřejných věcech použít zdravý *sedliacky rozum*⁸². Krom použití zdravého selského rozumu se venkovskost projevovala i ve vnímání žen v komunální politice. Participanti a participantky mluvili o tom, že podle nich venkovské prostředí vliv na účast žen v politice má: žijí v tradičnějším prostředí, kde není obvyklé, aby se ženy účastnily veřejného politického života. Zde se vyjevuje dichotomie, kterou naznačil Buzalka (2023): tedy že města jsou

⁸⁰ Diana, 3. 7. 2021, ř. 45

⁸¹ Starosta, 7. 7. 2020, ř. 82

⁸² Martin, 7. 7. 2020, ř. 67

spojována s rozvojem a pokrokem, a venkov naopak s tradicí, v krajním případě dokonce s úpadkem. Podobně píše o obrazu slovenského venkova i Kandert (2004), který popisuje, že existuje představa, že lidé z města rychleji podléhají změnám, zatímco lidé z venkova mají tendenci se změnám vyhýbat. Výpovědi radikovských participantů a participantek se ovšem lišily v kvalitativním hodnocení této dichotomie.

Někteří moji participanté a participantky, převážně však ženy, hodnotili větší zastoupení žen v politice jako něco, k čemu se Radíkovec ještě nepřiblížil. Neromka Diana popisovala, že podle ní voliči a voličky ve volbách nepodpoří ženu, protože mají pocit, že jí přísluší spíš domácí role: „*Ona ide kandidovať: No tak nech sedí doma a nech sa stará o deti. Ja si myslím, že toto je v ľuďoch ešte stále zakorenené.*“⁸³ Diana použila formulaci, že tento postoj je v lidech *stále ještě* zakořeněný: jako by to byl nějaký přežitek, něco, čemu lidé pořád věří, ale co už současnému světu neodpovídá. Podobně mluvila i romská participantka Denisa, která v této souvislosti použila slovní spojení *je třeba žít s dobou*⁸⁴. Život na vesnici je v promluvách obou žen spojován s tradicí a s větší konzervativností, přičemž podle Denisy ani Diany nemají tyto charakteristiky pozitivní konotace. Naopak je třeba se modernitě (spojované s větším pokrokem a se zastoupením žen v politice) postupně přibližovat.

Jiná skupina participantů a participantek měla na účast žen v politice a jeho souvislost s životem na venkově jiný názor. Tento postoj bych mohla trochu ironicky popsat reklamním sloganem řetězce Globus (který si později ve svém písňovém textu vypůjčil Xavier Baumaxa) *tady je svět ještě v pořádku*. Jde o to, že ženy v komunální politice nejsou, protože vesnice je konzervativnější prostor, kde ženám tato role není vyhrazena. Ovšem na rozdíl od postoje popsaného v předchozím odstavci tuto skutečnost tato skupina participantů a participantek nehodnotila jako něco, co by se mělo změnit, aby bylo dosaženo pokroku, ale naopak jako stav, který je zcela v pořádku. Nerom Robert popisoval roli žen u nich ve vesnici tak, že po příchodu z práce je třeba, aby uvařily a zaopatřily děti a na schůzi zastupitelstva už jim potom nezbyvá čas: „*Nie, nie, oni [ženy] sa nezaujímajú. Prídu z roboty, napríklad z mesta, kde chodí do práce. Ona príde z roboty a ešte pôjde na obecné zastupiteľstvo? Tak to je chápané u nás. (...)* Navariť, deti treba do poriadku a ona ešte pôjde na schôdzu? Ako máš, však už

⁸³ Diana, 3. 7. 2021, ř. 154

⁸⁴ Denisa, 7. 7. 2020, ř. 248

sú *moderné ženy*.⁸⁵ V závěru citace Robert použil slovní spojení *moderní ženy*: moderní ženy jsou ty, které se veřejně angažují a které svůj život po práci nespojují jen s domácností a péčí o děti, jak popsal Robert. Participace žen ve veřejném životě, potažmo v komunální politice, je tedy i v této citaci spojována s modernitou, ne s tradicí.

Ve městě to ale podle Roberta a Patrika funguje s genderovými rolami jinak.

Robert: „*V meste žena príde, dá si kávičku, nohy na stôl... Ty poumývaj riad, bobik, hej, ja tomu hovorím bobik, poumývaj riad a ja idem na obecné zastupiteľstvo. U nás to je ináč, na dedině.*“

Patrik: „*Moja zlatá, zrob si svoje, a potom môžeš ísť!*“⁸⁶

Robert během rozhovoru ironicky používal pro muže takových *moderních žen* slovo *bobik*: *bobik* je podle něj muž, který se zapojuje do péče o domácnost (v Robertově příkladu umývá nádobí), zatímco jeho žena chodí schůze zastupitelstva. Ironický podtón v Robertově vyjádření zároveň poukazoval na to, že takové rozdělení rolí je mu směšné nebo absurdní. Genderové role, kdy mužům přísluší veřejná role a ženám ta domácí, měl podle Roberta původ jak ve vesnické tradičnosti, zároveň ale artikuloval i širší měřítko: dodával, že obyvatelé Radíkovce jsou *ešte také gorali*.⁸⁷ Kandert (2004) píše, že jeho slovenští participanti a participantky považovali život ve městě za jednodušší, jelikož lidé v něm mají více volného času. Podobnou představu artikuloval i Robert: městské ženy mají podle něj čas přijít domů z práce, dát si nohy na stůl a nečekají je žádné další povinnosti. Mohou se tedy věnovat komunální politice spíš než ženy z vesnice, které čekají ještě další domácí práce.

⁸⁵ Robert, 7. 7. 2020, ř. 135

⁸⁶ Robert a Patrik, 7. 7. 2020, ř. 139

⁸⁷ Robert, 7. 7. 2020, ř. 141

Igor a Denisa: „*Nech sa stará ona, nech je tam študovaný človek.*“

Kromě trávení každodenního času mezi rodinami během výzkumu se mi podařilo udělat jeden rozhovor s romským párem, a to se zastupitelkou Denisou a jejím manželem Igorem. Igor Denisu v její angažovanosti v obecní politice podporoval: „*Nech sa stará ona. Má hlavu, vyštudovala, nech je tam študovaný človek, ktorí trošku vie dačo.*“⁸⁸ V Radíkovci bylo obvyklejší, že rodina jako svého zástupce do komunální politiky vyšle muže, případ Denisy a Igora byl v tomto ojedinělý. Denisa se o veřejné záležitosti podle vlastních slov zajímala vždy, kdežto Igor řekl, že takové věci ho nebaví. Během rozhovoru došlo i na popis vyjednávání různých pozic v rodině, což mi Denisa a Igor vysvětlovali s ohledem na to, že *u nás* je to jinak, čímž mysleli u mě, v neromské rodině. Moje odlišná etnicita se tak stala katalyzátorem rozhovoru, během kterého mi manželský pár vysvětloval, proč je složité se pro romskou ženu angažovat v komunální politice nebo být dokonce starostkou. Hlavní důvod, který pojmenoval Igor, byl ten, že starosta musí hodně cestovat na různé schůzky nebo školení a pro romské muže je těžké, aby jejich ženy odjížděly na delší dobu pryč: „*My sme takí, že nechceme ženy pustit preč od seba. Na dlhšie. Jeden deň beriem, že ide a príde druhý deň, to je dobré.*“⁸⁹ Denisa Igora doplnila, že v neromských rodinách to funguje jinak a ženy běžně odjíždějí na delší dobu pryč. Podle Denisy ale romské ženy nemají strach odjet, aby nenaštvaly manžela, ale zkrátka proto, že jim rodina chybí: „*Nie preto, že teraz doma muž čaká a bude kvičať. Pre nás to bolo ťažké vydržať bez rodiny.*“⁹⁰

Takové situace ale byly předmětem vyjednávání. Během rozhovoru jsem poznamenala, že romští muži jezdí za prací také velmi často pryč. V Radíkovci bylo naprosto běžné, že muži odjížděli pracovat do zahraničí klidně na několik týdnů. Na to mi Igor odpověděl, že mám sice pravdu, ale podle něj má být žena každý den doma. Denisa se po jeho promluvě zasmála a poznamenala: „*No tak netreba to prehánnať.*“⁹¹ Přestože mi na začátku rozhovoru Denisa a Igor vysvětlovali, jaké jsou odlišnosti mezi genderovými rolemi u Romů a Neromů, postupně se rozhovor odvíjel jiným směrem. Igor poznamenal, že i navzdory

⁸⁸ Igor, 2. 7. 2021, ř. 122

⁸⁹ Igor, 2. 7. 2021, ř. 234

⁹⁰ Denisa, 2. 7. 2021, ř. 238

⁹¹ Denisa, 2. 7. 2021, ř. 247

těmto pravidlům je třeba jít s dobou a nežít tak, jak se žilo kdysi, podle Denisy role mužů a žen u Romů podléhají generačním a vzdělanostním rozdílům: u mladých vzdělaných Romů bude podle Denisy situace jiná než u starších s nízkým vzděláním. Podobně o vztahu k tomu, jak Romové žili kdysi, píše Ort (2022). Jeho romský participant se vymezoval vůči Ortově otázce na specifické romské zvyky s vysvětlením, že starší generaci je sice třeba respektovat, ale zároveň je nutné některé zvyky opustit a posouvat se dopředu.

Denisa a Igor během rozhovoru o jejich každodenní realitě pojmenovali skutečnosti, které mnozí výzkumníci a výzkumnice (např. Kajanová a kol., 2015) opomíjejí: rozdělení genderových rolí v romských rodinách nemusí být nutně založeno na zvycích a tradicích. Záleží na tom, jaké pozice si v rodině vyjednají a také na dalších socioekonomických charakteristikách jako je věk nebo vzdělání. Nemůžeme tedy jednoduše říct, že jsou romské ženy méně emancipované než neromské. Přestože Denisa a Igor mluvili o tom, že je obvyklé, že žena neodjíždí z domu na delší dobu pryč, vyprávěli o tom, že dřív Denisa odjížděla na několikadenní školení mimo domov. Rodinné zvyky u Romů také procházejí vývojem, podle Igora dnešní mladí Romové a Romky „berú za normálne, že to už tak musí byť.“⁹², čímž myslel, že normální je to, že ženy odjíždí pryč nebo jsou dlouho v práci: pokud to situace žádá, musí to tak být.

Genderové role v rodinách: „Žena sa musí viac starať ako muž.“

V radikovských rodinách byla většina žen zaměstnaná a pokud zaměstnaná nebyla, tak o zaměstnání usilovala. Potřeba dvou příjmů a finanční stability rodiny byla hlavním důvodem, který romští i neromští participanté a participantky jako příčinu toho stavu zmiňovali: „Máme škôlku, jasle, sú aj školy, sú tam družiny... dám si [děti] do škôlky a na určité hodiny si nájdem robotu. Ženy vypomôžu chlapom. Nejaký zárobok, nejaký príspevok doniesť.“⁹³ Na Otově výroku je zajímavá formulace, že ženy svým platem mužům pomohou. Jejich mzda je v této citaci pojmenovaná jako *příspěvek*. Muž je tedy ten, jehož hlavní starostí je finančně zabezpečit rodinu a žena je ta, která mu vypomáhá.

⁹² Igor, 2. 7. 2021, ř. 256

⁹³ Ota, 7. 7. 2020, ř. 139

Starost o děti a domácí práce, jako vaření a uklízení, byla v radíkovských romských i neromských rodinách většinou doménou žen. Byla to skutečnost, která nebyla vždy přímo artikulovaná, vyplývala spíše z pozorování nebo z poznámek o jiném tématu pronesených spíš mezi řečí, ale například Diana popsala tento fakt přímo: „*Určite sa žena musí viac starať o rodinu ako muž (...)* niektorí muži sú nápomocní v domácnosti, ale stále tá žena je tam dôležitejšia v určitých veciach.“⁹⁴ Diana velmi dobře popsala ambivalenci, na kterou jsem v Radíkovci narážela v mnoha případech: řada mužů byla v domácnosti nápomocna, často šlo třeba o péči o děti nebo vaření, ale žena byla i tak považovaná za tu, která má domácnost na starost. Domácnost a děti byly úkolem ženy a muž byl ten, který pomáhá. Bylo to tedy přesně naopak jako s finančním zabezpečením rodiny. Specificky o romských ženách píše Slezáková (2015). V jejím výzkumu byly Romky asociovány se sférou domova a péče, zároveň ale tyto ženy vždy pracovaly a některé ve velmi fyzicky náročných profesích v těžkém průmyslu. Ženy byly přítomné jak doma, tak i na pracovišti, přesto byly v souvislosti s kariérou a prací zmiňovány zřídka. V Radíkovci byly ženy také dominantně asociovány se sférou domova, netýkalo se to však jen romských žen, ale i těch neromských.

Podle výzkumu European Values Study téměř 44 % slovenských žen a necelých 57 % slovenských mužů souhlasí s tvrzením, že muž má vydělávat peníze a žena se má starat o děti a rodinu (Matejková, Mrva, 2017). Radíkovec by se nejspíš nijak nelišil od těchto čísel, které se týkají celého Slovenska. Tvrzení, že muž má vydělávat peníze a žena se má starat o domácnost ale může mít různé odstíny. I když finanční stabilita rodiny závisela spíše na mužově příjmu, neznamenalo to, že se muž do péče o domácnost a děti nezapojí. Matúšova žena byla v době našeho rozhovoru na rodičovské dovolené, to ale neznamenalo, že by se o domácnost a děti starala jen ona: „*Máme také vzájomné dohody doma, že žena sa stará o domácnosť a o rodinu v priebehu týždňa a cez víkend sa jej snažím trošku pomáhať k tomu.*“⁹⁵ Z výzkumu Gerstel a Gallagher (2001), který se věnoval zapojení mužů do péče o rodinu a domácnost vyplynulo, že manželé svou péčí ženy spíše doplňují, než že by je zcela nahrazovali. Podobně vnímal svou roli i Rom Matúš a přesvědčení, že muž je v domácí sféře spíš podpůrným elementem, zaznívalo i v jiných rozhovorech.

⁹⁴ Diana, 3. 7. 2021, ř. 69

⁹⁵ Matúš, 4. 7. 2021, ř. 22

Rodina a starost o děti byly jedním z faktorů, které ženy zmiňovaly jako bariéry, které jim do komunální politiky brání vstupovat. Neromská participantka Irena, která v roce 2018 kandidovala na starostku, vysvětlovala, že před kandidaturou velmi zvažovala, jak skloubit práci starostky s péčí o rodinu: „*Zvažovala som v prvom rade, že ten rodinný život bude úplne na vedľajšej kolaji, lebo žena určite má viac povinností ako muž v tej domácnosti.*“⁹⁶ Irena nakonec na starostku kandidovala, ale nepopírala, že pro ni bylo v tomto ohledu rozhodování složité. Podobně o své politické angažovanosti mluvila i Neromka Diana, která kandidovala v roce 2018 do zastupitelstva. Podle ní se musí ženy daleko víc rozhodovat, jaké činnosti budou věnovat svůj volný čas, protože ho nemají tolik jako muži. Denisa, která byla v době mého výzkumu jedinou romskou ženou v zastupitelstvu, se o veřejné dění v obci zajímala dlouhodobě a podle jejích slov jí to bavilo. Zároveň ale říkala, že si neumí představit, že by kandidovala na starostku, protože být starostkou znamená mnohem více práce, než být zastupitelkou. Když jsem Denise položila hypotetickou otázku, jestli by na starostku kandidovala, kdyby neměla rodinu, odpověděla: „*Keby som nemala rodinu, možno hej. Prečo by nie.*“⁹⁷

Na příkladu Diany, Ireny i Denisy můžeme vidět, že bariéry pro vstup žen do politiky v podobě menšího množství volného času a nutnosti skloubit politickou angažovanost s rodinou, existují. Předmětem mého zkoumání byla komunální politika, ve které se z podstaty věci aktéři a aktérky angažují přímo v místě bydliště. Komunální politika je tak, ze všech jiných úrovní politiky, nejlépe slučitelná s péčí o rodinu a domácnost. Toto může být také jedním z důvodů, proč je v komunální politice zastoupení žen nejvyšší, a ve vyšších patrech politiky postupně klesá (Vohlídalová, Maříková, Čermáková, Volejníčková, 2016). Nejméně bariér ze všech úrovní politiky ovšem neznámá, že ženy překážky nezažívají. Fakt, že ženy věnují více času rodině a domácnosti, se v Radíkovci týkal romských i neromských žen. Co se týče politické angažovanosti, ženy se v tomto směru vyjadřovaly velmi podobně, ať už šlo o Romky nebo Neromky.

⁹⁶ Irena, 9. 7. 2020, ř. 87

⁹⁷ Denisa, 2. 7. 2021, ř. 212

Pragmatická volba: „*Ostanem na materskej a pošlem ženu do práce.*“

Během rozhovorů a pozorování jsem narazila na uspořádání, kdy se rodinné role mužů a žen na čas a v určitých situacích převrátily. Na výzkumu jsem trávila hodně času s rodinou Bohuše. Jednou jsem s ním pila dopoledne na zahradě kávu, pak se ale Bohuš omluvil, že musí jít domů uvařit, protože jeho žena Kamila bude mít za chvíli v práci pauzu, přijde domů a bude se chtít naobědvat. Bohuš v té době zrovna zaměstnání neměl a přípravu jídla měl tedy na starost on. Pokud Bohuš chodil do práce, vařila doma Kamila, ale v situaci, kdy byl Bohuš celý den doma, bylo pro rodinu pragmatictější, aby starost o jídlo převzal on.

Rozhodnutí o roli muže a ženy v rodině by se v řadě případů dala popsat právě jako pragmatické volby: někdy bylo pro rodinnou organizaci nebo finanční zabezpečení rodiny rozumnější genderové role uspořádat jinak. A nešlo jen o vaření jídla jako v případě Bohuše a Kamily. U dvou romských radíkovských rodin jsem se setkala s tím, že šel s dítětem na rodičovskou dovolenou otec a ne matka. V obou případech bylo toto rozhodnutí prezentované právě jako *pragmatická volba*. Šlo o rodiny, ve kterých měla žena stálejší nebo lépe placené zaměstnání než muž, případně si nemohla dovolit ho z kariérní důvodů na celou rodičovskou dovolenou opustit. Maříková (2007) popisuje rozhodnutí rodičů, aby byl otec na rodičovské dovolené a matka pracovala, také jako pragmatickou záležitost. Okolnosti tohoto rozhodnutí se sice různily, nejčastěji šlo podle autorky o zvažování ekonomické situace rodiny.

Denisa dostala v době těhotenství nabídku na kariérní postup. Nabízené místo tehdy přijala a na rodičovskou dovolenou šel její muž Igor. O dítě se staral s Denisinou matkou, která v té době přišla o práci a zároveň Igor pracoval na černo na stavbách. Igor popsal jejich rodinné uspořádání v té době jako finančně nejracionalnější: „*Keď žena mi zarobí 800 euro a ja zarobím 300 euro, to radšej ostanem ja na materskej, a pošlem ženu, nie? (...) To už človek kalkuluje potom. A pokiaľ človek je pracovitý a vie o toho malého sa postarať, tak keď príde žena, už máte navarené, popratané a pripravenú domácnosť.*“⁹⁸

Podobné rodinné uspořádání po narození dítěte zvolila také mladá romská rodina Oskara a Ruženy. Ružena pracovala jako lékařka a na rodičovské

⁹⁸ Igor, 2. 7. 2021, ř. 329

dovolené s dítětem zůstal Oskar, který pracoval jako zedník na stavbách. I u Oskara a Ruženy bylo toto rozhodnutí pragmatickou volbou: Ružena měla stále zaměstnání, kde vydělávala víc peněz, na rodičovské tedy zůstal Oskar.

Takovým rodinným uspořádáním nahrávalo i to, že pracovat na stavbách bylo velmi obvyklé zaměstnání radikovských (hlavně romských) mužů. Byla to práce často prováděná bez smlouvy, *na černo*, jak říkali moji participantí a participantky. Zároveň to byla práce velmi prekarizovaná, ale ve své prekaritě také flexibilní: pracovníci si mohli vybírat, jestli na zakázku půjdou a kolik dní v týdnu v práci budou; někdy práce nebyla vůbec a muži tedy zůstávali doma. Pro rodinu, ve které měla žena stále zaměstnání a muž pracoval na stavbách, potom bylo finančně nejvýhodnější, aby šel na rodičovskou dovolenou otec. Ten totiž kromě rodičovského příspěvku zajistil rodině příjem i z práce na stavbě a o dítě se pár dní v týdnu mohl starat někdo z prarodičů.

Oskar i Igor popisovali tato rodinná rozhodnutí jednak jako pragmatická, ale zároveň hodnotili pozitivně i to, že mohou být s dětmi doma. Igor popsal období, kdy byl na rodičovské, jako *krásně*⁹⁹ a Oskar pozitivně hodnotil to, že nebude mít nějaký čas starosti se sháněním práce. Ještě než se dítě narodilo, ptala jsem se Oskara, jestli se nebojí, jak to s dítětem na rodičovské zvládne, na což mi odpověděl, že strach nemá ani v nejmenším, protože jako nejstarší syn měl doma často na starost mladší sourozence. Podle Janouškové a Sedláčka (2005) je otcům na rodičovské dovolené často věnována zvýšená pozornost doprovázena právě otázkou, kterou jsem Oskarovi položila já: *Jak to zvládáš?* Za touto otázkou je inherentní předpoklad, že muž nemá pro péči o děti ty správné dispozice. Zároveň je na muže, kteří zvládnou péči o děti, nahlíženo s obdivem právě proto, že zvládne roli, která jeho genderu nepřísluší (Janoušková, Sedláček 2005). Jindy může být pečující role otce vnímána negativně: jako rezignace a na mužství a zpochybnění maskulinní identity (Maříková, 2007). V Radíkovci jsem se setkala spíš s prvním jmenovaným pohledem na muže na rodičovské: bylo hodnoceno pozitivně, že se muž zvládne o dítě postarat, a pokud toto uspořádání bylo pro rodinu ekonomicky výhodnější, nebyla nijak zpochybňována jeho správnost.

V pozadí těchto pragmatických voleb rodinného uspořádání vidíme pojetí domácnosti jako jedné ekonomické jednotky. Nejde tu o ekonomicky samostatného jednotlivce, ale o celou domácnost, kterou v popisovaných

⁹⁹ Igor, 2. 7. 2021, ř. 320

případech tvořila rozšířená rodina, nikoliv nukleární. Ort (2022) popisuje podobný jev i u romských rodin z jeho výzkumné lokality: pokud celá rodina bydlela v jednom domě, přinášelo to ekonomické výhody, protože do velké míry sdílený rozpočet umožňoval flexibilitu v ekonomických strategiích. Podobně se o domácnosti vyjadřuje také Buzalka (2023), podle kterého je venkovská domácnost ekonomickou jednotkou a také sociálně-kulturní kategorií. Takovou domácnost nazývá *postagrárny dom*, který kromě svého ekonomického významu reprezentuje nemateriální hodnoty a identitu jeho obyvatel. Můžeme říct, že v Radíkovci jako jedna ekonomická jednotka fungovala řada domácností, které byly obývány rozšířenými rodinami. Se sdíleným rozpočtem souviselo i sdílení péče: šlo o to se pragmaticky rozhodnout, kdo bude v rozšířené rodině pečovat a kdo vydělávat, aby byl výsledek co nejvýhodnější pro celek. Kandert (2004) popisuje vesnická příbuzenská seskupení v ženské linii, které se týkala právě sdílení péče: ženy kooperovaly ve vzájemné výpomoci při výchově dětí a při vedení domácnosti. V Radíkovci byla v řadě domácností péče sdílená nejen po ženské linii, ale zapojovali se do ní i mužští příbuzní.

Zůstat mimo politiku: „*Radšej nech tam idú chlapi.*“

Během výzkumu jsem mluvila i s ženami, které se v obci politicky nijak neangažovaly a nejspíš to neměly ani do budoucna v úmyslu. Jednou z nich byla Romka Natália, která nikdy nepřemýšlela, že by kandidovala do obecního zastupitelstva nebo na starostku. Jako bariéry nepojmenovávala péči o dítě nebo domácnost (v době mého výzkumu navíc děti neměla) a ani se neobávala, že by nebyla zvolena nebo že by na funkci obecní zastupitelky neměla dost kompetencí: „*Všetkému sa naučíš, lebo chodila by som na porady, na tie čo majú. Ale nešla by som do toho. Na čo?*“¹⁰⁰ Zajímavá je poslední Natáliina otázka: Na co? Natália se řečnický ptala, proč by měla kandidovat do obecního zastupitelstva, na kterém se řeší spousta nepříjemných věcí, znamená to práci navíc, na kterou musí člověk myslet a podle Natáliiných slov si pak zbytečně zatěžuje hlavu. „*Na čo, keď tu mám robotu a som spokojná. Určite tak aj ženy rozmýšľajú, že na čo? Že radšej nech tam idú tí chlapi.*“¹⁰¹

¹⁰⁰ Natália, 3. 8. 2022, ř. 70

¹⁰¹ Natália, 3. 8. 2022, ř. 72

V Natáliině případě bylo neangažování se výsledkem vědomého rozhodnutí, že se záležitostmi komunální politiky v Radíkovci nechce zabývat a nechce s nimi mít starosti. Z vlastní zkušenosti obecní zastupitelky v malé vesnici vím, že projednávaná agenda je často složitá a práce v zastupitelstvu je často nepříjemná nebo konfliktní za minimální finanční ohodnocení. Dobrovolné vzdání se takové angažovanosti tedy zní naprosto pochopitelně a racionálně, řečeno slovy Natálie: ať tam radši jdou chlapi a o ty nepříjemné záležitosti se postarají oni.

V politické antropologii je termín *moc* ústředním pojmem, který se týká všech sociálních vztahů a politika označuje proces distribuce, udržování, výkonu a boje o moc (Cohen, 1976). Moc cirkuluje všude, můžeme ji chápat jako schopnost jednotlivců nebo skupin utvářet normy a narativy (McGee, Pettit, 2019). Natálie se rozhodla svou moc, kterou potenciálně disponovala, přenechat někomu jinému, což je také záležitostí sociálního vztahu. Neznamená to, že se vzdala veškeré moci a *agency*, jen se rozhodla, že na některých procesech nebude participovat. Pro Natálii by byla práce v zastupitelstvu složitá a časově náročná a vzhledem k tomu, že se v Radíkovci očekávalo spíše od mužů, že se budou veřejně angažovat, mohla se Natálie takových starostí pohodlně vzdát.

Nechci se na Natáliino rozhodnutí dívat prizmatem, které občas zaznívá se veřejné debatě o ženách v politice, tedy že ženy v politice nejsou, protože o ni nemají zájem, což si podle průzkumu SOU AV ČR myslí 59, 2 % Čechů a Češek a podle téměř 52 % dotazovaných jsou ženy v politice málo průbojné (Vohlídalová, 2015). Taková argumentace naznačuje, jako by stačilo, aby ženy chtěly - a pak by se do politiky dostaly. Bariéry pro ženy v politice ale v Radíkovci existovaly a pouhým *chtěním* je odstranit nešlo. Zároveň je ale pochopitelné že některé ženy (a stejně tak někteří muži) se veřejného života účastnit nechtěli. Takové rozhodnutí je také forma *agency* a moci, jak ji pojmenovává politická antropologie.

Politika jako mužské prostředí: „*Chlapi idú do krčmy a ženy idú domov.*“

Kromě toho, že na ženách v Radíkovci ležela větší část péče o děti a domácnost, byly pro ně bariérou vstupu do politiky také neformální pravidla a zvyky, které byly v komunální politice nastaveny. Může jít o symbolické rámování politiky

jako mužského světa, ve kterém se hraje podle mužských pravidel, hodnot a priorit (Maříková, 2016), ale stejně tak o nastavení celého systému, které ženám ztěžuje politickou participaci. Symbolické vnímání a nastavení pravidel spolu nakonec úzce souvisí.

Některá pravidla komunální politiky jsou často neformální a stejně tak tomu bylo v Radíkovci. Kromě toho, že se ve večerních hodinách konala formální řádně svolaná schůze zastupitelstva, po schůzi nezřídka následovalo neformální posezení, na kterém se některé záležitosti řešily v uvolněnější atmosféře nebo se jen přátelsky povídalo a sdělovaly se další novinky z vesnice i z životů osazenstva. Podle Diany se schůze pak často přesunula naproti do místní hospody: *„Keď napríklad skončí mestské zastupiteľstvo, a chlapi idú do krčmy doriešiť ešte niektoré veci, tak tie ženy tak či tak idú domov a nie sú pri tom. Takže ak by som chcela byť stále pri tom gró, stále by som chcela byť tam, kde mám byť, tak by som musela s tými chlapmi do krčmy a posedieť tam. A či by ma chlapi prijali medzi seba, že by som tam s nimi sedela, to je druhá vec.“*¹⁰² Diana popsala, že prostředí radíkovské komunální politiky fungovalo podle mužsky nastavených pravidel, kde ženy ne vždy měly svoje místo. Formálně ženám sice nic nebránilo do voleb kandidovat, stejně tak jim nic nebránilo přijít jako zvolené zastupitelky na schůzi, ale mohly se cítit nepříjaté při neformálních kontaktech a setkáních, které jsou v komunální politice velmi důležité. Diana pak ještě vysvětlovala, že se podle ní jinak bere, když přijde pozdě večer domů muž posilněný alkoholem, a když totéž udělá žena a během rozhovoru si kladla otázku, co by na takové pozdní příchody říkal její manžel.

Během výzkumu jsem na jedné schůzi zastupitelstva byla přítomná a po jejím skončení následovalo právě takové neformální setkání. Neodešli jsme do hospody, ale zůstali jsme v kanceláři starosty, kde jsme si dali alkohol a pohoštění, jeden ze zastupitelů měl navíc narozeniny. V místnosti byly přítomné jen tři ženy – já, Darina, pravá ruka starostky a neromská zastupitelka Božena, které bylo asi kolem třicítky. Atmosféra byla neformální, hodně se vtipkovalo a sice se částečně řešily obecní záležitosti, daleko víc prostoru ale měly drby, které se na formální části schůze nehodilo probírat a také bylo zjevné, že zastupitelé, zastupitelky i starosta mluví o obecních záležitostech otevřeněji.

Během posezení mi došlo, co Maříková (2016) myslí tím, že politika je *mužský svět*. Řada vtipů, které padaly, byly dost obhroublé a některé historky

¹⁰² Diana, 3. 7. 2021, ř. 161

nebo názory byly přímo šovinistické, zaznívalo například zlehčování domácího násilí nebo názory, že je-li muž nevěrný ženě, je to celkem normální záležitost, ale pokud je v manželství nevěrná žena, je to nepřipustné. Většinou mluvili muži, případně Darina, ale například Božena byla často přerušována, když se snažila v hovoru prosadit. Vzpomněla jsem si na období, kdy jsem sama byla obecní zastupitelkou. Tehdy se mi během schůze často stávalo, že jsem začala mluvit k nějakému tématu a v půli mojí promluvy začal mluvit jiný muž jako bych ani nemluvila. Přerušil mě, vzal si slovo a já už jsem nemohla téma dokončit. Podobné to bylo na tomto neformálním setkání s Boženou a jinými muži; často začali mluvit uprostřed její promluvy, jako by ji snad ani neslyšeli.

Během večera několikrát přišla řeč na to, že Božena v zasedací místnosti sedí a nejde domů, přestože má doma malé dítě, v době výzkumu asi tříleté. Celou konverzaci jsem v terénním deníku zachytila takto: „*Božena odpovídala, že je pátek večer a s dítětem může být i otec a že ona si taky může posedět venku (bylo asi osm nebo půl deváté večer). Na to jí Robert řekl, že otec jejího dítěte přece chodí do práce a Božena řekla, že ona přece taky chodí do práce. Toto zaznělo během večera minimálně třikrát: otázka, proč nejde domů za dítětem.*“¹⁰³ Nejde tedy o to, že se ženy v politice *cítí* nepřijaté, ale v tomto případně Boženina přítomnost skutečně nepřijímaná *byla*. Narážíme na to, že ženám nebránila v politické angažovanosti formální pravidla: žena může kandidovat, může být zvolena a potom je zvána na schůze zastupitelstva tak jako Božena. Zároveň ale existovaly neformální mechanismy, které ženám účast v politice znepříjemňovaly.

O politice jako o mužském světě mluvila také Denisa, která popisovala, že lidé z Radíkovce se se svými problémy a připomínkami daleko víc obracejí na mužské zastupitele: „*Viac sa obracajú občania na chlapov ako na nás. My sme tam v zastupiteľstve dve ženy, ale k nám tak veľa otázok nemajú (...)* Oni [muži] toho viac vedia ako my. *My keď prídeme na zastupiteľstvo, tak len pozeráme, že o čom oni vedia, a my nič.*“¹⁰⁴ Denisa popisovala, že mužští zastupitelé mají více informací o tom, co se děje v obci a na zastupitelstvu potom Denise a Boženě, jediným dvěma zastupitelkám-ženám, vysvětlují, co se děje. Denisa je Romka a Božena Neromka, ovšem zdá se, že mužské sítě v tomto případě fungovaly bez ohledu na etnicitu. Denisa i Božena se ocitly v mužském světě politiky, aniž by

¹⁰³ Terénní deník, 15. 9. 2021, ř. 142

¹⁰⁴ Denisa, 2. 7. 2021, ř. 36

příliš hrála roli jejich etnicita. Denisa také popisovala, že v některých obecních záležitostech měla ona a Božena odlišný názor, ale hlasování často dopadlo podle většinového názoru jejich mužských kolegů, protože, slovy Denisy „*oni sú viac v prevahe než my.*“¹⁰⁵

Denisa měla velmi dobré vztahy se starostou a do zastupitelstva kandidovala jako jeho spojenkyně. Zdá se, že ani toto postavení jí nezajišťovalo v zastupitelstvu lepší pozici, protože otevřeně mluvila o situacích, ve kterých jako žena v politice cítila bariéry. Fakt, že politika je mužským světem, se tedy dost podobně dotýkal Romek i Neromek. Někteří participantů a participantky z řad zastupitelů mluvili o tom, že Romové hlasovali na zastupitelstvu spíš spolu (také všichni kandidovali za jednu stranu jako jeden tým se starostou), ale v určitých záležitostech hlasovali jinak ženy a muži.

O případech rozdílného ženského a mužského pohledu Denisa také mluvila. Podle ní muži v zastupitelstvu viděli některé záležitosti jako příliš komplikované, ale ženy jsou podle ní schopné se na ně podívat s větším odstupem a nadhledem. Denisa mluvila o jednom případě, kdy zastupitelstvo řešilo sousedský spor o pozemek. Mužští zastupitelé chtěli, aby se majetkové záležitosti vypořádaly a jeden ze sousedů odstranil část zahrady. Denisa a Božena ale upřednostňovaly konsenzuálnější řešení, které by vyhovělo všem stranám sporu: „*My sme chceli, aby to bolo čo najlepšíe, aby sme vyhověli aj jednému, aj druhému. No, chlapi chceli ináč, my sme chceli ináč.*“¹⁰⁶ Hlasování potom dopadlo tak, jak chtěla mužská část zastupitelstva, jelikož je mužů v zastupitelstvu víc; Denisa se v této záležitosti zdržela hlasování.

Věřejný muž a soukromá žena: „*Ženy viac sa starajú o rodinné problémy.*“

Politika ve všech stupních je z podstaty veřejnou záležitostí. Elshtain (1999) právě na dichotomii veřejné a soukromé staví jádro své analýzy o ženách v politice. Veřejný svět je svět politiky a kontrastní proti němu je sféra soukromého, tedy domov a rodina. Přestože slova *veřejné* a *soukromé* patří do běžné řeči, podle Elshtain je to také silové pole, které diktuje normy vhodné a

¹⁰⁵ Denisa, 2. 7. 2021, ř. 50

¹⁰⁶ Denisa, 2. 7. 2021, ř. 54

důstojné činnosti a klade jí meze – a to i v oblasti politiky. Rozdělení lidských životů do sféry veřejného a soukromého pak má dopad i na ženy a politiku.

Jednotlivé rodiny v Radíkovci zastupovali ve veřejné sféře komunální politiky většinou muži, což je vidět z prostého faktu, že v zastupitelstvu vždy převažovali muži a zároveň se v rozhovorech participantů a participantek objevovalo implicitní přesvědčení, že do politiky je lepší poslat muže, aby zastupoval zájmy celé rodiny. Podobně popisoval situaci v politice například Milan: „*Taká mužská záležitost asi to je. Politika. Ženy viac sa starajú o rodinné problémy.*“¹⁰⁷ Milan tak vymezil politiku jako mužskou záležitost a zároveň ji dal do protikladu se sférou rodinného života, který náleží více ženám. Mužům je tak vyhrazena veřejná sféra a ženám ta soukromá. Takto dichotomií veřejného a soukromého popisuje také Elshtain (1999): ženy jsou spojovány se soukromou sférou (a to i skrze sexualitu, rození a lidské tělo), kdežto mužům náleží politické aktivity.

Není to tak, že by ženy v radíkovské politice chyběly absolutně: ženy kandidovaly a některé byly do zastupitelstva také úspěšně zvoleny. Velmi výraznou ženou v radíkovské komunální politice byla také Romka Darina. Darina pracovala na obecním úřadě a náplň její práce odpovídala funkci *přednostky*. Darina se vůči tomuto označení své funkce vymezovala, protože působení předchozí přednostky během funkčního období bývalého starosty hodnotila kriticky, nechtěla se proto tímto slovem nazývat. Participant i participantky ji často nazývali *starostovou pravou rukou*. Darina měla na starost projekty, do kterých se obec zapojovala, organizaci zastupitelstev a různé *papírování*, jak popsala svou práci ona sama. Darina byla do své funkce jmenována, nebyla zvolena ve volbách, byť v roce 2010 neúspěšně kandidovala do obecního zastupitelstva.

Darinina role v radíkovské komunální politice byla velmi výrazná, se starostou tvořili tým a oba říkali, že jsou pro sebe navzájem v pracovní oblasti velmi důležití až nepostradatelní. Darina byla velmi otevřená a přímá; na obecním zastupitelstvu, na kterém jsem byla přítomná, rozhodně nestála v pozadí, naopak často vstupovala do diskuse zastupitelů a zastupitelek. Sama Darina mi vysvětlovala, že ona dokáže pojmenovat to, co by starosta neřekl, popisovala samu sebe jako tu, která se nebojí říkat nepříjemnou pravdu, kdežto

¹⁰⁷ Milan, 15. 7. 2020, ř. 90

starosta vystupuje spíš konsenzuálně¹⁰⁸. Radíkovště občané tuto její roli vnímali a někdy jí vyčítali, že *zo seba robí starostku*¹⁰⁹. Před volbami v roce 2022 hodnotila řada lidí z Radíkovce, včetně Romů, její pozici kriticky. Rom Oskar popisoval, že s politikou současného starosty souhlasí, ale vidí problém v tom, že obecní úřad fakticky řídí Darina¹¹⁰ a Jakub popsal situaci na obecním úřadě tak, že *Darina všetko napíše, starosta len podpíše*¹¹¹.

Sama Darina ani starosta Darininu výraznou úlohu při řízení Radíkovce nijak nepopírali. Darina popsala rozdělení svojí a starostovi role takto: *„Ja mám veľa roboty, ale starosta má tiež veľa roboty. On má tie svoje behačky v práci a väčšinou to je taký mužský svet. Také mňa nebaví. Väčšinou to sú chlapi. Cestovať a porady na úrovni okresu, kraja, to ma nebaví. Starosta je takí reprezentatívny, taký prezident. Štát riadi niekto iný a prezident je reprezentatívny. Tak niečo tak podobné.*“¹¹²

Podle Dariny tedy starosta reprezentoval obec navenek a Darina se starala o chod úřadu a další vnitřní záležitosti. Darina v politickém životě Radíkovce přítomná byla, ale vztáhneme-li rozdělení Elshtain na veřejnou a soukromou sféru na celou vesnici, Darina zůstávala v té soukromé. Starosta byl tím, kdo obec reprezentoval navenek a zastupoval sféru veřejného, a Darina se na úřadě starala o chod všeho – pro vesnici – soukromého. Podobnou distinkci popisuje i Kandert (2004). V jeho výzkumných lokalitách byli ve veřejných funkcích většinou muži, ale jejich manželky se často v soukromí podílely na jejich rozhodování. Ženy také veřejně nevystupovaly na schůzích, ale v soukromí instruovaly své mužské známé, aby za ně artikulovali určité postoje. Podle Elshtain může mít rozlišování obou sfér různé varianty, ale i tak stojí tato distinkce v základech západního politického uvažování:

„Lidské bytosti musejí od nynějška rozdělovat své životy do jedné nebo více možných variant veřejného a soukromého. Toto rozdělení má pak dopad na ženu a politiku. (...) Ať už je náš přístup k této svízelné otázce jakýkoliv, tvoří pojmy veřejného a soukromého jeden ze základů explicitní politické teorie v západní tradici (Elshtain, 1999, s. 25-26).“

Darina označovala záležitosti, které měl v gesci starosta, za *mužský svět*. Jednání mimo Radíkovce, porady na úrovni kraje nebo okresu, to všechno spadá

¹⁰⁸ Terénní deník, 5. 7. 2021, ř. 91

¹⁰⁹ Terénní deník, 13. 7. 2020, ř. 50

¹¹⁰ Terénní deník, Oskar, 28. 10. 2022, ř. 203

¹¹¹ Terénní deník, Jakub, 6. 7. 2021, ř. 95

¹¹² Darina, 2. 7. 2021, ř. 16

v širším významu do sféry veřejného, která je vyhrazena mužům. Darina však svoji roli v radikovské komunální politice nijak neumenšovala, přímo říkala, že ona i starosta mají hodně práce. Starostu přirovnávala k prezidentovi a dodává: stát řídí někdo jiný, prezident reprezentuje. Jako by tedy samu sebe popisovala jako někoho, kdo řídí. Přestože Darina umísťovala starostu do sféry veřejného a sebe do sféry soukromého, neviděla se jako někdo, kdo byl odsunutý na okraj ani jako pasivní subjekt, o kterém je rozhodováno. Naopak samu sebe popisovala jako osobu, která radikovský úřad a politiku řídí.

Ženské emoce v politice: „*Ženy sa bojí konfrontácie.*“

Muži byli v Radíkovci vnímání jako ti, kteří do politiky patří primárně a především. Mužům náležela veřejná sféra a předpokládalo se, že mají pro politiku ideální předpoklady. Ženy naopak mezi radikovští participanty participantky popisovali jako ty, které mají jiný, specificky ženský typ vnímání, jak vysvětlovala například Neromka Monika: „*Říká, že ženy mají jiné emoce a jiný cit (...) Ženy přemýšlí jinak, než muži.*“¹¹³

Popis specificky jiného typu emocí, prožívání nebo vlastností se v rozhovorech objevoval opakovaně. Participanty a participantky připisovali ženám esenciální vlastnosti, které jsou jim z podstaty přirozené. Witt (1995) píše, že pokud připíšeme nějaké skupině lidí nějaké esenciální vlastnosti, dokážeme skrze ně vysvětlit jejich charakteristické chování, přičemž ženám v naší společnosti připisujeme esenciální vlastnosti, které jsou nezbytné proto, aby byly ženami. Může jít o psychické nebo emocionální vlastnosti, například starostlivost a tendence pečovat, nebo o fyzické atributy, tedy že za ženy považujeme ty, kteří mají dělohu. Zároveň nám esencialistické vnímání umožňuje rozdělit lidi do skupin (v tomto případě do skupiny žen a skupiny mužů) a esenciální vlastnosti také zajišťují trvalost. Esenciální atributy považujeme za neměnné, trvalé a také přirozené.

V Radíkovci se objevovaly interpretace žen jako těch, které jsou křehčí a více se bojí konfrontací, jak popsal Nerom Lukáš: „*Neviem, prečo ženy nekandidujú, možno že sa boja. (...) ľudia si sťažujú, je to odraz toho, či sa tam niečo robí, v tom zastupiteľstve. Možno, že sa bojí tej konfrontácie s občanmi.*“¹¹⁴

¹¹³ Terénní deník, Monika, 2. 8. 2022, ř. 166

¹¹⁴ Lukáš, 5. 8. 2022, ř. 77

Toto vnímání žen jako těch, které se nechtějí pouštět do sporů a jsou citlivější, kontrastuje s vnímáním politiky jako prostoru, který je plný konfrontací a chceli do něj někdo vstoupit, je potřebuje pořádně ostré lokty.

Esenciální vlastnosti ženám nepřisovali jen muži, jako to bylo v případě Lukáše, ale i ženy samy sobě. Lucia byla v Radíkovci dlouholetou zastupitelkou a v roce 1993 se tehdejší starosta vzdal funkce a bylo třeba najít nového starostu. Lucii, která tehdy byla zastupitelkou, nabídli, aby byla starostkou, ona to ale odmítla. Starostou se poté stal muž, který vydržel v čele obce více než dvacet let, než ho v roce 2018 nahradil současný romský starosta. Lucia vysvětlovala své tehdejší odmítnutí starostenské funkce jednak tím, že měla v té době dobré zaměstnání, z kterého se jí nechtělo odcházet, ale zároveň popisuje, že se na přebrání takové funkce necítila: „*Možno som si myslela, že nebudem vedieť riadiť a rozhodovať. Ja som taký mäkký človek, neviem, či by som vedela až tak veľmi rozkazovať (...) Lebo oni mi hovoria, že som mäkká. Keď mi niekto niečo povie, ja sa rozplačiem (...) Možno tam chodia na obecný úrad ľudia, čo aj vynadajú a kto vie, ako by som sa ja cítila, či by som to zvládala.*“¹¹⁵

Lucia pojmenovala svůj strach, že by se mohla během konfrontace s lidmi rozplakat, tedy být příliš emociální. Agarwal (2022) popisuje, že ve společnosti je konstruována dichotomie, která muže spojuje s racionalitou a ženy naopak s emocionalitou. S muži jsou spojovány emoce, které souvisí s mocí a dominancí a s ženami ty, které souvisí se zranitelností. Zároveň předpokládáme, že ženy jsou méně agresivní než muži, píše Agarwal. Lucia vyjadřovala obavu, že by během výkonu starostovské funkce nezvládla být dostatečně dominantní (což jsou vlastnosti, které jsou obvykle spojovány s muži) a naopak by byla příliš emociální. Sama popsala, že o ní lidé říkají, že je příliš měkká, což je vlastnost, která se neslučuje se vstupem do mužského světa politiky.

Podle Agarwal (2022) je vnější vyjádření emocí ovlivněné sociálními a kulturními normami, které jsou genderově odlišné. Je možné, že některé ženy pak samy sebe nevidí jako někoho, kdo by mohl být v politice kompetentní a obávají se selhání, protože nejsou zvyklé chovat se dominantně nebo někomu rozkazovat, jak popsala Lucia.

¹¹⁵ Lucía, 5. 7. 2021, ř. 167

Závěr: „Ženy, čo robia v politike musia mať na to povahu.“

Ženy v Radíkovci, ať už romské nebo neromské, nelze označit za málo emancipované. Muži, bylo-li to pro rodinu organizačně a finančně výhodnější, chodili na rodičovskou dovolenou a ujímali se některých rolí v domácnosti, které jsou spojovány spíše s ženami. V komunální politice byla sice většina mužů, ale na příkladu dvou obecních zastupitelek Denisy a Boženy, obecní pracovnice Dariny nebo kandidátky na starostku Ireny vidíme, že ani ženy zajímající se o veřejné záležitosti a zapojující se do nich nebyly zcela výjimečnými případy.

Neznamená to ale, že bariéry v radíkovské komunální politice pro ženy neexistovaly. Radíkovské ženy popsaly, že si politiku stále asociují s mužským prostředím, ve kterém se ne vždy cítí přijímané a stejně tak mluvily i o překážkách plynoucích z toho, že tráví více času péčí o rodinu a domácnost a nezbývá jim tedy čas na zapojení se do veřejných záležitostí. Vyvstává tady ale ještě jeden důležitý aspekt, a to účast žen v komunální politice v souvislosti se zprostředkováním zaměstnanosti.

Už jsem popsala, že zaměstnanost byla v Radíkovci velkým tématem obecně a stejně tak byla i tématem komunální politiky. Možnost zaměstnat se na obecním úřadě byla hodnocená vysoce pozitivně. Úspěšné získání takového pracovního místa bylo v očích mnoha participantů a participantek spojováno s rodinnými konexemi na obecní úřad: mít na úřadě někoho z rodiny, kdo jim zprostředkuje zaměstnání, bylo hodnoceno jako výhodné. Do komunální politiky se tak zapojovali zástupci jednotlivých radíkovských rodin – a většinou to byli muži. Vyslání mužů do politiky bylo v souvislosti se zprostředkováním pracovního místa (případně jiných záležitostí na obecním úřadě) vnímáno jako pragmatická volba podobně jako v případech, kdy bylo pro celou rodinu výhodnější, aby muž šel na rodičovskou dovolenou.

Muži byli v této souvislosti vnímáni jako ti, kteří se spíše dokážou postavit za zájmy celé rodiny, kdežto ženy byly prezentovány jako ty, které nemají vlastnosti, které jsou v mužském světě politiky nutné k úspěchu. Během rozhovoru jsem se ptala tehdejšího zastupitele Milana, jestli by jeho žena chtěla kandidovat do zastupitelstva a Milan mi odpověděl: „*A čo ste? Ona nemá na to. Musí to byť taká výbojná žena.*“¹¹⁶ Z rozhovorů vyplývalo, že ne všechny ženy mají ty správné vlastnosti nebo tu správnou povahu na to, aby v politice uspěly,

¹¹⁶ Milan, 15. 7. 2020, ř. 94

jak mi vysvětlovala například Diana: „*Myslím si, že tie ženy, čo robia v politike musia mať na to povahu. (...) Musia ubrať zo svojej ženskosti.*“¹¹⁷

Pokud interpretuji tyto výroky, muži se do politiky hodili univerzálně, nebylo třeba přemýšlet nad tím, jestli mají na politiku povahu nebo ne, jestli jsou dost průbojní a jestli by měli nebo neměli ubrat ze svojí mužskosti. Žena ale pro zapojení do politiky musela oplývat specifickými kompetencemi: musela být dostatečně průrazná a také dostatečně vzdělaná. Tyto dvě hlavní kompetence moji participanti a participantky zmiňovali například v souvislosti se zastupitelkou Denisou nebo obecní pracovnící Darinou, které bývaly jmenovány jako ženy, které se v mužském politickém prostředí úspěšně zorientovaly. Názory radikovských občanů se v tomto nelišily od postojů slovenské veřejnosti. Podle průzkumu z roku 2017 51,5 % Slováků a Slovenek souhlasilo s tvrzením, že muži jsou lepšími politickými lídry než ženy. S tímto výrokem souhlasilo téměř 64 % slovenských mužů (Matejková, Mrva, 2017). Na ženy a muže se v politice uplatňuje dvojí metr: zatímco u žen se řeší, zda je pro politiku dostatečně kompetentní, ohledně mužů si lidé tyto otázky nepokládají a prosadit svůj názor je pro ženy často velmi obtížné (Rakušanová, 2002).

Denisa, Darina a Božena, ženy, které byly v radikovské politice v době mého výzkumu výrazné, můžeme chápat jako tokenky, podobně jako inkludované Romy, kteří se účastnili neromských aktivit v Radíkovci. Podobně byly i tyto ženy zahrnuty do místní politiky a sloužily jako alibi o neexistenci diskriminace žen v politice, zkrátka jako příklady toho, že když se žena do politiky zapojit chce, tak může – samozřejmě má-li tu správnou povahu a průraznost.

¹¹⁷ Diana, 3. 7. 2021, ř. 89

Kapitály úspěchu v radíkovské politice

Rodinný kapitál: „*Bližšia košela než kabát.*“

Během celého výzkumu v Radíkovci jsem sledovala, jaké skutečnosti ovlivňují úspěch jednotlivých lidí v komunální politice. Na začátku jsem se soustředila hlavně na to, jak účast v politice ovlivňuje gender a etnicita kandidujících. Etnicita a gender se ukázaly být výraznými kategoriemi, ale rozhodně ne jedinými. Každý další pobyt v terénu a každý další rozhovor mi odkrývaly další kategorie, na kterých v komunální politice v Radíkovci záleželo: rodinný kapitál, sociální kapitál (například účast v místních spolecích), věk nebo vzdělání a pracovní kariéra. Bez všech těchto sociálních kategorií a charakteristik by obraz radíkovské komunální politiky nebyl úplný. Shodně s intersekcionalní teorií jsem se snažila o co největší komplexnost, proto jsem všechny tyto kategorie také zařadila do analýzy.

Významným faktorem, který zvolení kandidáta nebo kandidátky do zastupitelstva ovlivňoval, byla velikost rodiny. Jak už bylo popsáno výše, v Radíkovci panoval předpoklad, že příbuzní budou do zastupitelstva nebo starostovské funkce volit někoho ze své rodiny. Jak mi vysvětlil Samuel, ve volbách jde o krevní pouto: „*Tak je to krevné puto, že to je synovec, rodina alebo čo. (...) Ale je to aj to hladisko samozrejme, bližšia košela než kabát, jednoducho tak to je.*“¹¹⁸ Kandert (2004) popisuje, že v jeho výzkumném terénu lidé artikulovali, že pokud jde o vzájemnou pomoc například v zemědělských pracích, mají příbuzní jednoznačně přednost před kamarády či sousedy. Tak by se dalo popsat i volební rozhodování většiny radíkovských voličů a voliček: příbuzný má přednost a očekává se, že dostane od svých rodinných příslušníků hlasy ve volbách.

V rozhovorech se často objevovalo, že má-li někdo z kandidujících do politiky širokou rodinu, znamená to výhodnou pozici, protože mu celá rodina dá hlas. Toto tvrzení zaznívalo jednak v obecné rovině, kdy lidé vyhodnotili úspěch některého ze zvolených zastupitelů nebo zastupitelek právě tím, že ho zvolila celá jeho široká rodina, ale i v jednotlivých případech, kdy mi participantí a participantky vysvětlovali, že někoho do komunální politiky volili právě proto,

¹¹⁸ Samuel, 5. 7. 2021, ř. 47

že se jedná o někoho z jejich rodiny. Většinou šlo o velmi silné a neoddiskutovatelné hledisko. Jen v jednom případě jsem se setkala s tím, že byla rodinná příslušnost při jako hlavní kritérium volebního rozhodnutí v potenciálním případě zpochybněna. Jednalo se o Lukáše, který ve volbách v roce 2018 volil svého bratrance, který kandidoval na starostu, ale v příštích volbách by mu už podle svých slov hlas nedal: „*Keby [můj bratranec] išiel kandidovať teraz, tak už z rozumu mu asi hlas nedám. Je to môj bratranec, ale zbytočne sa prerozdelia hlasy (...)* Niekedy je to z rozumu, aj pred tým to bolo z rozumu, ale bola to rodina.“¹¹⁹ Lukáš svoje volební rozhodnutí popisoval jako strategické a pragmatické: v roce 2018 svého bratrance volil, protože věřil, že má šanci se starostou stát. Ve volbách v roce 2022 ale kandidoval na starostu také Pavol, kterého by Lukáš podle svých slov upřednostnil, protože má větší šanci na úspěch a hlas pro svého bratrance by považoval za ztracený.

Zároveň potenciální kandidující v rodinách kalkulovali s tím, aby netříštili hlasy. Podobnou strategií mi popisovali radíkovští Romové, kteří se ve volbách v roce 2018 domluvili, aby jich kandidovalo jen devět (což je počet členů zastupitelstva) a ne víc, aby se hlasy nerozměňovaly. Takovou strategii v rámci rodiny popisovali také Neromové Milena a Jakub. Pro úspěšnou kandidaturu do zastupitelstva bylo třeba mít velkou a nerozhádanou rodinu, která pro vás bude hlasovat a zároveň z rodiny nesmí jít kandidovat mnoho lidí: „*Doma sa normálne večer dohodnúť: nepôjdeš ty kandidovať, ide jeden z rodiny.*“¹²⁰

Rodinným zázemím moji participanty a participantky často vysvětlovali i úspěch nebo neúspěch žen radíkovských žen v komunální politice. Ve volebním období 2018-2022 byla zastupitelkou zvolena Neromka Božena, která se přivdala do rodiny tehdejšího zastupitele Pavla. Pavol byl zastupitelem opakovaně, zároveň byl součástí fotbalového týmu a byl v Radíkovci poměrně známý a oblíbený. Božena měla stejné příjmení jako Pavol a podpořila ji celá jeho rodina, která byla velmi široká, jak se vyjádřil Igor: „*oni sú tiež veľa*“¹²¹. Případ Boženy byl ale spíš ojedinělým příkladem: obvykle samy ženy nebo lidé z jejich okolí popisovali, že ženy se do zastupitelstva nedostaly, protože nemají širokou rodinu. Zuzana, která kandidovala v roce 2018 do zastupitelstva, mi vysvětlovala, že v Radíkovci měla jen dva členy rodiny a proto se nemohla spolehnout na

¹¹⁹ Lukáš, 5. 8. 2022, ř. 67

¹²⁰ Milena, 6. 7. 2021, ř. 375

¹²¹ Igor, 2. 7. 2021, ř. 145

množství hlasů ve volbách. Zároveň se Zuzana vdala a vzala si příjmení po manželovi, který není z Radíkovce. Na případu Boženy a Zuzany lze ilustrovat, jak moc na příslušnosti k rodině stvrzené společným příjmením záleželo: Božena měla v Radíkovci známé příjmení a byla asociována v Pavlem, který byl ve vesnici oblíbený, kdežto Zuzana měla příjmení, které nikdo neznal a proto ji podle ní volilo málo lidí. Příslušnost k rodině ovšem nebyla jediným vysvětlením úspěchu nebo neúspěchu žen v politice, byť ji moji účastníci a účastnice často zmiňovali. Rodinné zázemí je třeba dát do souvislosti s tím, koho rodina vůbec do komunální politiky vyšle. Pokud byla aplikována strategie, že má kandidovat pouze jeden z rodiny (být to neplatí absolutně, například v případě Boženy a Pavla), většinou kandidovali muži. Podobnou praxi popisuje i Kandert (2004), který charakterizuje středoslovenské vesnice jako prostor spojený s mužskou dominancí, kde se ve veřejných funkcích pohybují především muži, kteří jsou považováni za reprezentanty domácností.

Politická participace žen a její souvislost s širokou rodinou byla tak trochu začarovaným kruhem: kandidující ženy z širokých rodin by mohly mít ve volbách lepší pozici, protože by je všichni členové volili, jak bylo účastnicemi a účastnicemi zdůrazňováno. Zároveň ale rodiny ze strategických důvodů většinou vysílaly do voleb jen jednoho svého člena - většinou muže. Široká rodina nebyla jedinou podmínkou úspěchu kandidujícího ve volbách, ale byla velmi výrazným faktorem. V tomto případě tedy radíkovské ženy, ať už romské nebo neromské, neměly v komunální politice nejlepší startovní pozici.

Sociální kapitál mimo Radíkovce

S úspěšným nebo neúspěšným zvolením do komunální politiky souvisel i sociální kapitál kandidujících. Sociální kapitál chápu v tomto případě poměrně široce. Základní distinkce, která se během výzkumu ukázala jako výrazná, je rozlišování sociálního kapitálu uvnitř Radíkovce a sociálního kapitálu mimo vesnici. Sociálním kapitálem, který mají kandidující uvnitř vesnice, rozumím obecnou známost kandidujících a způsob, jakým jsou hodnoceni. Nezahrnuji sem rodinné vazby, protože ty se ve výzkumu ukázaly jako natolik důležité, že byly popsány zvlášť v předchozím oddíle. Sociálním kapitálem mimo vesnici rozumím kontakty, které kandidující měli mimo obec a které souvisely s komunální politikou.

Kontakty na důležitá místa: „*Peniažky do dediny musia odniekiaľ ísť.*“

V Radíkovci bylo u kandidujících obzvláště oceňováno, pokud měli kontakty na důležitých místech mimo obec. Co přesně znamenají *důležitá místa* většinou nebylo specifikováno, vždy ale šlo o místa a kontakty, které měly nějakou souvislost s praktickým výkonem komunální politiky a především se zdroji, které do obce plynou, jak popsal Martin: „*Keď chcem niečo robiť, potrebujem kontakt na ľudí, ktorí sú vyššie. Lebo tie peniažky do dediny musia odniekiaľ ísť. Sami si na to nestačíme, na nejaké veľké stavby.*“¹²² Oceňování kontaktů na důležitá místa mimo Radíkovec souviselo s přesvědčením, že malá obec by se k důležitým projektům nebo k financím bez konexí nedostala. Kandidující do komunální politiky, a obzvláště na funkci starosty, tak museli vzbuzovat dojem, že tyto kontakty na důležitá místa mají.

Obzvláště o současném starostovi panovalo přesvědčení, že kontakty na důležitá místa má a díky nim do Radíkovce proudí peníze a vesnice se rozvíjí. Objevovala se řada příběhů, ve kterých vystupovali různí slovenští politici a političky, kteří měli mít s místním starostou velmi dobré vztahy, jak mi popsal Bohuš: „*Potom Pollák im prihráva veci. (...) Starosta s Pollákom sa poznal už viac než 10 rokov, s tým europoslancom. (...) Však bol tu, dal peniaze, starostovi dal peniaze (...) a starosta vybavil aj s Matovičom. Na ten zámok dal peniaze Matovič a Pollák.*“¹²³ Bohuš kladl mezi starostovy kontakty a příliv peněz do obce zcela přímou linku, dokonce říká, že Peter Pollák a Igor Matovič¹²⁴ dali starostovi peníze. Sám starosta ani jeho spolupracovnice Darina nepopírali fakt, že je důležité mít kontakty na vyšších místech, například na kraji nebo na ministerstvech. Během výzkumu jsem nenarazila na to, že by vysoce postavení slovenští politici (Bohuš mluvil o tehdejších europoslanci a premiérovi) přímo směřovali peníze do Radíkovce. Takto přímo nejspíš kontakty na vyšší místa nefungovaly, důležité ale bylo, jak kontakty na vyšší místa u komunálních politiků a političek reflektovali lidé z vesnice.

¹²² Martin, 7. 7. 2020, ř. 113

¹²³ Bohuš, 30. 10. 2022, ř. 20

¹²⁴ Peter Pollák se stal v roce 2012 prvním slovenským poslancem romské národnosti. Byl také zplnomocněncem slovenské vlády pro romské komunity a v roce 2019 byl zvolený do Evropského parlamentu. Igor Matovič byl od roku 2010 poslancem, v letech 2020 – 2021 byl premiérem a později se stal ministrem financí.

Sociální kontakty mimo vesnici byly často spojovány s pracovní kariérou. Například Pavol byl dlouholetým zastupitelem, který opakovaně ve volbách získával vysoké počty hlasů. V roce 2022 kandidoval i na starostu, v těchto volbách ale prohrál se současným starostům. Pavol pracoval jako státní úředník ve vyšší funkci¹²⁵, což bylo místními velmi oceňováno jako dobrý předpoklad pro komunálního politika. Nešlo jen o to, že byl Pavol kvůli své kariéře popisován jako schopný člověk, ale především o možnost kontaktů na důležitá místa, které díky svému zaměstnání mohl mít.

Politické strany: „*Ja toho človeka tam chcem mať nech ide za kohokoľvek chce.*“

Se sociálními kontakty mimo obec souviselo i to, za jakou stranu se kandidující do voleb rozhodli jít. Do slovenských komunálních voleb je možné kandidovat dvěma způsoby: buď jako nezávislý kandidující, nebo jako kandidující nominovaný politickou stranou. Nezávislý kandidující podává kandidátní listinu s vyplněnými osobními údaji a musí svoji kandidaturu doložit podpisy občanů. Počet podpisů nutných pro kandidaturu se odvíjí podle velikost obce. V obci do 2 000 obyvatel je třeba získat sto podpisů občanů, v obci nad 2 000 obyvatel je třeba 200 podpisů. Kandidující nominovaný politickou stranou sbírat podpisy nemusí. V tomto případě kandidujícího prostřednictvím kandidátní listiny navrhuje sama politická strana (Buch, 2022).

V Radíkovci kandidující na starostovskou funkci a do zastupitelstva využívali obě možnosti. Ve volbách v roce 2018 uspěli jako zastupitelé tři nezávislí kandidující, jeden kandidát nominovaný stranou KDH (Kresťanskodemokratické hnutie) a pět kandidátů a kandidátek nominovaných stranou SMER-SD (SMER – Sociálna demokracia). Na starostovskou funkci tehdy kandidovali tři lidé: Irena jako nezávislá, Samuel za KDH a současný starosta za SMER-SD. Zdá se, že fakt, zda šel kandidující za nějakou stranu, nebo jako nezávislý, neměl na voliče a voličky velký vliv. Lidé mi většinou shodně vysvětlovali, že záleží na osobě kandidujícího a že se příliš nezaobírají tím, jakými stranami jsou kandidující nominováni nebo zda jdou jako nezávislí. Jak mi popsala Dana, jde hlavně o kandidujícího samotného: „*Strašne vela tu bolo napríklad v maďarskej strane. Ale to si nikto nevyšimal, že tento kandiduje za maďarskú stranu. Ja toho človeka tam chcem mať, a nech ide za kohokoľvek chce.*“

¹²⁵ Kvůli anonymizaci neuvádím přesnou pozici.

(...) *Mali vlastný názor na toho človeka, boli pozitívne na neho naladení, a tým pádom mu dali hlas.*¹²⁶

Nechat se nominovat do komunálních voleb nějakou stranou bylo vnímáno spíše jako vstupenka, jako jednodušší cesta, než sbírat podpisy mezi občany. Někteří kandidující ale akcentovali, že chtěli jít do voleb raději jako nezávislí, protože se nechtěli spojit s žádnou politickou stranou a sběr sta podpisů (v roce 2018 měl Radíkovce pod 2000 obyvatel) považovali za snadnou věc. Kontakt s lidmi při sběru podpisů jim navíc mohl pomoci později při volbách. Většina kandidujících v Radíkovci byla ale nominovaná stranou.

Starosta a romští kandidující do zastupitelstva byli ve volbách v roce 2018 nominováni stranou SMER-SD. Starosta tehdy uvažoval, že by se nechal nominovat některou z romských politických stran, ale nakonec se jim nepodařilo se dohodnout¹²⁷. Romské politické strany na Slovensku jsou poměrně roztržité a podle Hrustiče (2015) nemají prakticky žádnou šanci uspět ve volbách do Národní rady. Pravděpodobně i z těchto důvodů nebylo pro romské kandidující v Radíkovci příliš atraktivní spojit se s některou z romských stran. Současný starosta před volbami oslovil místní organizaci strany SMER-SD, protože byl její sympatizant a politika, kterou strana prosazovala, mu konvenovala. Strana tedy po domluvě nominovala jeho i další romské kandidující na zastupitele. Fakt, že byl současný starosta nominovaný stranou SMER-SD, lidé z Radíkovce naprosto neřešili, často ani nevěděli, za jakou stranu starosta a romští kandidující šli. Lidé se zkrátka rozhodovali podle konkrétního člověka, ne podle strany, jak mi popisovala Dana.

Ve volbách do Národní rady v roce 2020 na Slovensku vyhrála strana OĽaNO a premiérem se stal Igor Matovič. V radíkovské komunální politice zaznívaly názory, že kdyby se starosta nechal nominovat stranou OĽaNO, přicházelo by do Radíkovce víc projektů a příležitostí, jak říkal zástupce starosty Pavol a také Darina. Sám starosta tento názor nesdílel. Nechat se do komunálních voleb nominovat celostátně silnou stranou ale mohlo znamenat potenciální kontakty na *důležitá místa* mimo obec, minimálně v očích voličů a voliček. Výběr strany mohl být pro kandidující tedy částečně strategickou volbou, ale zároveň byli radíkovští kandidující se stranou, která je nominovala, ztotožnění i co se týče politických názorů.

¹²⁶ Dana, 15. 7. 2020, ř. 21

¹²⁷ Starosta, 7. 7. 2020, ř. 45

Současný starosta v roce 2018 kandidoval za SMER-SD, do voleb v roce 2022 ale on i ostatní kandidující do zastupitelstva, kteří byli se starostou v koalici, kandidovali za stranu HLAS-SD (HLAS – Sociálna demokracia). Tato změna odrážela celoslovenské politické poměry: tehdejší okresní pobočka SMERu se změnila na kancelář strany HLAS-SD. Kancelář HLASu starostu sama oslovila a starosta s nominací touto stranou souhlasil. Toto rozhodnutí později starosta reflektoval kriticky, protože podle svých slov se víc ztotožňuje s politikou SMERu¹²⁸.

V Radíkovci také pravidelně kandidovali lidé nominovaní stranou KDH. Tato strana byla ve volebním období 2020-2023 mimo Národní radu, ve volbách v roce 2023 se do Národní rady opět dostala. Za tuto stranu v komunálních volbách v roce 2018 kandidoval mimo jiné Jakub. Fakt, že tato strana není v Národní radě pro něj vůbec nebylo tématem. Před komunálními volbami ho oslovila jeho teta Lucia, která za KDH také dříve kandidovala, s nabídkou, aby za stranu kandidoval a Jakub souhlasil: „*Nemusím si zbierať podpisy, takže ma tam nahlásila cez stranu. Tak som sa tam dostal.*“¹²⁹ Jakub s kandidaturou souhlasil i proto, že považoval za výhodu, že nemusí sbírat podpisy. Do voleb se chystal i v následujících komunálních volbách, platil si členské příspěvky a tím, že nemusí sbírat podpisy mezi lidmi, měl s kandidaturou minimum starostí. Zároveň se Jakub s politikou strany KDH ideově ztotožňoval.

Nominace do komunálních voleb od politické strany je pro kandidující výhodná v tom, že nemusí sbírat podpisy mezi lidmi a kandidatura je pro ně tím jednodušší. Zároveň s sebou stranická nominace nese další potenciál kontaktů, a to i uvnitř vesnice, jak popsal Jakub. On sám by do obecního zastupitelstva nekandidoval, kdyby nebyl osloven svou tetou s nabídkou stranické nominace, v tomto případě tedy tato nabídka zafungovala jako motivace se do komunální politiky vůbec zapojit. Zároveň nominace existující politickou stranou znamená potenciální kontakty mimo Radíkovec, které mohou být využity při výkonu komunální politiky. Dopad těchto vnějších kontaktů například pro projekty, do kterých se obec zapojí, byl evidentně diskutabilní, přesto řada participantů a participantek tyto kontakty považovala za výhodné a strategické.

¹²⁸ Terénní deník, starosta, 12. 10. 2023, ř. 247

¹²⁹ Jakub, 2. 7. 2021, ř. 6

Genderový rozměr politických kontaktů: veřejný muž a soukromá žena podruhé

Vnější kontakty na politické strany měly i genderový rozměr. V Radíkovci byly tyto kontakty často udržovány a zprostředkovávány muži, ale ne vždy. Například Darina disponovala značným množstvím kontaktů, které byly důležité pro výkon komunální politiky, nemuselo jít jen o politické kontakty, ale i o úřednická místa. Zároveň Darina popisovala, že ona byla tou, která současného starostu přesvědčila, aby kandidoval. Veškeré politické kontakty se stranou SMER-SD a později s HLAS-SD už zprostředkoval starosta, který zajistil nominace pro svou vlastní kandidaturu a také pro kandidaturu lidí, kteří šli do voleb s ním v koalici. Jakubovu kandidaturu zprostředkovala Lucia, která se v KDĽ angažovala a Jakub tak její kontakty proměnil v úspěšné zvolení zastupitelem.

V těchto dvou případech můžeme situaci opět interpretovat s Elshtain (1999), která píše o veřejném muži a soukromé ženě. Místo, aby Darina a Lucia kandidovaly v roce 2018 samy, na což měly obě dost sociálního i jiného kapitálu, rozhodly se zařídit kandidaturu někomu jinému – starostovi a Jakubovi, dvěma mužům. Obě ženy tak zůstaly v pozadí radíkovské komunální politiky a nebyly ve volených funkcích. Muži tedy zastávali veřejné role, ženy soukromé. Elshtain (1999) píše, že v některých případech může být soukromá sféra chápána instrumentálně, tedy jako nezbytný základ pro veřejnou aktivitu, stále ale podle ní zůstává méně ceněnou formou lidské aktivity. Tak tedy Lucia a Darina zařídily *nezbytný základ*, který zmiňuje Elshtain: nezbytný základ pro muže, kteří mohli kandidovat do politiky a pak dále působit ve sféře veřejného, zatímco ženy zůstávaly v té soukromé.

Sociální kapitál v Radíkovci

Kromě toho, že se u kandidujících v Radíkovci řešilo, jaké mají kontakty na *důležitá místa* mimo vesnici, tak záleželo samozřejmě i na tom, jakým sociálním kapitálem disponují přímo v Radíkovci. Ukotvení v sociálních vazbách v rámci vesnice bylo pro účast v komunální politice důležitější a intenzivněji řešené než vnější sociální kontakty. Sociální kapitál uvnitř vesnice měl v Radíkovci různé podoby. Mohlo jít buď o formalizovanou účast v místních spolecích, nebo o neformální sociální známosti. Neformální sociální vztahy nebyly ukotvené

v žádném spolku, ale šlo o běžné kontakty, které lidé měli v rámci vesnice se svými sousedy a známými. Obě varianty sociálního kapitálu uvnitř vesnice velmi výrazně promlouvaly do komunální politiky, jelikož právě na úspěšných sociálních kontaktech záleželo úspěšné zvolení kandidujícího.

V Radíkovci fungovalo několik spolků. Pravidelně se scházela místní skupina *Jednoty dôchodcov Slovenska*, dále bylo v obci myslivecké sdružení a sdružení včelařů. Fungoval také oddíl atletiky pro děti a s různými přestávkami se scházel kostelní pěvecký sbor. V obci fungovali hasiči (*dobrovoľný hasičský zbor obce*) a také fotbalové mužstvo. Poslední dva jmenované spolky byly v Radíkovci nejaktivnější. Zároveň účast v hasičském sboru a zejména ve fotbalovém družstvu byla ve vesnici dobře viditelná a oceňovaná. Tyto dva spolky byly ve vesnici nejznámější a také bylo mezi jejich členy a členkami nejvýraznější propojení s komunální politikou. Martin byl ve volebním období 2018 – 2022 zastupitelem a zároveň vedoucím místních hasičů. Pavol, vedoucí fotbalistů, byl ve vesnici dlouholetým zastupitelem, ve zmíněném volebním období byl zástupcem starosty a volbách v roce 2022 neúspěšně kandidoval na funkci starosty. Lukáš, zastupitel ve volebním období 2018 -2022 byl také členem fotbalového družstva a Oskar, který kandidoval ve volbách v roce 2022, byl také jeho součástí. Nejvíce se proto v tomto oddíle budu věnovat hlavně spolku hasičů a fotbalistů.

Spolky byli v Radíkovci až na výjimky spíše neromskou záležitostí. Například v místní Jednotě důchodců nebyl ani jeden romský důchodce nebo důchodkyně, hasičský sbor a fotbalové mužstvo byli také až na výjimky složené z Neromů. Výjimku představoval atletický oddíl, ve kterém trénoval Mikuláš, místní učitel tělocviku v důchodu, romské děti.

Jednota důchodců: „*My baby možno aj viac než chlapi vieme, čo sa v dedine deje.*“

Do Jednoty důchodců se v Radíkovci zapojovaly většinou ženy, z více než čtyřiceti členů bylo šest mužů. V době mého výzkumu byli všichni členové a členky Jednoty důchodců Neromové. Podle starosty se dřív v Jednotě důchodců scházeli i romští obyvatelé, ale postupně se zapojovat přestali: „*Rómovia chodili a teraz nejako prestali. Aj ich oslovili, aby chodili na akcie, a nejako prestali,*

*neviem. Zo začiatku niektorým pasovalo, že prišiel Róm a niektorým nepasovalo. A z toho vycítili, že u niektorých sú vítaní a u niektorých nie sú vítaní.*¹³⁰

Setkání Jednoty důchodců jsem navštívila v létě roku 2020. Tehdy bylo přítomno asi deset žen a setkání se konalo v místní hasičárně. Volbu místa mi jedna z žen vysvětlila tak, že dříve se scházeli v radíkovském kulturním domě. Ten byl ovšem spojený se školní jídelnou, ve které pracovali někteří místní Romové a podle ženy byla na místě „*kopa cigánov*“, což hodnotila negativně. Během několikahodinového setkání ženy probraly řadu témat a vysvětlovaly mi také místní specifika soužití Romů a Neromů. Na setkání od jedné ženy zaznělo, že místní Romové jsou podle ní *na úrovni*, mají hezké spravené domy a Dolinu nazvala osadou, která není jako ty v okolí, kde žijí Romové v mnohem nuznějším podmínkách. Jiná přítomná žena dodala, že někteří Romové, kteří žijí ve vesnici, mají domy krásné a okázalé, ale až moc: „*Oni už majú také gýčové. Koberce spredu vzadu, už nevedia, čo by vymysleli.*“¹³¹

Starosta mi vysvětloval, že místní Romové se na setkání Jednoty důchodců necítili vítaní. Podle toho, jakým způsobem probíraly ženy soužití Romů a Neromů v Radíkovci na setkání, kterému jsem byla přítomná, lze pocitu místních Romů rozumět. Zajímavé je, jakým způsobem byl život místních Romů hodnocen: na jedné straně bylo neromskými ženami vyzdvihoováno, že Romové v Radíkovci žijí *na úrovni* a Dolina vypadá úpravně, na druhé straně ale zazněla kritika, že jsou místní Romové *na úrovni až moc*: jejich domy jsou až příliš honosné. Podle této logiky se zdá, že by se Romové měli pohybovat jen ve vymezených mantinelech: neměli by být příliš chudí, ale zároveň, pokud se jejich životní úroveň zvedne, neměli by to dávat najevo.

Jednota důchodců byla jediným radíkovským spolkem, ve kterém převažovaly ženy a také ho jedna žena vedla. Potřebu sociálních kontaktů mezi sebou mi jedna z žen vysvětlila takto: „*My baby sa potrebujeme porozprávať. My možno aj viac než chlapi vieme, čo sa tu v dedine deje.*“¹³² Podobně popisuje ženské sítě známostí na vesnici i Kandert (2004), podle kterého měly ženy na vesnici daleko lepší přehled o dění a lidech v lokalitě než muži. Ženy v Jednotě důchodců vysvětlovaly, že mají dobrý přehled o situaci ve vesnici, dokonce větší, než muži, ale rozhodně tento přehled nepřetavovaly v politický kapitál. Některé

¹³⁰ Starosta, 14. 7. 2020, ř. 120

¹³¹ Terénní deník, 14. 7. 2020, ř. 59

¹³² Terénní deník, 14. 7. 2020, ř. 59

ženy z Jednoty důchodců se sice dříve v komunální politice angažovaly, ale nyní už ne. Jednota důchodců byl v Radíkovci dlouhodobě fungující spolek a tradičně se v něm sdružovaly spíše ženy, ale evidentně nebyl žádnou potenciální politickou silou ani se v něm nesdružovali budoucí kandidující na zastupitele nebo starostu, spíše ti bývalí. Lidé sdružení v Jednotě důchodců se také zaměřovali spíš na akce, které byly pořádány pro členy a členky, tedy různá setkání, někdy spojená například se společným vařením a podobně. Jednota důchodců obvykle nepořádala akce, které by byly určeny pro širší radíkovskou veřejnosti, na rozdíl od fotbalistů nebo hasičů.

Spolek Jednoty důchodců tedy nesloužil jako platforma, kde by se jeho členové a členky mohli aktivizovat a následně vstoupit do komunální politiky. Členové a členky tohoto spolku tyto ambice neprojevovali a vzhledem k charakteru jejich akcí nebyl spolek příliš viditelný pro ostatní radíkovské občany. Podle výzkumů politické participace existuje pozitivní vztah mezi členstvím v dobrovolnických nebo zájmových organizacích a politickou aktivitou (Vohlídalová, Maříková, Čermáková, Volejníčková, 2016). To se v Radíkovci nevztahovalo na Jednotu důchodců, ale rozhodně tato teze platila pro místní hasiče a fotbalisty.

Oddíl atletiky: „Prerod cigánov na ľudí.“

Přestože se ve své práci věnuji hlavně spolkům, ve kterých se sdružují dospělí, protože mě zajímá souvislost mezi spolkovou činností a politickou participací, krátce shrnu i případ atletického oddílu. Věnovat se mu chci především proto, že ilustruje ambivalentní vztahy mezi radíkovskými Romy a Neromy.

Atletický oddíl pro děti vedl v Radíkovci Mikuláš, který byl dříve v obci zastupitelem. Oddílů atletiky vedl v obci několik a přibližně v roce 2010 se rozhodl, že založí oddíl na neformální bázi, bez jakékoliv registrace a že v něm bude trénovat pouze Romy. Nejdříve trénoval dospělé, podle jeho slov se ale členové oddílu začali vdávat, ženit a stěhovat za prací, neměli tedy tolik času na trénink. Proto v oddíle později sdružil jen romské děti, které trénoval i v roce 2020, kdy jsme spolu vedli rozhovor.

Mikulášův postoj vůči romským dětem byl velmi paternalistický. Zajímavá byla už věta, kterou použil na začátku našeho rozhovoru. Vysvětlila jsem mu, že bych s ním chtěla mluvit o organizaci oddílu, o podpoře spolku obcí a o jeho spolkové angažovanosti v Radíkovci. Části rozhovoru byla přítomná i

Mikulášova manželka, která Mikulášovi říkala, aby mi pověděl o úspěších dětí z jeho oddílu v krajských soutěžích, na což Mikuláš odpověděl: „*Ale to nezaujíma túto slečnu. Ju zaujíma výchova a prerod cigánov na ľudí.*“¹³³ Tím Mikuláš sám nastavil hlavní téma našeho rozhovoru. Předpokládal, že se jako antropoložka budu zajímat o soužití Romů a Neromů v obci a především o situaci místních Romů. Vysvětloval mi, jak se stalo, že jsou Romové v Radíkovci tak *na úrovni*. V Mikulášových očích bylo potřeba Romům ukázat, jak se má správně žít a naučit je, jak se přizpůsobit, což se rozhodl dělat s dětmi během trénování atletiky. Ort (2022) také popisuje častý narativ o Romech, kteří jsou jen pasivními příjemci vnější pomoci a kteří neumí svou situaci uspokojivě vyřešit sami, což byl přesně postoj, který formuloval i Mikuláš. Paternalistický postoj slovenských vesničanů k Romům popisuje i Kandert (2004). Podle něj dávali místní Neromové najevo svoje nadřazené postavení vůči místním Romům a podmiňovali ho především majetkovými poměry nebo jinými kulturními návyky.

Bylo zjevné, že měl Mikuláš s dětmi hezké vztahy a skutečně se jim věnoval. Během rozhovoru jsme seděli na terase před Mikulášovým domem a když po ulici běžela skupinka romských dětí, tak na Mikuláše volaly a vzájemně se zdravili. Mikuláš na ně volal, že od září začnou atletiku zase trénovat. Až děti odběhly, řekl mi Mikuláš: „*To je jeden z tých, ktorému som musel prikazovať, ako sa má správať, ale polepšil sa. Človek ich musí obracať. Obracať ich na to správanie, obracať ich na hygienu, obracať ich na to, aby žili ako ľudia.*“¹³⁴ Trénování romských dětí v atletice mělo u Mikuláše silně výchovný podtext.

Kdybych Mikulášova slova interpretovala do důsledků, podle něj Romové nebyli tak docela lidmi a mohli se jimi stát až ve chvíli, kdy je někdo převychová. V podtextu se objevuje rasový esencialismus a biologický determinismus. Podle biologického determinismu a rasového esencialismu existují geneticky dané biologické rasy a zároveň různé rasové skupiny mají různé znaky a vlastnosti, které pak vedou k rasově odlišnému sociálnímu chování (Byrd, Hughey, 2015). Podle tohoto by tedy Romové měli mít vlastnosti a dispozice, které jim nedovolují žít *jako lidi* a kvůli kterým nemohou žít a chovat se jako Neromové. Biologický determinismus se dal podle Mikuláše ovšem překonat tím, že Romy převychováme. Převychováním myslel Mikuláš to, aby se romské děti naučily správné hygieně, přezouvaly se, neztrácely věci, nepokřikovaly na sebe a

¹³³ Mikuláš, 10. 7. 2020, ř. 13

¹³⁴ Mikuláš, 10. 7. 2020, ř. 102

dokázaly přijít včas na smluvený trénink. Mikuláš paternalismus byl pravděpodobně umocněný tím, že se jednalo o děti: domnívám se, že o dospělých Romech by pravděpodobně nemluvil v souvislosti s výchovou.

Zároveň Mikuláš pojmenovával rozdíl mezi romskými a neromskými dětmi. Ptala jsem se ho, proč trénuje jen romské děti a on mi odpověděl toto: „*Bieli nechcú dodržať disciplínu! Oni si myslia, že my tam prídeme, biely trenér tam a že budeme si môcť dovoliť, čo chceme.*“¹³⁵ Naopak romské děti byly víc ochotné ho poslouchat a dodržovat pravidla, která Mikuláš nastavil. Tato otevřená výpověď ještě výrazněji ilustruje Mikulášův paternalistický postoj k Romům a také to, že si byl Mikuláš vědom svého nadřazeného postavení vůči nim. Neromské děti nebyly ochotné ho poslouchat, ale romské děti ano, jelikož si byly vědomy autority neromského učitele. O podobných postojích Romů k neromské dominanci se zmiňuje Ort (2022), který popisuje, že Romové se ve vesnici, ve které realizoval svůj výzkum, neustále snažili, aby s nimi byli Neromové spokojení. Romové si internalizovali rasismus, podřízené postavení a přijali obraz sebe samých jako cizích problémových elementů, se kterými se musí jejich neromští sousedi naučit žít. Podobně by se dala interpretovat větší poslušnost romských dětí v Mikulášových výpovědích: romské děti se také snažily, aby s nimi byli neromští obyvatelé Radíkovce spokojení a zároveň si internalizovaly podřízené postavení sebe jako Romů, v tomto případě ještě umocněné tím, že se jednalo o děti.

Fotbalisté a hasiči: „*Sú u nás aj Rómovia, ale nie veľa.*“

Fotbalisté a hasiči byly v Radíkovci nejznámější spolky a členství v nich také znamenalo nejvýraznější sociální kapitál. Zároveň účastí Romů v těchto dvou spolkách mi romští i neromští participanté a participantky často ilustrovali dobré vztahy mezi místními Romy a Neromy.

Co se týče fotbalového družstva, v Radíkovci fungoval kromě týmu dospělých také žákovský oddíl. V tomto oddíle Romové zapojeni nebyli. Kdysi existovalo i družstvo dorostenců, které ale už podle slov trenéra Pavla nefunguje právě kvůli tomu, že vesnici začali převažovat Romové: „*Mali sme aj dorostencov, len dorostencov som zrušil teraz toho roku, pretože nemáme tolko detí a čisto z cigánov nemôžem postaviť mužstvo. (...) Poznáte ich mentalitu?*

¹³⁵ Mikuláš, 10. 7. 2020, ř. 37

*Nepoznáte. Zaprší v sobotu, nepríde ani jeden.*¹³⁶ Pavol vysvětloval *mentalitou* Romů jejich nezodpovědnost, tedy fakt, že nechodili na tréninky, když prší. V jeho argumentaci se objevoval rasový determinismus podobně jako v Mikulášových promluvách: Romové nechodí na tréninky za deště, což znamená, že jsou nezodpovědní, což je v nich inherentně přítomno.

Ovšem daleko víc než týmy dorostenců a žáků bylo ve vesnici tématem družstvo dospělých. V roce 2020 hráli za dospělé družstvo dva Romové, bratři Oskar a Michal. Oskar a Michal byli často neromskými obyvateli zmiňovaní jako příklad, že Romové nejsou ze spolkového života obce vylučováni, vlastně sloužili jako alibi místní inkluzivity, tedy jako tokeni. Podobně jako starosta patřili Michal a Oskar do skupiny inkludovaných Romů, in-vivo byla takhle skupina nazývána jako *Romové, co sú zadobre s gádžami*. Patřit do této skupiny bylo aktivním rozhodnutím Oskara i Michala, nebyli jen pasivními příjemci neromské akceptace, ale sami podnikali kroky, aby do neromské společnosti pronikli a stali se její součástí. Slezáková (2015) popisuje jednu ze strategií Romů z jejího výzkumu, kterou nazvala „*act white*“ – tedy *chovat se jako bílí*. (Slezáková, 2015, str. 124). Taková strategie představuje možnost, jak mohou Romové splynout s okolím a to tak, že se budou chovat podle norem, které stanovila majorita a tak se mohou vyhnout rasismu a diskriminaci. Oskarova a Michalova snaha *být zadobre s gádžami* by mohla být interpretována podobně.

Být členem fotbalového družstva bylo jedním z kroků, které pomáhaly pronikat Oskarovi a Michalovi do neromské společnosti. Být fotbalistou znamenalo také sociální kapitál: Michal a Oskar měli mnohem víc neromských kontaktů z pravidelného setkávání s neromskými spoluhráči a zároveň byli také v celé vesnici známí, a v to v pozitivní světle. Fotbal byl v Radíkovci sledovaný, takže i ti Neromové, kteří ve fotbalovém týmu zapojení nebyli, věděli, kdo v něm hraje. Jednou jsem byla u toho, když na Michala jeden z jeho neromských sousedů na dvoře pokřikoval: „*kam ideš, ty náš futbalista?*“¹³⁷ V jeho slovech se odrážel přátelský zájem, navíc použil zájmeno *náš*, čímž stvrdil Michalovu příslušnost ke skupině, v tomto případě ke skupině Neromů. Neromské kontakty a ukotvení v neromských sociálních sítí bylo velmi pozitivně hodnoceno také u rodiny Slava a Valentíny, u které jsem bydlela. Stejně pozitivně se na kontakty Oskara a Michala dívala jejich matka Kamila: „*Kamila říkala, že Oskar*

¹³⁶ Pavol, 7. 7. 2020, ř. 38

¹³⁷ Terénní deník, 1. 8. 2022, ř. 151

*je pořád s bílými. Má bílé kamarády, na fotbale jsou Romové jen on a Michal. Kamila popisuje, že jsou Romové, co se dostali mezi Neromy a že je to tak dobře.*⁴³⁸

V Radíkovci také fungoval spolek dobrovolných hasičů, který v době mého výzkumu vedl Martin, který byl tehdy zároveň zastupitelem. V roce 2020 měl spolek asi čtyřicet pět členů a členek a zapojovali se v něm děti i dospělí. Dětské družstvo se účastnilo hasičských soutěží a sbor pořádal plesy nebo jiné veřejné akce. Většina členů a členek radíkovských dobrovolných hasičů byli Neromové, jedinými romskými zástupci hasičského sboru byly členové Oskarovy rodiny, dříve i sám Oskar, později jeho bratr Michal a také sestra Ema. Kromě toho, že Oskar a Michal rozvíjeli své sociální kontakty s Neromy ve fotbalovém družstvu, rozhodli se zapojit i mezi hasiče, kde Martin jejich zapojení oceňoval a mluvil o tom, že jsou šikovní a spolehliví a zároveň tematizoval fakt, že v hasičském sboru mnoho Romů není: „*Sú aj Rómovia, nie veľa, ale máme takých.*“⁴³⁹

Podle Vohlídalové, Maříkové, Čermákové a Volejníčkové (2016) existuje pozitivní vztah mezi členství v dobrovolnických organizacích a politickou aktivitou. Účast ve spolcích může kumulovat sociální kapitál, který potom hraje roli při zvolení kandidujícího do komunální politiky. U romských kandidujících v Radíkovci neměla účast v místních spolcích na úspěch v komunální politice velký vliv. Až na Oskara žádný romský kandidující nebyl součástí žádného spolku, a přesto dostali ve volbách vysoké počty hlasů. Tato skutečnost byla pravděpodobně způsobena dvěma faktory, které byly navzájem provázané: jednak tím, že spolky v Radíkovci byly většinou považovány za neromské aktivity a účastníci se jich Romové, až moc se *robí gádžami*, což romským voličům a voličkám příliš nekonvenovalo. A zároveň, tím že spolky v Radíkovci byly většinou neromské, většina Romů se do nich nezapojovala. Romští voliči a voličky pak nejspíš neměli pocit, že by zapojení kandidujících do místních spolků bylo důležitou hodnotou, která by se měla do jejich volebních preferencí promítnout. Spolková angažovanost zkrátka nebyla u Romů považována za něco ocenění hodného, podle Dariny Romové nebyli ve spolcích příliš aktivní, ale

¹³⁸ Terénní deník, 28. 10. 2022, ř. 205

¹³⁹ Martin, 7. 7. 2020, ř. 39

zároveň je nijak netrápí, že spolky ve vesnici nejsou romské: „*Cigáni nemajú nič [žádný spolek] a spokojní sú!*“¹⁴⁰

Ženy ve spolcích a politika: „*Chýba tu miesto, kde by sa mohli ženy stretávať.*“

Kromě toho, že spolky v Radíkovci byly většinou neromské, byly také většinou mužské, až na Jednotu důchodců, ve které byla většina žen a také ji jedna žena vedla. Ženy z Jednoty důchodců ovšem v době mého výzkumu neměly žádné ambice se zapojovat do komunální politiky, přestože v minulosti byla řada z nich její součástí. Sdružení hasičů a fotbalistů, kterým jsem se rozhodla v souvislosti s politickou participací v Radíkovci věnovat především, byly vysloveně mužské záležitosti. V hasičích bylo v době mého výzkumu několik děvčat v dětském oddíle a jedinou dospělou ženou mezi nimi byla Oskarova sestra Ema, která měla v době, kdy se v hasičském sboru angažovala, asi kolem devatenácti let. Mezi fotbalisty žádná žena nebyla.

Sporty – v tomto případě můžeme mluvit o požárním sportu a o fotbalu – jsou genderované, jak upozorňuje antropolog sportu Archetti (1998). Fotbal popisuje jako sport, který je typicky mužský a demonstruje se v něm svoboda a improvizace. Naopak za ženský sport je považován volejbal, ve kterém je kladen důraz spíše na disciplínu a zodpovědnost. O požárním sportu se většinou antropologie sportu nezmiňuje, ovšem přestože má kategorie i pro ženy (stejně jako fotbal), v Radíkovci zůstával stále mužským sportem. Spolky tedy byly v Radíkovci většinou mužskou záležitostí. Ženy samozřejmě měly možnost se setkávat a také to dělaly, ale spíše na neformální bázi, například se navštěvovaly u sebe doma. Formalizovaný spolek, který by vstupoval do veřejného života v Radíkovci a ve kterém by se sdružovalo větší množství žen (ať už společně s muži nebo ne) ale ve vesnici nebyl. Diana mluvila o tom, že platforma pro setkávání žen v Radíkovci chybí: „*Chýba tu určite miesto, kde by sa mohli ženy stretávať medzi sebou ako to niekedy bolo v starých filmoch. Ženy robili pierka, muži boli na nejakých svojich aktivitách a ženy medzi sebou kuli pikle a chlapi medzi sebou kuli pikle. Ženy sa navzájom poznali a podržali sa.*“¹⁴¹ Diana

¹⁴⁰ Darina, 2. 8. 2022, ř. 77

¹⁴¹ Diana, 3. 7. 2021, ř. 167

naznačovala, že místo pro setkávání žen by mohlo znamenat prostor pro organizaci a prosazování agendy, která byla pro ženy v obci důležitá.

Spolky v Radíkovci pro ženy nesloužily jako odrazový můstek pro vstup do politiky, nepomáhaly jim kumulovat sociální kapitál ani obecnou známost ve vesnici. Veřejný život ve spolcích byl vyhrazen mužům, stejně jako politický prostor. Ženy v Radíkovci měly v tomto smyslu horší sociální kapitál, což mohl být jeden z důvodů, proč jich bylo málo i v komunální politice. Spolková angažovanost jako brána vstupu do komunální politiky v jejich případě fungovat nemohla.

Situace byla ale rozdílná u romských a neromských žen. Ani jedna skupina žen v místních spolcích přímo zapojená nebyla, ale rozdíl byl v tom, že neromští muži své spolky měli a ti romští ne. Je tedy otázka, zda sociální kapitál kandidujících voliči a voličky neposuzovali jinak u Romů a u Neromů. Je možné, že pro voliče a voličky romských kandidujících jejich spolková angažovanost až tak důležitá nebyla. Jak poznamenala Darina, romské spolky vesnici nebyly a důvodem podle ní mohlo být také to, že Romové nejsou příliš aktivní: „*Cigáni tu nemajú nič až na to komunitné centrum (...) Neboli sme tak aktívni v tomto.*“¹⁴² Zároveň měli romští kandidující ve volbách v roce 2018 a 2022 velmi dobré výsledky a v žádných místních spolcích zapojení nebyli. Z toho usuzuji, že sociální kapitál a obecná známost, které obvykle pomáhají kandidujícím zapojeným v místních spolcích ke zvolení do politiky, pro romské kandidáty důležité nebyly. Neúčast v místních spolcích tak nejspíš více škodí neromským ženám, než těm romským.

Neformální sociální vztahy: „*Ide skôr o pocity a dojmy.*“

Do úspěchu či neúspěchu kandidujících ve volbách promlouvalo i to, jaké měli vztahy s ostatními obyvateli Radíkovece a tyto vztahy byly samozřejmě často budovány mimo formalizované spolky. Radíkovec nebyl tak velká vesnice, aby toho o sobě lidé navzájem nevěděli mnoho a během rozhovorů mi bylo často zdůrazňováno, že se zná každý s každým a Radíkovec není anonymním městem. Rozhodování o volbě kandidujících do zastupitelstva a do starostovské funkce lidé často dávali do protikladu s volbami ve městě: „*My sa tu poznáme takmer všetci. Či už nejakým kamarátstvom, alebo minimálne vieme, že niekto taký v*

¹⁴² Darina, 7.7.2020, ř. 67

*dedine žije. V meste má komunálna politika nejaké okrsky, možno toho človeka ani nepoznajú na tej kandidátke.*¹⁴³ Zatímco ve městě je volba anonymní, ve vesnici jako Radíkovce se zakládala na osobní známosti.

Osobní známost a to, jak kandidující působil na lidi, byly hlavními kritérii při volebním rozhodování. Když jsem participantům a participantkám pokládala otázku, podle čeho se rozhodují, koho budou volit, většinou odpovídali ve smyslu, že jim záleží na tom, jestli je kandidující dobrý člověk. Podobně mi odpověděla také Zuzana: „*Skôr si myslím, že v dedine je to stále také, že ako sa poznáme. Kto ako sa ku komu sa správa, kto akú má povahu a charakter. Skôr pocity a dojmy. Ja si myslím, že v obci nie veľmi sa riadia podľa programu.*“¹⁴⁴ Zuzana pojmenovala to, co se linulo všemi rozhovory napříč, ale lidé o tom většinou takto přímo nemluvili: šlo spíš o pocity než o politický program. Lidé svoje volební preference pojmenovávali obecnými slovy: záleží jim na charakteru kandidujícího, musí to být dobrý člověk, musí být vstřícný a musí mu záležet na lidech a na vesnici. Takové obecné promluvy o dobrém charakteru kandidujícího se velmi těžko analyzují, ale během mého výzkumu zaznívaly snad v každém rozhovoru, které se věnoval komunální politice. Původně jsem si nebyla jistá, jakým způsobem takovým výroků věnovat pozornost – a zda vůbec – ale vzhledem k jejich četnosti bylo s postupujícím výzkumem zjevné, že je nemůžu jen tak pominout.

Voličům a voličkám tedy velmi záleželo na tom, aby byl kandidující obecně přijatelný. Pravidlo, které by se dalo vyvodit z výroků lidí a které by mělo vést k úspěchu ve volbách, by znělo: musíte být dobrý člověk a také musíte všechny okolo přesvědčit, že dobrým člověkem jste. *Být dobrým člověkem* byla pro zvolení do zastupitelstva nutná podmínka, nikoliv postačující, jelikož záleželo samozřejmě i na jiných charakteristikách. Ovšem to, čím bylo naplněno obecné sousloví *být dobrým člověkem*, bylo velmi složitě vystopovatelné a objevovalo se spíše v náznacích. Například starosta sám sebe popsal tak, že není konfliktní typ¹⁴⁵, což mohla být přesně ta charakteristika, proč lidem připadal přijatelný. Zvolení kandidující do zastupitelstva, s kterými jsem dělala rozhovory, zároveň většinou působili přátelsky a chovali se až žoviálně, a to nejen směrem ke mně, ale i k ostatním lidem z Radíkovce. Například fotbalový trenér a neromský

¹⁴³ Martin, 7.7.2020, ř. 91

¹⁴⁴ Zuzana, 7. 7. 2020, ř. 43

¹⁴⁵ Starosta, 7.7.2020, ř. 29

zastupitel Pavol byl ve vesnici velmi známý, evidentně měl mnoho kontaktů a navíc byl oblíbený: jeho oblíbenost lidé charakterizovali tak, že je vstřícný a je s ním legrace. Podobně se lidé vyjadřovali i o Romu Adamovi, který byl v tomtéž volebním období také zastupitelem. Během rozhovorů s oběma těmito muži, kteří byli v Radíkovci popisováni jako oblíbení a přijatelní, mi došlo, co tím lidé asi měli na mysli. S oběma participanty jsme si hned začali tykat, rozhovor běžel přirozeně, oba muži byli velmi komunikačně zdatní, otevření, přátelští a extravertní. V Radíkovci jsem s negativně naladěnými participanty a participantkami neměla problém nikdy, ale tyto dva rozhovory mi utkvěly jako jedny z těch obzvlášť přátelsky naladěných.

Tato přijatelnost, atribut *být dobrým člověkem*, která se u Pavla a Adama projevovala přirozenou a přátelskou komunikací, je jen těžko exaktněji analyzovatelná. Já sama vycházím spíše z dojmů a pocitů, jak popisovala v úvodní citaci Zuzana. Přesto si myslím, že i tyto osobnostní charakteristiky pravděpodobně hrály ve volbách roli. Lidé byli nejspíš ochotnější volit někoho, v jehož přítomnosti se cítili dobře a kdo jim připadal příjemný.

V některých případech se ale pozitivní charakteristiky kandidujících a jejich úspěšné navazování místních neformálních vazeb projevovalo méně subtilně a víc přímo. Když jsem během rozhovoru s Jakubem položila přímou otázku, proč si myslí, že to lidé zvolili, jeho žena odpověděla: *protože každému pomáhá*¹⁴⁶. Ukázalo se, že Jakubovo pomáhání spočívalo v tom, že měl malý traktor a ochotně s ním oborával zahrádky a políčka za domy jiným radíkovským občanům a občankám, často těm starším, kteří už by pole nezvládli poorat sami. Podle Jakuba byl toto hlavní důvod, proč ho lidé zastupitelstva v roce 2018 zvolili. *„Kto povie, tomu idem orať. Nie že by som sa tam tlačil na silu, ale z takej ľudskej stránky. (...) Sú takí ľudia, ktorí sú tam závistliví, ktorí tam boli dlhšie, ale nedostali sa tam kvôli tomu.*“¹⁴⁷ Tato promluva ilustruje, že pro zvolení do zastupitelstva je nutné *být dobrým člověkem*: rodina Jakuba (i on sám sebe) popisovali jako vstřícného člověka, který byl ochotný pomoci ostatním v protikladu s jinými kandidujícími, kteří byli například závistiví, a proto je lidé nezvolili.

V Jakubově případě se jeho sociální kapitál a obecná přijatelnost zvětšovaly skrze pomoc lidem s oráním zahrad. Častěji ale lidé zmiňovali to, že

¹⁴⁶ Hana, 2. 7. 2021, ř. 31

¹⁴⁷ Jakub, 2. 7. 2021, ř. 36

kandidující, kterého by ve volbách upřednostnili, by měl *udělat něco pro vesnici*. Nebylo specifikováno, co přesně by měl kandidující pro vesnici udělat, ale každopádně by měl tento dojem v lidech dokázat vzbudit, jak popisoval Lukáš: „*Človek, ktorý ide kandidovať, tak už by sa nejako mal zviditeľniť, nejako angažovať. Niečo by mal spraviť pre obec.*“¹⁴⁸ Někdy byl tento atribut spojený s účastí ve spolecích. Někteří participanti a participantky také popisovali, že se rozhodovali podle toho, zda už byl kandidující v komunální politice dříve a posuzovali, jakým způsobem pracoval. Často však bylo vyjádření, že by kandidující měl udělat něco pro vesnici spíš abstraktní a ne vždy bylo naplněno konkrétním obsahem.

Mít přátele: „Záleží od toho, akých máte známých.“

Dalším střípkem do mozaiky volebního rozhodování, který jsem v Radíkovci objevila, byl fakt, že hodně záleželo také na množství kontaktů, které lidé ve vesnici měli. Šlo i o rodinné kontakty, jak už bylo napsáno výše: široké příbuzenstvo, které dá kandidujícímu z rodiny hlas, výrazně pomáhalo k úspěšnému zvolení. Šlo ale také o přátele a známé, které kandidující v Radíkovci měli. Volební rozhodování podle obecné známosti kandidujících mi popisovala Diana: „*Záleží od toho, akých máte známých, alebo akú máte časť podpory z rodiny, či odporučí vás ďalšiemu. Takisto niekedy, aj keď napríklad pracujete v obci, je to iné, ako keď ste mimo obec.*“¹⁴⁹ Diana zmínila jeden z faktorů, který participanti a participantky zmiňovali častěji: šlo to, jestli měl člověk práci mimo obec, nebo přímo v ní. Práce přímo v Radíkovci samozřejmě přinášela to, že byl člověk přímo ve vesnici a během práce se mohl setkávat s místními lidmi, což znamenalo, že je potom známější. Přestože ale toto lidé jako faktor zmiňovali, v řadě případů tato souvislost vystopovatelná nebyla: například Dana pracovala před svou kandidaturou dlouho v místní poště a hospodě, tedy na místech, kde přicházela každodenně do kontaktu s místními, ale v roce 2018 ve volbách zvolena nebyla. Zároveň v zastupitelstvu vždy bylo dost kandidujících, kteří pracovali mimo Radíkovec. Je vidět, situace kolem voleb ho zastupitelstva a hypotetického zvolení byla multifaktoriální: záleželo na řadě okolností a to, zda bude někdo zvolen nebo ne, se nedalo vysvětlit jen jedním hlediskem.

¹⁴⁸ Lukáš, 5. 8. 2022, ř. 63

¹⁴⁹ Diana, 3. 7. 2021, ř. 23

Fakt, že zvolení do zastupitelstva v Radíkovci záleželo spíš na dojmech a pocitech voličů a voliček, někteří moji participanti a participantky kritizovali. Diana mi popisovala, že je důležité, jak kandidující působí na lidi, jaké má kontakty a známosti a ne až tak na tom, zda by kvalitně vykonával zastupitelskou funkci: „*Veľa záleží od známostí. Od toho, čo robia vaši rodičia, čo robí váš manžel, či máte peniaze alebo nemáte peniaze, či máte dobrých známych okolo seba. Môžete byť sebalepší, perfektný človek, môžete mať program ja neviem aký, alebo nápady akékoľvek chcete, ale keď nemáte správnych ľudí na správnom mieste tak si myslím, že sa tam nedostanete.*“¹⁵⁰ Podobně jako Diana se vyjadřoval i Samuel, podle kterého lidem nezáleželo na tom, jaké má kandidující vize rozvoje obce a zda je dostatečně vzdělaný na to, aby mohl obec kompetentně vést. Důležitější bylo, zda je v obci dostatečně viditelný a jestli má dost kontaktů mezi místními. Samuel i Diana byli ve volbách v roce 2018 neúspěšnými kandidujícími do komunální politiky. Svůj neúspěch si vysvětlovali mimo jiné i tím, že přestože měli program a nápady ohledně rozvoje Radíkovce, lidé je ne zvolili, protože mezi nimi nebyli dostatečně známí.

Být mezi lidmi známý, mít hodně kontaktů a přátel, se ukázalo jako další faktor, který úspěšnému zvolení do komunální politiky velmi pomáhá. Například extrovertní fotbalový trenér Pavol měl ve vesnici opravdu velké množství kontaktů a mnoho lidí o něm mluvilo jako o příteli. Dokonce i Rom Šimon, který se svou rodinou žil v době voleb v roce 2022 už řadu let v zahraničí, považoval Pavla za svého přítele a proto se ho rozhodl ve volbách volit: „*Šimon mi pak říkal, že volil súčasného starostu do funkce starosty. Pavlovi dal hlas jako zastupiteli, pretože se dlohu znajú a jsou kamarádi.*“¹⁵¹ Případ Šimona, který Pavla volil, protože ho označil za kamaráda, zmiňuji ze dvou důvodů. Jednak na něm chci ilustrovat to, že Pavol byl ve vesnici tak známý a oblíbený, že ho lidé považovali za svého přítele, přestože, jako v případě Šimona, s ním už žádné aktivní přátelství neudržovali. Šimon Pavla ani v době svých návštěv Radíkovce aktivně nevyhledával a nenavštěvoval. Pavol ve volbách do zastupitelstva dostával dlouhodobě vysoké počty hlasů, několikrát byl také tím, kdo dostal ze všech kandidujících vůbec nejvyšší počet. Zároveň ale na úspěšné zvolení do funkce starosty v roce 2022 Pavlova obecná známost nestačila, nakonec i Šimon

¹⁵⁰ Diana, 3. 7. 2021, ř. 95

¹⁵¹ Teréní deník, Šimon, 29. 10. 2022, ř. 229

se ho rozhodl volit pouze do zastupitelstva, ve starostovských volbách upřednostnil tehdejšího romského starostu.

Je tedy otázkou, jakou roli hrálo přátelství a sociální kontakty a jakou etnicita. Šimon sice považoval Pavla za svého přítele, ale hlas ve starostovských volbách dal jinému kandidátovi, současnému romskému starostovi, o kterém jako o příteli nemluvil. Etnicita samozřejmě také nebyla jediným hlediskem, podle kterého se voliči a voličky rozhodovali: Šimon by těžko volil současného romského starostu, kdyby s jeho politikou nesouhlasil. V rozhovorech se často objevovalo, že Romové ve volbách nevolí automaticky romské kandidující, nakonec znám případy, kdy radíkovští Romové ve volbách v roce 2022 nevolili současného romského starostu, ale právě jeho protikandidáta Pavla¹⁵². Zároveň ale řada Romů a Neromů etnicitu ve své volbě zohledňovala. Volební rozhodování voličů v Radíkovci záleželo na řadě hledisek, těžko bych hledala jen jedno rozhodující. Zároveň, v komunálních volbách se v Radíkovci volilo devět kandidátů do zastupitelstva a jeden kandidát na starostu, lidé tedy mohli vyvažovat různá hlediska u celé skupiny kandidujících, nejen u jednotlivců. Přesně tak svoji volbu popsal Šimon: ve volbách na starostovskou upřednostnil současného starostu, ale svému příteli Pavlovi dal hlas jako zastupiteli.

Být místní: „Nepoznají ho a nevedia, kto to je.“

Další faktor, který pomáhal k úspěšnému zvolení, bylo být považován za místního. Kandert (2004) píše, že v jeho výzkumných lokalitách bylo považováno za výhodu, pokud byl člověk ve vesnici charakterizován jako místní, což obvykle obnášelo, že se ve vesnici narodil nebo v ní alespoň vyrůstal. Takový člověk má pak pro spolužití s vesnickým společenstvím velmi usnadněnou situaci. Podobná byla situace i v Radíkovci.

Kategorie *být v Radíkovci místní* byla naplněna tím, zda vás ostatní budou za místního považovat. V Radíkovci bylo několik rodin, především těch neromských, které byly považovány za bytostně místní. Znamenalo to, že v obci žili dlouhou dobu a obvykle tato kategorie zahrnovala také to, že ve vesnici žilo více jejích členů a členek. Za takové místní radíkovskou rodiny byly považovány například ty, do které patřili Pavol, Martin a Lukáš, kteří byli ve volebním období 2018 – 2022 zastupiteli. Další místní radíkovskou rodinou byla i rodina,

¹⁵² Terénní deník, 29. 10. 2022, ř. 228

ze které pocházel Samuel a Lucia, přičemž Samuel několikrát neúspěšně kandidoval na zastupitele i na starostu, jeho matka Lucia zastupitelkou v minulosti byla.

Spadat do kategorie *místní* znamenalo při volbách do komunální politiky výhodu, jelikož být považován za místního zvyšovalo obecnou známost kandidujícího. Zároveň to také obvykle znamenalo širokou rodinu, která svému příbuzenstvím spřízněnému kandidujícímu mohla dát hlas. Být dlouhodobě místní znamenalo, že ostatní radikovští občané nemuseli sice znát přímo kandidujícího, ale pravděpodobně znali někoho z jeho rodiny, což jeho obecné známosti také nahrávalo.

Kategorie *být místní* se v Radíkovci specifickým způsobem konstruovala u žen. Ve vesnici bylo obvyklé, že žena poté, co se vdá, přijme jméno svého manžela. A právě jméno bylo do velké míry tím, co přináležitost k místu v komunální politice určovalo. Píšu specificky o komunální politice, protože na volebních kandidátkách do obecního zastupitelstva se objevují právě jména. V Radíkovci nebylo obvyklé dělat volební kampaň, jak ji známe z městského prostředí, pouze ojediněle se ve vesnici před volbami objevovaly volební plakáty s tvářemi kandidujících. Řada lidí se ale s kandidujícími setkala až na volební kandidátce, kde byla napsána jejich jména, jejich povolání a věk. Pak záleželo na tom, jaké příjmení kandidující žena má. Božena, která byla úspěšně zvolena ve volbách v roce 2018, místní nebyla a do Radíkovce se přivdala do jedné z místních rodin, do rodiny Pavla. Lidé tak na kandidátce jasně viděli, že patří k místní rodině, což mohlo přispět k jejímu volebnímu úspěchu: „*Božena, ona sa tam dostala (...) Nevíem, ako to ľudia brali, môže byť aj preto, lebo ona je švagriná Pavla, zástupcu starostu, takže asi zobrali tak - to je švagriná, tak ju tam dáme.*“¹⁵³ Božena tak přivdáním do místní rodiny začala také spadat do kategorie místní. Lidé na kandidátce do komunálních voleb viděli její příjmení, podle kterého se mohli snadno orientovat a dát jí hlas. Celá záležitost se změnou příjmení a kategorie *být místní* mohla fungovat i obráceně. Zuzana se v Radíkovci narodila a celý život ve vesnici žila. Ve volbách v roce 2018 kandidovala do zastupitelstva neúspěšně. Zuzana svůj neúspěch vysvětlovala tím, že si vzala muže, který nebyl z Radíkovce, po svatbě přijala jeho příjmení a když lidé viděli její jméno na kandidátce, nevěděli, o koho se jedná: „*Nakoniec ma to meno moje sklamalo. Ja mám manžela odinakadiaľ, to meno v Radíkovci*

¹⁵³ Denisa, 2. 7.2021, ř. 64

*nie je známe, takže ľuďom to moje meno nič nehovorilo.*¹⁵⁴ Zuzanino příjmení nebylo místní, lidé si ho nespojovali s nikým z Radíkovce a podle Zuzany to bylo hlavním důvodem, proč tehdy ve volbách neuspěla.

Kromě toho, že změny příjmení a tím i příslušnost k rodině měly v Radíkovci svůj genderový rozměr, odrážely se i v etnicitě, přičemž se na toto téma opět dívám prizmatem komunálních voleb. V roce 2018 kandidoval do obecního zastupitelstva Matúš. Matúšův otec byl Rom, jeho matka byla Neromka a Matúš se rozhodl používat příjmení po své matce. Nechávat si příjmení po matce nebylo v Radíkovci obvyklé, Matúš se nejspíš rozhodl používat příjmení, které nemohlo být identifikováno jako romské. S praxí, kdy se Romové snaží změnit svoje romská příjmení, se na Slovensku setkáváme ve více lokalitách. Šotola a Rodríguez Polo (2016) píší o přejmenovávání Romů, kteří mají typicky romská příjmení, jako o ponižující strategii, která má souvislost se stigmatizací všeho romského. Matúš se sice přímo nepřejmenoval, ale rozhodl se nechat si příjmení po neromské matce, aby nebyl snadno identifikovatelný jako Rom. S romstvím se na Slovensku podle Šotoly a Rodrígueza Pola pojí stigmatizace a předsudky; řada Romů se ke svému původu hlásí, existuje ale i skupina těch, kteří se svoji etnickou identitu snaží zakrýt. Podle Eriksena jsou etnické identity někdy vnucovány dominantními skupinami zvnějšku, a to i těm, kteří o členství v této skupině nestojí (Eriksen, 2012), což vystihuje i slovenskou realitu.

Matúš se v roce 2018 ze starostova popudu rozhodl kandidovat do obecního zastupitelstva, do kterého nakonec nebyl zvolen. Podle Denisy byl jeho volební neúspěch způsobený částečně tím, že lidé nevěděli, o koho se jedná a zároveň ho neidentifikovali jako Roma: „*Jeho nepoznajú. Čermák, to je také meno... ešte snáď keby bol Gabčo, tak by vedeli kto. Ale Čermák, to ľudia nevedia, kto to je.*“¹⁵⁵ Denisa narážela na to, že Matúš neměl příjmení, které měla většina Romů z Radíkovce. Lidé si tak Matúše nezařadili do kategorie místních Romů a jeho příslušnost ke kategorii *být místní* tak byla nabourána a měla dost možná vliv i na jeho volební výsledek.

¹⁵⁴ Zuzana, 7. 7. 2020, ř. 58

¹⁵⁵ Denisa, 2. 7. 2021, ř. 395

Věk

Být mladý: „*Niektorí mi vraveli, že som príliš mladý na kandidovanie.*“

Další kategorie, která se objevovala v souvislosti s kandidujícími do komunální politiky, byl věk. Do zastupitelstva nebo na starostovskou funkci kandidovali lidé různého věku: od dvacátníků až po šedesátníky. Věk se ukazoval jako jedna ze spíše okrajových kategorií, která měla vliv na rozhodování voličů a voliček a i na uvažování kandidujících o sobě samých jako o kompetentních nebo potenciálně úspěšných v komunální politice. Zároveň, kategorie *být mladý* nebo *být starý* nebyla exaktně ohraničena určitým věkem. Moji participanty a participantky k ní přistupovali spíše pocitově, její hranice byla rozmlžená a záleželo také na konkrétním člověku, který byl do kategorie mladý nebo starý zařazován. Nicméně se zdálo, že lidé ve středním věku, kteří nebyli ani mladí, ani staří, byli v tomto případě bezpříznakoví: jejich věk v souvislosti s kandidaturou nebyl zmiňován. Nejspíš bylo bráno jako naprosto běžné, že lidé ve středním věku do komunální politiky kandidují a nebylo třeba jejich věk jakkoliv problematizovat.

Být mladý a kandidovat do komunální politiky bylo na jedné straně vnímáno jako nevýhoda. Mladí lidé na kandidátce mohou voličům a voličkám připadat nezkušení a tedy k politice nekompetentní, a mohou být méně ochotní je volit. Nikdo v Radíkovci mi takto explicitně svoje volební rozhodování nevysvětloval, takto vnímali svoji pozici mladší kandidující, například Samuel: „*Niektorí mi vraveli, že som príliš mladý na kandidovanie. (...). Mám teraz 32. Prvýkrát som kandidoval, 25 som mal. Druhykrát 29. Takže mladý som bol.*“¹⁵⁶ Samuelova pozice byla specifická, protože mluvil o svojí kandidatuře na starostu. Na tuto funkci lidé mohli pohlížet jinak než na funkci obecního zastupitele nebo zastupitelky, jelikož vyžaduje větší množství času a zodpovědnosti. Podobně jako Samuel svůj mladý věk během kandidatury tematizoval i Matúš, kterému bylo v roce 2018, když kandidoval do obecního zastupitelstva, dvacet tři let. Matúš tehdy do zastupitelstva zvolen nebyl a svůj neúspěch si částečně spojoval s tím, že kandidoval tak mladý. Zároveň říkal, že neochota volit mladé souvisí s tím,

¹⁵⁶ Samuel, 5. 7. 2021, ř. 15

že jsou lidé z Radíkovci velmi konzervativní: „*Ja neviem, či som aj nebol jeden z tých najmladších, keď som kandidoval (...) Tuná sú ľudia dosť konzervatívni.*“¹⁵⁷

Konzervativnosť ľudí si Matúš spojoval s ľuďmi žijúcimi na venkove. Podobne mluvil o kandidatuře mladých lidí i Samuel, který mi během rozhovoru vypočítal několik případů větších či menších měst, které mají v čele velmi mladého primátora a naznačoval, že v Radíkovci by něco takového nebylo možné, jelikož se jedná o vesnici. Podobně jako účast žen v politice byla účast mladých lidí v politice spojována s modernitou, tedy s městem. Na vesnici, kde podle Matúše a Samuela lidé měli rádi staré pořádky, mladí lidé v politice nemohou být úspěšní.

Na druhou stranu, kandidovat do komunální politiky jako mladý nemuselo být nevýhodou. Například Denisa mluvila o tom, že při svém volebním rozhodování upřednostňuje volbu mladších kandidujících, kteří podle ní znamenají svěží vítr a kýženou generační obměnu. Denisa byla ve volebním období 2018 – 2022 zastupitelkou a spolupráci s mladšími zastupiteli a zastupitelkami hodnotila jako velmi dobrou a přínosnou. V roce 2018 byli v zastupitelstvu dva zastupitelé a jedna zastupitelka, které Denisa označovala jako mladé. Všichni byli Neromové a lidé přibližně do třiceti pěti let.

Situace, kdy je v zastupitelstvu víc mladších, byla řadou participantů a participantek považována za pozitivní diverzitu, která může přinášet nové pohledy na obecní záležitosti. Tak hodnotil složení zastupitelstva v letech 2018 – 2022 například Bohuš: „*Bohuš mi říkal, že je rád, že se do zastupitelstva dostalo toľik mladých, že je to dobre. Mají podle něj nový pohľad, například Lukáš.*“¹⁵⁸

Být starý: „*Mladší sú, nech sa starajú.*“

Kromě toho, že kandidující v Radíkovci řešili, zda pro kandidaturu nejsou příliš mladí, tematizovali také to, zda nejsou na kandidování do komunální politiky příliš staří. Někteří participanta a participantky o sobě mluvili tak, že jsou příliš staří, a to je od angažovanosti v komunální politice odrazuje.

Mikuláš byl dříve zastupitelem a v době mého výzkumu byl v důchodu. O chod obce a veřejný život se zajímal stále, na kandidaturu do zastupitelstva už se ovšem necítil: „*Nie, my už máme svoje roky. Mladší sú, nech sa starajú.*“

¹⁵⁷ Matúš, 4. 7. 2021, ř. 50

¹⁵⁸ Terénní deník, Bohuš, 28. 10. 2022, ř. 208

*My sme sa starali o to, že by tu tá obec bola taká aspoň aká je, no a ďalej...“*¹⁵⁹ Podobně svoji pozici popsal i Patrik, který byl dříve v Radíkovci také zastupitelem. V roce 2018 už se rozhodl nekandidovat, ale v předchozím volebním období zastupitelem ještě byl. Podle jeho slov se rozhodl nechat mladším lidem prostor k tomu, aby obec spravovali. O veřejné záležitosti se ale zajímat, stejně jako Mikuláš, nepřestal. Patrik se snažil tlačit radíkovskou politickou reprezentaci především k tomu, aby lépe rekonstruovala fotbalové hřiště a zázemí pro fotbalisty, protože právě ve fotbalovém týmu se Patrik stále angažoval. S rychlostí, jakou současné zastupitelstvo v této věci postupovalo, ovšem nebyl spokojen a svoji nespokojenost adresoval právě mladším zastupitelům a zastupitelkám: „*Teraz sú mladé, ja som im minule povedal, môžete ist do kelu. Lebo ja keby som bol, tak už je zrobené.*“¹⁶⁰

Mezi lidmi z Radíkovce, kteří sami sebe zařadili do kategorie *být starý*, případně o nich tak mluvilo okolí, se objevovaly i genderové rozdíly, stejně jako mezi mladšími. Zatímco Mikuláš a Patrik svůj odchod z komunální politiky popsali z větší části jako záležitost osobní volby, kdy se rozhodli, že vzhledem ke svému věku už nebudou kandidovat, starší ženy svoje stažení z komunální politiky popisovaly jinak. Při setkání Jednoty důchodců mi jedna z přítomných žen popsala, že byla v Radíkovci dvacet let obecní zastupitelkou, ale ve volbách v roce 2014 už nekandidovala, protože se starala o svoji matku a také o manžela, který byl starší než ona. Další žena, Lucia, která byla také dlouholetou zastupitelkou a v roce 2014 už nekandidovala, mi popisovala, že o veřejné záležitosti v obci se stále zajímá a nevyklučuje, že by někdy v budoucnosti kandidovala znovu. Této části rozhovoru byl přítomný také Luciin manžel, podle kterého už by Lucia kandidovat neměla: „*Nepôjdeš, máš vnúčatá, do práce chodíš, z práce chodíš večer o ôsmej, o desiatej. A ešte poslankyňa?*“¹⁶¹ Lucia v následujících volbách nekandidovala. Ať už bylo její rozhodnutí ovlivněné čímkoliv, z vyjádření jejího manžela bylo zjevné, že od starších žen měli lidé v Radíkovci jiná očekávání. Zatímco starší muži svoje rozhodnutí nekandidovat rámovali spíše jako osobní záležitost, která záleží na jejich vůli a chuti se do veřejného života zapojit, u starších žen se očekávalo, že budou pečovat buď o vnoučata nebo o starší členy rodiny. Komunální politika mohla být s těmito

¹⁵⁹ Mikuláš, 10. 7. 2020, ř. 146

¹⁶⁰ Patrik, 7. 7. 2020, ř. 41

¹⁶¹ Luciin manžel, 5. 7. 2021, ř. 239

povinnostmi neslučitelná. Mladší ženy se staraly o svoje vlastní děti, což byl jeden z důvodů, proč se do komunální politiky nezapojovaly, jak popsala Diana. Starší ženy opět pečovaly, v tomto věku buď o vnoučata jako babičky nebo o svoje, případně manželovi rodiče.

Věk a gender: „Oslovil staršie, zrelšie ženy a s viac skúsenosťami.“

Vnímání toho, jak jsou lidé různého věku kompetentní pro práci v komunální politice, ovlivňuje také gender. Podle Hasmanové Marhánkové (2008) je stárnutí vždy genderovanou zkušeností, které může v mnoha ohledech působit jako mechanismus vyvážení se z genderových očekávání a otevřenost k méně vyhraněným genderovým rolím. Některé genderové role se ve stáří stávají méně vyhraněnými, Silver (2003) dokonce píše o tom, že stáří s sebou přináší tendence k androgynii.

Zastupitelka Denisa mluvila o tom, že s mladými zastupiteli a zastupitelkami se jí velmi dobře spolupracuje a zároveň z tří mladých zastupitelů speciálně zmínila Boženu, která byla v zastupitelstvu nejmladší. V době zvolení jí nebylo ještě ani třicet let. Denisa byla překvapená, že byla Božena do zastupitelstva úspěšně zvolena právě proto, že je tak mladá: „*Božena, to dievča, tá pani... No, pani, ja ju beriem ako dievča, lebo ona je o veľa mladšia. Takže ona sa tam dostala, a to bolo mladé žieňa.*“¹⁶² Co se týče dvou mladých zastupitelů-mužů, u těch si Denisa tyto otázky nepokládala.

Je možné, že mladé ženy, které se ucházejí o post v komunální politice, jsou považovány za hůře vybavené k výkonu funkce hned ze dvou důvodů: jednak proto, že jsou ženy a jednak proto, že jsou mladé. Skutečnost, že ženy jsou považovány za méně kompetentní k výkonu politické funkce, jsem popsala výše. Pokud jsou ženy mladé, mohou navíc v očích voličů a voliček působit tak, že nemají dost životních zkušeností, znalostí a jiných kompetencí, aby mohly politickou funkci dobře vykonávat. Uhlmann (2000) píše o strukturální infantilizaci žen, která se projevuje v mnoha oblastech sociálního a kulturního života a je součástí světa mužské dominance. Tvrdí, že dichotomie dospělost a dětství hraje výraznou roli v tom, jak je strukturována mužská nadvláda: muže si spojujeme s dospělostí a vyzrálostí, ženy naopak s dětstvím a naivitou. Podle

¹⁶² Denisa, 2. 7. 2021, ř. 64

Uhlmann se ztotožňování žen s dětstvím projevuje mimo jiné i v jazyce: slovy jako *roztomilé* nebo *krásné* obvykle popisujeme ženy nebo děti, nikoliv muže. Slova, kterými popisujeme ženy, jsou navíc často zdobnělná, což ještě víc posiluje ztotožnění žen s dětmi, tedy jejich infantilizaci.

Infantilizace žen ve společnosti může posilovat pocit voličů a voliček, že jsou ženy k výkonu komunální politiky nekompetentní. Pokud jsou ženy navíc mladé, nedokážou už strukturální infantilizaci nijak uniknout: jsou ženami, které jsou v naší společnosti infantilizovány, a navíc jsou mladé, což jejich infantilizaci ještě posiluje. Starší ženy mohou z infantilizace snáze uniknout a stavět svůj veřejný obraz na životních zkušenostech, proběhlé kariéře nebo rodině a dětech. Podobně podle Denisových slov přemýšlel před volbami v roce 2018 i starosta, když oslovoval kandidující do zastupitelstva: „*On asi oslovil - podľa mňa, ako ho poznám - tak asi chcel také staršie, zrelšie ženy a s viac skúsenosťami.*“¹⁶³

Božena se v komunálních volbách rozhodla kandidovat a nakonec byla úspěšně zvolena. Jiné mladé ženy v Radíkovci ale vysvětlovaly, že kvůli svému nízkému věku kandidovat nechtějí, například Darina sama o sobě také říkala, že jedním z důvodů, proč nekandiduje, je fakt, že je příliš mladá, a podobně o sobě mluvila také Ema. Jako by měly tyto ženy internalizovaný pocit, že na kandidaturu ještě nejsou dostatečně zkušené a vyzrálé. Zároveň se s tímto pocitem rozhodly naložit odlišně než muži: například Matúš a Samuel také popisovali, že jsou velmi mladí, od kandidatury je to ale neodradilo. Pavol, který byl v době mého výzkumu zastupitelem velmi dlouho, poprvé kandidoval, když mu bylo třicet a sám sebe popsal, že byl tehdy ještě mladý. On sám se ale kandidatury z tohoto důvodu nebál, od kandidování ho ovšem tehdy odrazovala jeho matka, podle které byl mladý a nezkušený.

Vzdělání

Vzdělání jako kompetence k politice: „*Nemusí mať ani titul, keď viem, že je šikovný, tak čo by som mu nedal hlas?*“

Vzdělání zhmotněné do titulu u jména bylo v Radíkovci považováno za prestižní, a propisovalo se i do výběru kandidujících v komunální politice. Vyšší vzdělání

¹⁶³ Denisa, 2. 7. 2021, ř. 70

u kandidujících do zastupitelstva a starostovské funkce lidé oceňovali, ale zároveň nebylo zásadním faktorem, podle kterého by se rozhodovali, zda někoho ve volbách zvolí, nebo ne. Dalo by se říct, že mít vysokou školu znamenalo ve volbách sice lepší pozici, ale zároveň nemít formální vzdělání a nemít u jména titul neznamenovalo pro kandidující ve volbách žádnou diskvalifikaci, voliči a voličky absenci vzdělání spíše odpouštěli.

V rozhovorech často zaznívalo, že se lidé spíš dívají na to, zda je kandidující, kterého volí, dobrý člověk a zda je podle nich šikovný a schopný. Podle Roberta nešlo ani o tituly, ani o etnicitu: „*Však keď bude cigán, nemusí mať ani titul, keď viem, že je šikovný, tak čo by som mu nedal hlas?*“¹⁶⁴ Někteří jiní, jako například Diana, ale vysvětlovali, že během rozhodování o tom, koho budou volit, zvažují, zda má člověk vystudovanou školu. Zároveň Diana věřila, že většina ostatních radikovských voličů a voliček takto nepřemýšlí, což hodnotila negativně: „*Tu vzdelanie nie je až také dôležité. Ja si napríklad pozerám, či je ten človek vzdelaný, či má nejaký titul (...) Ale u niekoho to podľa mňa nie je rozhodujúce, u niekoho je rozhodné napríklad či ho pozná, či je to jeho sused, či je jeho kamarát.*“¹⁶⁵

Radíkovec nebyl tak velká vesnice, takže se lidé mezi sebou většinou osobně znali a věděli toho o sobě poměrně dost. Formální vzdělání zhmotněné do titulu u jména nemuselo mít až takovou váhu, protože se lidé zaměřovali na to, jaké má kandidující zkušenosti, které mohl nabýt i jinde než ve škole. Například radikovský starosta žádný titul neměl, ale po revoluci pracoval několik let v USA, což o něm samozřejmě většina radikovských obyvatel věděla. Fakt, že něco takového starosta zažil, bylo v očích voličů a voliček hodnoceno velmi pozitivně: „*On nezaspal na vavrínoch. On bol aj v Amerike na robote náš starosta, aj tu na robil, čiže on je vzdelaný.*“¹⁶⁶ Jakub mluvil v případě starosty přímo o vzdělání: jako by starostova zahraniční zkušenost vzdělání nahrazovala.

Samuel neúspěšně kandidoval v roce 2018 na starostu a také několikrát neúspěšně kandidoval do obecního zastupitelstva. Samuel měl vysokou školu vystudovanou a část své kampaně stavěl i na tomto faktu: jeden z letáků, které pro své potenciální voliče a voličky tehdy připravil, obsahoval jeho kompletní životopis. Z toho se samozřejmě dalo vyčíst jeho dosažené vzdělání, pracovní

¹⁶⁴ Robert, 7. 7. 2020, ř. 111

¹⁶⁵ Diana, 3. 7. 2021, ř. 39

¹⁶⁶ Jakub, 2. 7. 2021, ř. 249

pozice, které zastával a mnohé další kompetence, například jazykové znalosti. Tato strategie se neukázala jako úspěšná vzhledem k tomu, že se Samuel starostou nestal a skončil na třetím místě s nejmenším počtem hlasů. On sám vysvětloval, že lidé v Radíkovci si podle něj ve volbách nevšimají toho, zda je daný kandidující vzdělaný: „*Ja som napísal, čo som všetko vyštudoval, aké kurzy, aké iné doplnkové štúdiá a skúsenosti a to nezavážilo vôbec. Na takej dedine malej to zavážilo do malej miery.*“¹⁶⁷ Podle Samuela tedy lidé vzdělání u kandidujících nezohledňovali. Podle jiných rozhovorů, které jsem v Radíkovci vedla, to ale nebyla tak docela pravda: vzdělání a obzvlášť titul u jména mohl přinést kandidujícím plusové body, samo o sobě to ale na zvolení nestačilo.

Samuel také na svém příkladě vysvětloval, že volby na vesnici fungují jinak než volby ve městě. Znova je objevoval narativ, že na venkově lidé volí jinak a život zde je také jiný. Podle Samuela lidé při volbách ve městě více zohledňovali, jaké vzdělání kandidáti mají, v Radíkovci ale ne: „*Strelná je mesto, tak tam asi ľudia by zohľadnili, že to musí byť niekto viac vzdelaný životom. Tam by asi nezvolili nejakého, čo nič nemá (...)* Ale u nás v dedine to možné je.“¹⁶⁸ Volbu kandidujících bez patřičného vzdělání Samuel zjevně považoval za nevhodnou a obzvlášť akcentoval, že na vesnici je něco takového možné. Naznačoval, že volba vesnických voličů a voliček nemusí být až tak vědomá nebo zodpovědná jako jinde.

Vzdělání u Romů: „*Keď človek má titul pred menom, nezhynie nikdy.*“

Mít vystudovanou školu, mít vzdělání nebo dokonce mít titul bylo v Radíkovci považováno za pozitivní, podle některých participantů a participantek dokonce za prestižní. Vzdělání bylo obzvlášť oceňované u místních Romů. Právě jejich vzdělanostní úrovní Neromové vysvětlovali, proč je považují za Romy *na úrovni*: „*My tuná máme na vyššej úrovni cigánov. My máme lekárov, inžinierov tuná, čiže to je všetko o inteligencii.*“¹⁶⁹ Radíkovští Romové mi velmi často popisovali, že vzdělání, obzvlášť je-li zakončené titulem, je pro ně důležité a vedou k němu i své děti. Vysoká škola a titul před jménem podle nich zaručovaly lepší ekonomické podmínky v budoucnu, jak mi popsal Igor: „*To je pre mňa základ,*

¹⁶⁷ Samuel, 5. 7. 2021, ř. 79

¹⁶⁸ Samuel, 5. 7. 2021, ř. 95

¹⁶⁹ Jakub, 2. 7. 2021, ř. 249

*že by deti boli vzdelané a že by sa im ľahšie žilo. Lebo predsa, keď človek má titul pred menom, nezhynie nikdy.*⁴⁷⁰

Místní Romové obzvlášť často mluvili o titulu u jména. V Radíkovci byla spousta romských i neromských obyvatel, kteří vysokou školu neměli a bylo oceňováno i to, je-li člověk vyučený. Ovšem vzdělání na vysoké škole bylo zhmotněno do titulu, který je napsaný u jména, což bylo pro Romy velmi důležité. Ve slovenské společnosti je romství stigmatizující a pojí se s ním řada negativních stereotypů: například to, že Romové nepracují. Stereotyp o líných nepracujících Romech, kteří jsou navíc ekonomicky neefektivní, popisuje také Buzalka (2023). Romové pak mohou mít problém sehnat práci nebo bydlení, protože nejsou považováni za dostatečně pracovité, potažmo spolehlivé. Romství může být identifikovatelné vizuálně, ale výrazným identifikátorem je také romské jméno. Radíkovští Romové se snažili uniknout stigmatizaci právě tím, že dosáhnou vysokoškolského vzdělání, ke svému jménu připojí titul, od čehož si slibovali rozbití předsudků, které jsou s romstvím spojeny. Podobný fenomén popisuje Slezáková (2015), která píše o tom, že etnicita je situačně kódovaná a že její vnímání velmi zabarvuje také třídní příslušnost.

„Pokud přijedeme do univerzitní posluchárny nebo do státní instituce, neočekáváme, že uvidíme někoho jiného než Neroma. Toto přesvědčení je tak silné, že i když takového člověka skutečně vidíme, buď ho považujeme za Neroma nebo začneme vnitřně vyjednávat o jeho etnické příslušnosti“ (Slezáková, 2015, str. 116).

Univerzitní titul může hrát podobnou roli: jednak rozbíjí předsudky spojené s romstvím a jednak Romům přináší možnost třídní mobility, která potom může mít vliv na percepci jejich etnicity.

Většina participantů a participantek nepopisovala takovou strategii přímo, ale v jejich životních rozhodnutích nebo hodnotách, které předávali svým dětem, byla vystopovatelná. Zároveň je ovšem otázkou, jak moc se tato strategie vyplácela: titul sice mohl být vstupenkou k lepšímu životu, zdálo se ale, že pro Romy titul automaticky neznamená lepší zacházení a rozbití stereotypů, které o nich panují. Slezáková (2015) se ve svém výzkumu setkala se ztrátou motivace romských mladých lidí ke studiu. Ti ve svém okolí vidí, že ani maturita nebo vysokoškolský diplom jim nezaručí, že nebudou při ucházení se o práci diskriminováni kvůli své etnicitě. Mezi některými Romy v Radíkovci deziluze ohledně důležitosti vzdělání také panovala.

¹⁷⁰ Igor, 2. 7. 2021, ř. 347

Daniel měl bakalářský titul a magisterský stupeň studia nemohl dokončit kvůli zdravotním problémům. Po studiu nastoupil na civilní vojenskou službu, v rámci které mu nabídli, aby prováděl turisty na zámku a Daniel šel na pohovor: „*Riaditeľka videla – bakalár, tak ma si zavolala ako prvého, lebo všetko boli bez titulu. Hovorím, dobre, v poriadku, bola milá, hovorila ja vám dám vedieť, či budete robiť na tej civilnej alebo nie. Tak sme sa rozišli, potom mi zavolala asi o dva týždne, že má iného, že má obsadené to miesto.*“¹⁷¹ Po tomto odmítnutí Daniel sháněl práci jinde a obrátil se i na úřad práce. Tam řekl, že se ucházel o místo turistického průvodce, ale ředitelka ho odmítla. Úředník, s kterým tehdy Daniel mluvil, se rozhodl na ředitelku obrátit přímo a zeptat se, jestli je místo průvodce ještě volné. Daniel trval na tom, aby úředník volal ředitele přímo před ním na hlasitý odposlech a toto se dozvěděl: „*Rozprávali medzi sebou: počúvaj, hľadala si z civilnej služby nejakého chlapíka, máš tam niekoho? Mala si tam nejakého vysokoškolačka. - Hej, mala som tu nejakého, ale on bol Róm, jeho som nechcela. Ešte povedala - ale cigán bol. Jeho som nechcela, lebo ako by sa na mňa pozerali turisti? On by ich sprevádzal? Nebrala som ho kvôli tomu, že je cigán.*“¹⁷²

Tak se Daniel dozvěděl, že ho ředitelka odmítla zaměstnat, protože je Rom a titul před jménem ho od stigmatizace nezachránil. Nakonec Daniel práci úspěšně získal jinde, jeho zkušenost ovšem ukazovala, že mít titul u jména Romy na Slovensku před předsudky nechrání. Přestože Daniel vyprávěl, že ředitelka si ho původně v pohovoru pozvala jako prvního, protože ji zaujalo, že má jaký jediný vysokoškolský titul, jakmile zjistila, že je Rom, odmítla ho. Vzdělání si tedy ředitelka nejspíš cenila, ale Danielova etnicita pro ni byla natolik nepřekonatelná, že ji ani jeho titul nepřiměl změnit názor. Svoje vyprávění tehdy Daniel uzavřel slovy: „*Vždy si len Róm.*“¹⁷³

Výroky podobného typu jako ten poslední Danielův, jsem v Radíkovci od místních Romů čas od času slychala. Snad tím chtěli vyjádřit deziluzi, kterou v nich vyvolávala marná snaha přestat být vnímání jako Romové se všemi negativními stereotypy, se kterými je romství na Slovensku spojováno. Jako by romství smazávalo všechno, čeho v životě dosáhli: vysokoškolského titulu, prestižního zaměstnání nebo materiálního zabezpečení. Řada Romů splnila

¹⁷¹ Daniel, 7. 7. 2020, ř. 125

¹⁷² Daniel, 7. 7. 2020, ř. 125

¹⁷³ Daniel, 7.7.2020, ř. 125

požadavky, které na ně majoritní společnost klade, aby je prohlásila za úspěšné: a přesto do ní nebyli přijati.

Vzdělání a gender: „Radšej zvolím muža, čo má lepšie zamestnanie ako ženu, čo je upratovačka.“

Speciální roli sehrávalo formální vzdělání u žen, které kandidovaly do radikovského zastupitelstva. Když jsem pokládala otázky, které se týkaly účasti žen v politice, odpovědi se často točily kolem tématu, že kdyby byly ženy dostatečně schopné, přece by v politice byly. Podobně mi na takto položenou otázku odpověděl Samuel: „*Keď by bolo 20 žien a 20 mužov, a z tých 20 žien by bolo 15 upratovačiek, tak logicky asi toho muža zvolím, čo lepší zamestnanie má. No darmo, to je aj tak. Takže môže to byť aj tak, že [ženy] ponúkali úplne nižšiu ligu.*“¹⁷⁴ Kromě toho, že se u žen řešilo, zda jsou dostatečně schopné a mají dostatečně dobré zaměstnání, aby mohly vykonávat funkci v komunální politice, tak bylo tématem také jejich vzdělání.

Titul u jména byl participanty a participantkami často interpretován jako zhmotnění schopností. Stejně jako mohl pro Romy titul znamenat, že do jisté míry překročí předsudky, které jsou s romstvím spojené, mohl i ženám titul dopomocť k tomu, že snáze dokáží přesvědčit své okolí, že mají pro komunální politiku dobré předpoklady. Pokud bylo vzdělání u radikovských mužů mířících do politiky považováno voliči a voličkami za výhodu, u žen to platilo ještě víc, jelikož na ženy v politice byla uplatňována jiná kritéria než na muže. Ze Samuelovy promluvy lze vyčíst, že je v politice podle něj nedostatek žen proto, že ženy nejsou dostatečně kvalitními kandidátkami a lidé raději upřednostní kvalitnější mužské kandidáty. Z průzkumu SAV z roku 2018 vyplynulo, že téměř 64 % slovenských mužů si myslí, že muži jsou ve všeobecnosti lepšími politickými lídry než ženy, přičemž stejný názor v tomto průzkumu zastávalo 40 % žen (Matejková, Mrva, 2018). Je tedy otázkou, zda se na ženy, které se ucházely o politický post, nedívala radikovská společnost přísnějším pohledem.

V souvislosti se vzděláním se o radikovských ženách v politice vyjadřoval i starosta. „*Starosta říkal, že tady nejdu ženy moc do politiky, že se jim nechce. Pak říkal, možná se to změní, už máme i vysokoškolsky vzdelané ženy, je třeba, aby byly vzdelané a uměly se orientovat, ale že to ještě tak moc není a snad*

¹⁷⁴ Samuel, 5. 7. 2021, ř. 411

bude.⁴⁷⁵ Ze starostovy promluvy se zdálo, že žen bude v politice víc ve chvíli, kdylepší svoje intelektuální schopnosti. Implicitně to vypadalo, že muži svoje intelektuální schopnosti pro vstup do politiky zlepšovat nemusí, což souvisí s výše citovaným výzkumem, ve kterém 50 % slovenské společnosti (tedy mužů i žen dohromady) souhlasilo, že muži jsou ve všeobecnosti lepšími politickými lidry než ženy: muži jsou zkrátka pro politiku defaultně dobře vybavení, ženy ale musí muže ještě dohnat, aby se komunální politiky mohly účastnit.

Ženou, která byla součástí radikovské komunální politiky delší dobu a jejíž práce v zastupitelstvu byla lidmi hodnocena poměrně kladně, byla Romka Denisa. Fakt, že měla Denisa vysokou školu, byl ostatními radikovskými občany akcentovaný poměrně často a často jím také zdůvodňovali, proč Denisu ve volbách volili: „*Ja som napríklad volil za poslankyňu Rómku, Denisu. Poznám ju, je to študovaný človek (...)* Jednoducho si myslím, že ona má čo v tom zastupiteľstve robiť.“¹⁷⁶ Fakt, že měla Denisa vysokou školu a zároveň dobré zaměstnání, ji v očích ostatních radikovských občanů činil kompetentnější pro výkon politické funkce, do které byla také opakovaně volena. Na Lukášově výroku bylo zajímavé i to, že zmiňuje, že Denisa je Romka. Lukáš Rom nebyl a skutečnost, že Neromové volí romské kandidující sice v Radíkovci nebyla tak neobvyklá, ale většinou se týkala jen několika romských kandidujících. Denisa byla právě jedním z nich, tedy někým, kdo je přijatelný i pro neromské voliče a voličky z Radíkovce. Titul před jménem k této přijatelnosti přispíval.

Denisino vzdělání akcentoval i její manžel Igor. Přestože bylo v Radíkovci obvyklé, že rodina vysílá do politiky spíš mužské zástupce, v této rodině to tak nebylo. Igor se do komunální politiky zapojit nechtěl, přestože mu to Denisa navrhovala: „*Mňa to nebaví, také veci (...)* radšej ju [Denisu] dám. Nech sa stará ona. Má hlavu, vyštudovala, nech je tam študovaný človek, ktorý trošku vie dačo.“⁴⁷⁷

Výzkum SAV z roku 2018 ukázal, že téměř 30 % slovenské společnosti si myslí, že vysokoškolské vzdělání je důležitější pro muže než pro ženu, přičemž s tímto tvrzením souhlasilo téměř 24 % žen a přibližně 36 % mužů (Matejková, Mrva, 2018). Podle autorů výzkumu tyto postoje souvisí s tím, že je ve společnosti zakořeněná představa, že peníze má vydělávat především muž. Podle

¹⁷⁵ Terénní deník, starosta, 29. 10. 2022, ř. 217

¹⁷⁶ Lukáš, 5. 8. 2022, ř. 71

¹⁷⁷ Igor, 2. 7. 2021, ř. 122

údajů ze Sčítanie obyvateľov, domov a bytov (2021) medzi vysokoškolsky vzdelanými obyvateľmi Slovenska prevažujú ženy, a to navzdory tomu, že v menšej časti slovenskej spoločnosti panuje presvedčenie, že vzdelanie je pro muže dôležitejšie. Slezáková (2015) popisuje, že v jejím výzkumu medzi romskými pracovníkmi, ktorí prišli ze Slovenska do Česka za prácou, její participanti a participantky vyjadřovali přání, aby jejich děti dostaly vzdělání bez ohledu na jejich gender.

Na Denisině případě lze ilustrovat, jak moc může být vysokoškolské vzdělání důležité pro ženy: a to nejen proto, že vysokoškolsky vzdelaný člověk má šanci najít si lukrativnější nebo prestižnější zaměstnání, ale také symbolicky. Denise vysokoškolské vzdělání pomohlo být v očích radikovských voličů kompetentnější a překonat předsudky, které vůči ženám v politice panují. Na ženy v radikovské komunální politice byly kladeny odlišné nároky a překážky, a ony je musely specifickým způsobem překonávat. Titul před jménem mohl být úspěšným příkladem překonání představy, že ženy nemají pro výkon politické funkce dostatek kompetencí, se kterou se ženy na rozdíl od mužů musely vypořádat.

Závěr

Starosta znovu vyhrál a Jidáš zradil Ježíše

Můj terénní výzkum v Radíkovci probíhal zejména ve volebním období 2018 – 2022, ale pro závěrečnou analýzu je zásadní popsat, jaká situace nastala v radíkovské komunální politice po volbách v roce 2022. V době dokončování mé disertační práce radíkovská komunální politika pokračovala v trajektorii, která začala volebním výsledkem z roku 2018. Romský starosta byl v roce 2022 podruhé zvolen téměř 72 % hlasů. Na funkci starosty kromě něj kandidoval ještě jeden z radíkovských dlouholetých zastupitelů, Nerom Pavol. Pavol ve volbách do vedení obce neuspěl, ale byl opět zvolen zastupitelem. Celkově bylo v roce 2022 do devítičlenného zastupitelstva zvoleno pět Romů, jedna Romka, dva Neromové a jedna Neromka. Romský počet zastupitelů se tedy proti předchozímu volebnímu období o jednoho zvýšil a počet žen zůstal stejný.

Během těchto komunálních voleb proti sobě na starostovskou funkci kandidovali dva muži – Rom a Nerom. S každým z nich také byla spojena skupina kandidujících do zastupitelstva. Tyto skupiny ovšem nebyly etnicky homogenní: se současným romským starostkou kandidovala jedna neromská žena Vanda a v týmu jeho neromského protikandidáta byl Rom Oskar.

Obzvlášť Oskarova kandidatura se skupinou Neromů byla výrazným tématem tehdejších voleb. Vzpomínám si, že jsem do Radíkovce přijela den před volbami a hned jak jsem vystoupila z autobusu, upoutal mě volební plakát, na kterém byl vyfocený Pavol jako kandidát na starostu se svým týmem kandidátů na zastupitele. Jeho tým tvořili tři Neromové Samuel, Lukáš a Martin a Rom Oskar. Překvapilo mě, že se Oskar rozhodl kandidovat s Pavlem a překvapilo to nejen mě, ale i radíkovské Romy. Sám Oskar mi vysvětloval, že se chtěl zapojit do komunální politiky a být zastupitelem. Původně chtěl kandidovat s tehdejším romským starostou, ale podle jeho slov narazili na nějaký formální problém, kvůli kterému už ho nemohli na společnou kandidátku (tehdy za stranu HLAS-SD) dopsat. Protože Oskar kandidovat chtěl, rozhodl se obrátit na svoje přátele z fotbalu: „*Oskar mi říkal: tak jsem šel za kamarády. A sám si položil řečnickou otázku – a kdo jsou moji kamarádi? No bílí. Tak jsem šel za Pavlem a ten mě*

*dal na kandidátku, odpověděl si.*⁴⁷⁸ Oskar mi popisoval, že jsou na něj Romové v Radíkovci naštvaní, protože kandiduje s Pavlem, který je protikandidátem mezi Romy oblíbeného starosty.

Darina, s kterou Oskar řešil připsání na starostovu kandidátku, vyprávěla celý příběh jinak. Podle ní byl nejdřív Oskar rozhodnutý jít kandidovat se současným starostou a s ostatními romskými kandidujícími, podle Dariny už měl podanou kandidátku a byl i na společných plakátech. Nakonec se ale Oskar rozhodl, že půjde kandidovat raději s Pavlem, sám z už podané kandidátky odstoupil a jeho fotografii také museli odebrat ze společných plakátů. Darina mi jeho rozhodnutí vysvětlila takto: „*Darina říkala, že Oskara bílí chytili do hrsti a přitlačili, aby šel s nimi. Teď jí Martin říká, že oni nejsou proti Romům, že nejsou bílá kandidátka, protože tam mají jednoho Roma.*“⁴⁷⁹ Oskar tak byl na společné neromské kandidátce naprosto přiznaně v roli tokena.

Ohledně Oskarovy kandidatury existovaly různé verze příběhu, každopádně Oskarovo rozhodnutí kandidovat s Neromy během voleb hodně rezonovalo, a to převážně mezi Romy. Radíkovští Romové se o Oskarovi vyjadřovali velmi kriticky a nechtěli mu odpustit, že šel kandidovat s protikandidátem oblíbeného romského starosty. Jeho kandidatura byla mezi Romy chápána jako zrada: „*Cyril mi říkal, že o Oskarovi lidi říkali, že se nechal koupit za 40 stříbrných jako Jidáš, když zradil Ježíše.*“⁴⁸⁰ Oskar se podle místních Romů dal dohromady se skupinou, která ve volbách kandidovala proti romskému starostovi, čímž ho ohrozila, jako by zapomněl, na čí straně má jako Rom stát. Darina Oskarovu kandidaturu s Neromy popsala tak, že Neromové by se na něj zlobili, kdyby šel kandidovat se skupinou Romů, a proto se raději přidal k nim.

Oskarova pozice mezi Romy a Neromy v Radíkovci se tak během voleb projevila ve své ambivalenci. Ukazovala na vyjednávání sociálních hranic mezi etnickými skupinami, jak je ve svém konceptu etnicity popisuje Barth (1969). Etnicita je podle Bartha sociálně vyjednáváná, nikoliv esenciálně daná a záleží na tom, jakým aspektům vztahu během vyjednávání sami aktéři přisoudí význam. V tomto případě se zdá, že při překračování hranic etnicity Oskar narazil právě ve chvíli, kdy se rozhodl pro společnou kandidaturu s Neromy. Jeho zapojení do fotbalu, který byl vnímaný spíš jako neromský spolek, bylo

¹⁷⁸ Terénní deník, 28. 10. 2022, ř. 203

¹⁷⁹ Terénní deník, 29. 10. 2022, ř. 215

¹⁸⁰ Terénní deník, 29. 10. 2022, ř. 215

chápano mezi Romy víceméně pozitivně, ale kandidaturu s protistranou vnímali jako zradu. Oskar ve volbách v roce 2022 skončil na posledním místě s nejmenším počtem hlasů. Ort (2022, str. 187) popisuje, že Romové v jeho výzkumné lokalitě nevstupovali do vztahů s místními Neromy „s bezmezným odhodláním zbavit se veškerých charakteristik ‘cikánství’“, jelikož věděli, že se Neromy nikdy nestanou a i v kontaktu s neromským okolím si udržovali zřetelné distinktivní rysy. Oskarova kandidatura s Neromy byla místními Romy interpretována jako snaha zbavit se romských charakteristik. S Oskarovou pozicí se, soudě podle volebního výsledku, neztotožnili ani Romové, ani Neromové: romští voliči a voličky nejspíš neuvěřili, že reprezentuje jejich zájmy a neodpustili mu „jidášovskou zradu“ a Neromy pravděpodobně nepřesvědčil, že je jako Rom součástí jejich skupiny.

Ve volbách v roce 2022 nejen že kandidoval Oskar s neromskými kandidujícími, ale s romskou skupinou kandidujících, kteří šli do voleb se současným starostou, kandidovala i jedna neromská žena, Vanda. Pro Vandu to byla první kandidatura do obecního zastupitelstva, nakonec byla zvolena a dokonce získala nejvyšší počet hlasů ze všech kandidujících. Stala se tedy přesně opačná situace jako v případě Oskara. Vandina kandidatura nebyla během voleb žádným tématem, nikdo neměl potřebu diskutovat, že s Romy kandiduje jedna neromská kandidátka, což bylo v přímém rozporu s Oskarovým případem, kdy se mluvilo o zradě. Překračovat hranice etnických skupin na druhou stranu bylo evidentně vnímáno jako mnohem méně problematické, podle počtu hlasů dostala Vanda nejspíš ve volbách kroužky jak od Romů, tak od Neromů, dokázala tedy přesvědčit všechny, že je jejich kandidátkou. V případě Vandy kandidatura s Romy do zastupitelstva nebyla kontroverzní, nepředstavovala žádnou dělicí linii, což je vidět i na Vandině volebním výsledku.

Kandidatura Roma Oskara s neromskou skupinou dobře ilustruje jeden aspekt interetnických vztahů v Radíkovci. Mezi radíkovskými Romy se často řešilo, jak moc jsou součástí neromských sociálních sítí. Oskarova matka neromské kontakty svých romských dětí oceňovala a zdůrazňovala, stejně tak si svých kontaktů mezi Neromy cenili Slavo a Valentína, u kterých jsem bydlela. Ne všichni Romové ale kontakty mezi Neromy oceňovali a měli za prestižní. Kristína mi jednou popsala rozdíl větvemi romských rodin v Radíkovci, přičemž dělicí linií mezi nimi byl – samozřejmě kromě příbuzenských vazeb – jejich vztah k Neromům. Většina Romů v Radíkovci měla stejné příjmení, podle Kristíny tedy pocházeli z jednoho rodu, ale tento rod měl dvě větve. Do prvního rodu

patřila sama Kristína, současný starosta a další rodiny a do druhého rodu potom například moji hostitelé Slavo a Valentína a Oskar a jeho rodina. Podle Kristíny se tyto dvě větve jednoho rodu mezi sebou příliš nestýkají. V Radíkovci se mezi sebou lidé navštěvovali poměrně často, zároveň je ale pravda, že Kristína nenavštěvovala doma Romy z druhé příbuzenské větve.

Podle Kristíny se Romové z příbuzenské větve, do které patřila ona, budou „*vždy biť za najchudobnejších Rómov*“¹⁸¹. Podle Kristíniných slov by starosta nemusel být v komunální politice, protože jeho životní úroveň je dobrá a také měl před vstupem do politiky dobré zaměstnání. Důvodem, proč se rozhodl angažovat, byla právě chuť a snaha vylepšit životy těch Romů, kteří takové štěstí neměli. Naopak lidé z druhé příbuzenské větve se podle Kristíny „*robí gádžami*“¹⁸². Podle ní nemají tak dobré vztahy s ostatní Romy, protože se daleko víc soustředí na budování sociálních sítí mezi Neromy a chtějí být jako oni. Kristínino vysvětlení bylo samozřejmě podmíněné její vlastní pozicí: sama se netajila tím, že přístup, který má její větev rodu, považuje za lepší, morálnější, čistší. Také je otázka, zda se daly vztahy s Neromy, které mají obě větve rodu, takto zjednodušovat. Každopádně Kristínino vysvětlení, které jsem se dozvěděla až při mé poslední výzkumné návštěvě Radíkovce, dávalo smysl v souvislosti s Oskarovým rozhodnutím kandidovat s jeho neromskými přáteli. Dá se na něm také ilustrovat rozdíl v přístupu místních Romů k Neromům – zatímco Oskar a jeho rodina zjevně považovali vztahy s Neromy za prestižní záležitost, Kristína neměla žádnou potřebu vztahy s Neromy soustavně budovat, protože na nich nic prestižního neviděla.

V komunálních volbách v roce 2022 tedy romský starosta svoji pozici přesvědčivě obhájil a počet Romů v zastupitelstvu se oproti předchozímu volebnímu období ještě zvýšil. Kandidatura Roma Oskara se skupinou Neromů odhalila ambivalentnost místních interetnických vztahů a také fakt, že úspěch v místní komunální politice záležel mimo jiné na strategiích, které aktéři a aktérky zvolili a také na jejich pozici v sociálním prostoru. V následující kapitole popíšu radíkovskou komunální politiku jako politickou arénu, kterou Gledhill (2000) charakterizuje jako místo, ve kterém se odehrává politická hra založená na různých strategiích, a také jako sociální prostor, o kterém píše Bourdieu

¹⁸¹ Terénní deník, Kristína, 11. 10. 2023, ř. 250

¹⁸² Terénní deník, Kristína, 11. 10. 2023, ř. 253

(1998), ve kterém pohybují aktéři a aktérky disponujícími různými druhy kapitálů a mocí z nich plynoucí.

Etnicita: sebenaplnující se proroctví o ideálních vztazích

Prostor radikovské komunální politiky nahlížím prostřednictvím konceptu sociálního prostoru, jak ho popisuje Bourdieu (1998). Bourdieu píše, že sociální prostor sám v sobě obsahuje princip vztahového chápání světa. „Podstatou každé jím označované skutečnosti je vzájemná exteriorita prvků, z nichž ona skutečnost sestává. Zřejmá, bezprostředně viditelná bytí, ať jde o jedince nebo skupiny existují a trvají v diferencí a skrze ni.“ (Bourdieu, 1998, str. 37). Sociální prostor je podle Bourdieuho struktura diferencí, které lze pravdivě postihnout jen tehdy, jestliže stanovíme princip, který tyto difference zakládá. Tento princip je založený na struktuře rozdělení forem moci a druhů kapitálu, které jsou pro dotyčný svět rozhodující.

Radikovskou komunální politiku a širěji prostor celé vesnice popisují spolu s Bourdieuem jako prostor založený na vztahovosti. V tomto prostoru se pohybují aktéři a aktérky, kteří disponují různými druhy kapitálů a různými formami moci z nich plynoucími. Jako princip difference stanovují jednotlivé kategorie: gender, etnicitu, sociální a rodinný kapitál, věk a vzdělání. Popíšu tedy rozmístění aktérů a aktérek v sociálním poli se zřetelem na tyto kategorie. Intersekcionalní teorie chápe kategorie v sociálním poli jako propojený systém a zároveň se primárně věnuje znevýhodnění: popíšu tedy rozmístění aktérů a aktérek se zřetelem na propojenost jednotlivých kategorií a na možná znevýhodnění nebo naopak zvýhodnění, která tyto kategorie zakládají. Obzvláště se budu věnovat kategoriím genderu a etnicity, které jsou v mojí analýze stěžejní.

Radíkovec byl v zapojení Romů do komunální politiky v celoslovenském kontextu výjimečnou vesnicí. Na Slovensku je 2 924 obcí a podle Atlasu romských komunit (2021) žijí Romové v 1 070 obcích a městech, což tvoří asi 37 % všech slovenských obcí a měst. Ve volbách v roce 2018 bylo zvoleno 44 romských starostů a starostek, romští zástupci tedy stáli v čele necelých 4 % obcí, ve kterých Romové žili (Hrustič, 2020). Zapojení Romů do komunální politiky v Radíkovci a udržení jejich pozice bylo dáno více faktory, jako zásadní chci jmenovat na jedné straně romskou jednotu a na druhé neromskou nejednotu a také narativ, který radikovským Romům přiznává právo se komunální politiky účastnit.

Před volbami v roce 2018, ve kterých byl v Radíkovci poprvé zvolen romský starosta, byli místní Romové ve své strategii jednotní. Dokázali se sjednotit a podpořit romského kandidáta na starostu, který byl už dříve ve vesnici známý a oblíbený. Zároveň současný starosta představoval konsenzuální volbu pro Romy i pro Neromy: byl člověkem, kterého si dokázali představit v čele obce obě skupiny. Jednotný postup romských obyvatel obce se projevil i v tom, že postavili přesně devět kandidujících na zastupitele. Hlasy se tedy netříštily a v zastupitelstvu usedli tři romští zastupitelé a jedna zastupitelka. Místní Romové používali ve volbách etnicitu jako mobilizační strategii. Podle Tanasaldy (2012) instrumentální přístupy k etnicitě zdůrazňují právě tento její aspekt: popisuje, že etnicita může být pro aktéry a aktérky strategický nástroj k dosažení určitých cílů a prostředek politické mobilizace. Podobně popisuje instrumentální povahu etnicity také Cohen (1996), podle kterého se mohou skupiny organizovat na etnickém principu právě proto, aby naplnily své politické zájmy a cíle.

Po zvolení současného starosty do funkce se jednota Romů v Radíkovci ještě utužila: většina z nich byla hrdá na to, že jejich obec vede romský starosta. Romové v Radíkovci samozřejmě nebyli jednotní zcela ve všem a absolutně, během výzkumu zaznívaly odlišné názory na směřování obce, na řešení problémů nebo na priority různých investičních projektů. Dokázali se ale shodnout na tom, že romský starosta a zastupitelé do komunální politiky patří a podřídit tomuto cíli své volební rozhodování. Na druhé straně, neromské obyvatelstvo před volbami v roce 2018 nemělo shodu na jednom kandidátovi ani kandidátce na starostu a nepostupovali společně při nominaci kandidujících do zastupitelstva.

Romové v tehdejších volbách vytáhli etnickou kartu: jejich hlavním cílem bylo dostat do vedení obce Roma a do zastupitelstva co nejvíc romských zastupitelů a zastupitelek. Neromové žádnou etnickou kartu během voleb nevytahovali, nesnažili se záměrně a strategicky o to, aby měli v komunální politice co nejvíc zástupců. Bourdieu (1998) píše, že pro porozumění sociálnímu prostoru je třeba identifikovat ty druhy kapitálu, které jsou pro daný svět rozhodující: v případě radíkovských Romů bylo rozhodující jejich sjednocení na etnickém principu a také fakt, že romský kandidát na starostu disponoval sociálním kapitálem, který mu v úspěchu ve volbách výrazně pomohl. Gledhill (2000) popisuje politické soupeření o moc na lokální úrovni jako soupeření v aréně. V takové aréně o moc bojují různé skupiny, které se snaží vybudovat podporu a spojovat se za účelem dosažení společného cíle. Podobně se spojovali radíkovští Romové, kteří se spojili, aby vybojovali podíl na moci pro svoji

skupinu. Schopnost spojit se a mobilizovat svoji skupinu může být podle Gledhilla (2000) založena mimo jiné na osobním politickém kapitálu vůdčí osoby. To byl v případě radíkovského sociálního prostoru starosta, který hrál zásadní roli člověka, který stál v čele místních Romů kandidujících do komunální politiky a symbolicky i skutečně je sjednocoval.

V Radíkovci byl také silně přítomný narativ, že Romové mají právo se komunální politiky v obci účastnit, což deklarovali jak Romové, tak Neromové. Často zazníval argument, že Romů je ve vesnici většina a měli by mít tedy podíl na rozhodování o dalším směřování obce. Účast Romů v politice byla rámovaná jako otázka elementární spravedlnosti a fakt, že Romové v politice jsou, byl považován za normu. Tento postoj souvisí s tím, že Romové byli v Radíkovci zahrnuti do skupiny místních obyvatel a nebyli na symbolické ani prostorové úrovni (i přes existenci romské části obce Dolina) vydělováni. To samozřejmě neznamena, že etnicita ve vesnici a v politice nebyla tématem. Vylíčit Radíkovce jako místo, kde nezáleželo na tom, kdo je Rom a kdo je Nerom a všichni mají stejnou šanci uspět, by bylo velmi zjednodušující. Nakonec, romský starosta byl v obci zvolen až v roce 2018, přestože romští kandidující se voleb do vedení obce opakovaně účastnili, stejně tak se objevovaly výroky neromských obyvatel obce, kteří účast Romů v komunální politice vnímali jako ohrožení vlastní pozice. Konflikty a vyjednávání mocenských pozic na etnické bázi se objevovalo, na druhou stranu narativ o Romech *na úrovni* a příběh o bezproblémovém soužití do jisté míry fungoval jako sebenaplňující se proroctví, které je v sociologii známé jako Thomasův teorém. Ten říká, že pokud je nějaká situace lidmi definována jako reálná, je potom reálná ve svých důsledcích (Thomas, Thomas, 1928). Lidé z Radíkovce tak dlouho vyprávěli příběh o bezproblémových vztazích, až mu nakonec sami uvěřili a reálné důsledky se dostavily.

Příběh o radíkovských Romech *na úrovni* se vyprávěl nejen v rámci vesnice, ale i v širším regionu měl Radíkovce pověst vesnice, ve které jsou Romové *na úrovni* a žijí s Neromy bez větších konfliktů. Tento příběh byl předkládaný také mě jako výzkumnici, která do vesnice přijela odjinud. Bezproblémové soužití mezi Romy a Neromy, s kterým příběh o Romech *na úrovni* bezprostředně souvisel, mělo v Radíkovci evidentně své trhliny, důležité ale bylo, že byl tento příběh opakovaně vyprávěný a lidé mu věřili. Interetnickým pnutím lidé ve vesnici přikládali menší důležitost, protože vše bylo překryté vyprávěním o ideálním soužití. Po prvním zvolení romského starosty v Radíkovci sice místní Neromové artikulovali znepokojení nebo obavy, ale postupně si

většina neromského obyvatelstva na romského starostu v čele obce zvykla. Stalo se tak jednak proto, že starosta podnikal kroky, které byly přijatelné pro Romy a Neromy a pečlivě mezi nimi vyvažoval, zároveň se ale také znova aktivoval příběh o bezproblémovém soužití s Romy *na úrovni*. Přijetí romského starosty v čele obce a romské většiny v zastupitelstvu do tohoto příběhu přesně zapadalo a považují ho za jeden z reálných důsledků příběhu o bezproblémových vztazích.

Gender: politika je prostor pro muže

Pokud jde o účast Romů v radíkovské politice, popsala bych jejich pozici tak, že byli její součástí. To, že měli Romové zástupce v politice, bylo ve vesnici považováno za normu a za spravedlivé zastoupení skupiny, která ve vesnici žije. Romové v politice nebyli považováni za exces ani výjimku a jednotliví romští komunální politici a političky nebyli vnímáni jako tokeni. Úplná jiná byla pozice žen v místní politice. Účast žen v politice nebyla rámována jako otázka spravedlivého zastoupení skupiny. Lidé v Radíkovci nezdůrazňovali, že ženy do politiky patří, protože jich v obci žije polovina – podobně jako zdůrazňovali, že Romové mají v místní politice své místo, protože jich ve vesnici žije většina. Účast žen v politice nebyla vnímána vlastně *nijak*: lidé nepovažovali toto téma za důležité. Nebylo nutné ženám ve vstupu do politiky otevřeně bránit, ani je ve vstupu do politiky proaktivně podporovat. Lidé v Radíkovci zkrátka situaci, kdy byla žen v politice výrazná menšina, nepovažovali za něco hodné pozornosti. Pokud se ženy do místní politiky dostaly, byly to daleko spíš výjimky, jednotlivkyně, které byly považovány za tokenky.

Ženy nebyly v Radíkovci popisovány jako soudržná skupina, jejíž členky mají něco společného, zatímco Romové ano. Můžeme říct, že mezi Romy probíhala před volbami aktivizace na etnické bázi: dokázali se spojit dohromady právě vědomím, že tvoří jednu etnickou skupinu, která je odlišná od Neromů a na tomto základě zformovat skupinu, která do komunální politiky úspěšně pronikla. Ženy v Radíkovci žádnou touhu ani pocit, že by se jako ženy měly spojit a společně kandidovat, neměly. Bourdieu (1998) popisuje sociální prostor jako pole sil, které lze pojímat i jako bojové pole, ve kterém se aktéři a aktérky střetávají různými prostředky k dosažení různých cílů. Nutnou podmínkou k takovému střetávání ovšem je, aby byla skupina soudržná a zmobilizovaná, což předpokládá kolektivní teoretickou a praktickou snahu. Romské ani

neromské ženy v Radíkovci takovou soudržnou a zmobilizovanou skupinou nebyly, nepopisovaly tak samy sebe a ani tak nebyly vnímány okolím.

Radíkovský starosta oslovil před volbami v roce 2018, kdy skládal svůj tým kandidujících, osm mužů a jednu ženu. Na moji otázku, proč tehdy neoslovil více žen, odpověděl, že „*ženy se tak moc do politiky nehrnou – ani romské, ani neromské. Řekl, že ženy politika nezajímá a že mají hodně práce. Dodal, že vždycky to bylo tak, že politiku dělali spíš muži.*“¹⁸³ Fakt, že starosta před tehdejšími volbami oslovil ke společné kandidatuře jen jednu ženu ukazuje, že ve veřejném politickém životě obce se počítalo spíše muži. Mezi romskými muži daleko víc fungovaly neformální sítě známostí, v rámci kterých potom v politice kooperovali mezi sebou. Ženy starosta popsal tak, že se o politiku nezajímají a mají hodně práce: v Radíkovci nebyly ženy asociovány se sférou veřejného, ale daleko víc byly v představách umísťovány do soukromého prostoru, tedy do domova, o který měly pečovat a proto měly „hodně práce“. Starosta v závěru dodal, že to tak bylo vždycky: což evokuje, že neúčast žen na veřejném životě měla být jakýmsi přirozeným stavem, který není nutné rozporovat.

Romské a neromské ženy v Radíkovci neměly pro vstup do politiky výrazně jinou výchozí pozici. Ani jedna skupina nečelila bariérám, které by byly specifické pro etnicitu. Politika byla v Radíkovci považována spíše za mužskou záležitost, zároveň se od žen očekávalo, že se budou více než muži starat o rodinu a domácnost a v rozhovorech se objevovala také vyjádření, která ztotožňovala ženy s jiným prožíváním a mentálními dispozicemi, které nejsou s politikou slučitelné. Tyto charakteristiky byly spojovány jak s romskými, tak s neromskými ženami. Během výzkumu v Radíkovci se ukázalo, že přistupovat ke znevýhodnění aditivním způsobem může být velmi zjednodušující. Aditivní přístup k nerovnostem je založený na předpokladu, že příslušnost k více minoritním skupinám současně – Beal (2008) uvádí příklad být současně ženou a zároveň Afroameričankou – vede k násobení znevýhodnění. King (1988) popisuje, že znevýhodnění je daleko spíše otázkou propojování než přidávání: jde o to, že kombinace různých kategorií se může v různých situacích projevat různě a neznamená automaticky sčítání znevýhodnění. Být v Radíkovci zároveň ženou a být Romkou nevedlo ke sčítání znevýhodnění, které ztěžovalo vstup do politiky. Nelze také jednoznačně říct, kdo byl v Radíkovci minoritní skupinou: kromě toho, že Romů byla ve vesnici většina, v době mého výzkumu měli také

¹⁸³ Terénní deník, 14. 7. 2020, ř. 54

lepší pozici v komunální politice. Tento stav nevedl k tomu, že by romské ženy do komunální politiky pronikaly snáze než ty neromské. Přestože se Romové aktivizovali jako skupina a ve volbách vystupovali jednotně, tato jednota zahrnovala především romské muže, nikoliv romské ženy.

Intersekcionalní teorie nutně a ze své podstaty neupřednostňuje ani nemarginalizuje žádnou sociální kategorii. Podle Carbado (2013) nelze jednoznačně přisoudit afroamerickým ženám marginalizované postavení a předpokládat, že se intersekcionalita pohybuje v již zmapovaném terénu, který je na této tezi založený. Romské ženy v radikovské komunální politice nečelily specifickým bariérám, které by se týkaly jejich etnicity: pozice romských žen v radikovské komunální politice nebyla zásadně odlišná od pozice neromských žen. Předpoklad, že politická participace romských žen bude zatížena dvojným rizikem, tedy jednak faktem, že jsou Romky a že jsou ženy, je vystavěn na představách romských žen, které jsou méně emancipované než ty neromské. Hrustič (2015) vysvětluje nízké zastoupení romských žen v komunální politice tradičnějším rozdělením rolí v romské rodině. Kajanová a kol. (2015) popisuje romské rodiny jako tradičně vztahově uspořádané, kde emancipace žen není tak rozvinutá jako v neromských a romským ženám je přisuzována role v domácí sféře, tedy péče o děti a domácnost. Nedostatečnou emancipaci romských žen vysvětluje Kajanová a kol. (2015) historickým vývojem: žena v romské rodině byla údajně donedávna považována za bytost menší důležitosti a měla se starat hlavně o děti, jídlo a domácnost.

V Radíkovci ani v mých předchozích výzkumných lokalitách (Hájková, 2019) uspořádání *všech* romských rodin nebylo takové, jak popisuje Kajanová a kol. a Hrustič. Takové pojetí romské ženy vytrhuje z prostoru a času a neustále je vrací zpět k jejich historickým „kořenům“. Historii Romů se, často velmi důkladně, věnuje řada autorů a autorek, kteří se jinak zabývají současným životem a situací Romů. Kajanová a kol. (2015) věnují část knihy historii Romů, kterou začínají vyprávět od 9. století před naším letopočtem. Kniha *Roky bezprávia. Neuveriteľný príbeh razie v Moldave*, která popisuje neoprávněný policejní zásah mezi Romy v Moldave nad Bodvou a následné vyšetřování a soudní spory, začíná vyprávění příběhu, který se stal v roce 2013, pasáží o romské historii. Marec a Prušová (2021) ji začínají vyprávět od 12. století našeho letopočtu, kdy je datována první zmínka o Romech v Evropě.

Takový přístup romské muže i ženy vytrhává z času a nedává jim právo na žádný vývoj. Fabian (2014) píše, že antropologové sami sebe umisťují do

prostředí *tady a teď*, zatímco jejich participantů a participantky jsou *tam a kdysi*. Časová vzdálenost je podle něj způsob, jak jsou v antropologickém diskurzu objekty konstruovány: „Časová vzdálenost je v myslích mnoha výzkumníků objektivní fakt“, píše Fabian (2014, str. 30). V našem prostředí jsou Romové častým objektem antropologického zájmu, jak upozorňují Šotola a Rodríguez Polo (2017, str. 11): „Mohli být popisováni jako exotičtí domorodci, naplňující antropologické stereotypy vázané na výběr předmětu studia.“ Popisování Romů jako exotických domorodců souvisí s historizujícím pohledem na ně a na jejich umístění do metaforického *tam a kdysi*, jak píše Fabian.

Vytrhávání Romů z prostoru a času a jejich umístění do neměnného *tam* se projevuje i ve stereotypním pohledu na romské ženy: jejich pozice ve společnosti má být také neměnná. Emancipaci žen si spojujeme s modernitou a pokrokem, které si s Romy v pojetí, které je vytrhává z času a umísťuje do metaforického *kdysi*, spojit nemůžeme. Z mého pozorování a rozhovorů v Radíkovci vyplývalo, že romské rodiny a neromské rodiny se ve své *tradičnosti* až tolik neliší: například většina radíkovských žen (ať už Romek nebo Neromek) se dominantně starala o děti a domácnost. Účast žen v komunální politice se mezi Romkami a Neromkami také příliš nelišila. Zároveň radíkovské romské i neromské rodiny role žen a mužů přizpůsobovaly momentální situaci rodiny. Genderové uspořádání v jednotlivých rodinách bylo daleko víc předmětem vyjednávání než jasně daných sociálních rolí.

In-vivo kategorie: rodinný a sociální kapitál, věk a vzdělání

Kromě intersekcionalní propojenosti genderu a etnicity během výzkumu vyvstaly z rozhovorů další kategorie se zásadním vlivem na politickou participaci, a to rodinný a sociální kapitál, věk a vzdělání. Intersekcionalní výzkum vyžaduje analýzu více dimenzí individuální identity a sociálních struktur současně, přičemž mnohé z těchto dimenzí mohou vyvstat až z výzkumných dat, aniž by byly stanoveny předem (Romero, 2023). Šlo o další kategorie, které jako formy kapitálu určovaly pozici aktérů a akterek v sociálním poli a které v jednotlivých sociálních situacích „povstávaly do zbraně“, jak píše Bourdieu (1998, str. 39). Jejich intersekcionalní rozměr popíšu zejména ve vztahu k genderu a etnicitě, jak se projevoval v radíkovské komunální politice.

Pokud jde o rodinný kapitál, jako nejvýhodnější pro vstup do politiky byla v Radíkovci označována situace, kdy měl kandidující širokou rodinu:

očekávalo se totiž, že rodina upřednostní ve volbách kandidujícího z rodiny. Takový přístup se objevoval jak u Romů, tak u Neromů. Romové i Neromové měli v Radíkovci často široké rodiny a u obou skupin se očekávalo, že rodina dá svému kandidujícímu hlas především. Zároveň bylo považováno za strategické, aby jednotlivé rodiny vyslali do politiky jen jednoho kandidujícího. Vzhledem k tomu, že muži byli ve vesnici asociováni se sférou veřejného a ženy se sférou soukromého, byli jako zástupci do komunální politiky z rodiny většinou vysíláni muži. Široká rodina by k úspěšnému zvolení do komunální politiky samozřejmě pomáhala také ženám, ovšem tím, že byli do politiky většinou z rodin vysíláni mužští zástupci, neměly ženy šanci z potenciálního rodinného kapitálu benefitovat. Existovaly samozřejmě výjimky: v radíkovské komunální politice byla řada žen dlouhodobě úspěšná na pozici zastupitelek, například Romka Denisa nebo Neromka Lucia. Obě tyto ženy pocházely z širokých místních rodin, od kterých ve volbách dostávaly hlasy.

Další kategorií, která ovlivňovala úspěšnost ve volbách, byl sociální kapitál. Důležitost sociálního kapitálu při vstupu do politiky se v Radíkovci projevovala na dvou úrovních: šlo jednak o sociální kapitál, který měli aktéři a aktérky mimo Radíkovce a pak o sociální kapitál, kterým disponovali uvnitř vesnice. Sociální kapitál mimo vesnici byl ztotožňován s kontakty na *důležitá místa*, jak často říkali moji účastníci a účastnice. Zásadní bylo, aby kandidující mezi voliči a voličkami vyvolali dojem, že těmito kontakty disponují. Takto na lidi z Radíkovce působil současný romský starosta, o jehož kontaktech do vyšších pater slovenské politiky mi někteří účastníci a účastnice vyprávěli. Podobný dojem v lidech vyvolával i neromský zástupce starosty Pavol, který pracoval jako státní úředník a jeho zaměstnání bylo asociováno správně se známými, které mohly být využity v komunální politice ve prospěch celé obce. Schopnost mít kontakty na *důležitá místa* byla tedy v obci asociována jak s Romy, tak s Neromy. Pokud jde o ženy, v Radíkovci byly některé ženy, které zjevně disponovaly právě takovými kontakty na *důležitá místa*, například Neromka Lucia, která zařídila kandidaturu pro Jakuba, který byl v roce 2018 úspěšně zvolen do zastupitelstva nebo Romka Darina, která pracovala na obecním úřadě a pro starostu řadu takových kontaktů také zprostředkovávala. Obě tyto ženy ale měly společné to, že pomocí svých kontaktů pomohly dostat do veřejné funkce jiné muže, místo aby na volenou funkci aspirovaly samy.

Sociální kapitál, kterým aktéři a aktérky disponovali uvnitř vesnice, měl několik aspektů, ovšem nejvýraznějším z nich byla jednoznačně angažovanost ve

spolcích. Nejvýraznějšími spolky ve vesnici byla sdružení hasičů a fotbalistů a v obou těchto uskupeních se sdružovali převážně neromští muži. Členové těchto spolků opakovaně kandidovali do komunální politiky a často úspěšně, například Pavol, vedoucí fotbalistů, byl opakovaně volen do zastupitelstva, ve volebním období 2018 – 2022 byl také úspěšně zvolený člen fotbalového týmu Lukáš a vedoucí hasičů Martin. Členství ve spolcích v Radíkovci zaručovalo kandidujícím ve volbách lepší pozici: takoví kandidující už byli ve vesnici známí a lidé je měli spojené s pozitivními charakteristikami, jelikož jejich zapojení do spolkového života oceňovali jako rozvoj veřejného života obce. Zároveň, spolky mohly jejich členům a členkám sloužit jako platforma pro společnou kandidaturu. V Radíkovci se ve spolcích většinou sdružovali neromští muži, až na sdružení Jednoty důchodců, ve kterém se scházely většinou neromské ženy. Neromské ženy z Jednoty důchodců ovšem neměly v úmyslu přetavit svoji spolkovou angažovanost do angažovanost politické; řada žen sdružených v tomto spolku byla bývalými zastupitelkami a znovu už kandidovat neplánovaly. Romské ani neromské ženy v Radíkovci, které nebyly důchodového věku, v žádném místním spolku sdruženy nebyly. Jejich úspěšné politické participaci v obci absence spolků pro ženy nepomáhala, což pojmenovala Diana, podle které ženy neměly dostatečné sítě známostí, které by jim v angažovanosti pomohly, a do těch mužských nebyly zahrnuty.

Kromě toho, že byly spolky v Radíkovci většinou mužskou záležitostí, byly také záležitostí neromskou. Několik romských jednotlivců se zapojovalo ve sdružení hasičů a fotbalistů, ale jednalo se spíše o výjimky. Případ Oskara a jeho neúspěšné kandidatury do zastupitelstva v roce 2022 s neromskými přáteli z fotbalu ukázal, že zapojení Romů do neromských spolků a sociálních vazeb bylo ve vesnici vnímáno ambivalentně. Specificky romské spolky v obci nebyly. Pokud jde ale o souvislost mezi spolkovou angažovaností a úspěchem v komunální politice, pro romské kandidující fakt, že nebyli zapojení v místních spolcích, nijak znevýhodňující nebyl. Romští kandidující byli v komunální politice opakovaně úspěšní, přestože v žádném spolku zapojeni nebyli. Co se týče sociálního kapitálu, u romských kandidujících byly zásadnější neformální sociální vazby, přátelství a podpora rodiny.

Věk byl další kategorií, na které v souvislosti s místní komunální politikou záleželo. Být považován za starého nebo za mladého úspěch v komunální politice ovlivňovalo, nedá se ovšem jednoznačně říct, která charakteristika byla vnímána jako pozitivní. Mladí kandidující byli některými voliči a voličkami popisováni

jako méně kompetentní. Samuel, který v roce 2018 kandidoval na starostovskou funkci, byl tehdy třicátníkem, což v očích některých lidí znamenalo, že měl na vedení obce příliš málo zkušeností. Na druhou stranu, jiní mladí kandidující, ovšem zejména ti, kteří aspirovali na zastupitelskou funkci, byli popisováni jako ti, kteří mohou přinést nový a energičtější pohled na obecní záležitosti. Pokud jde o romské a neromé ženy, u těch bylo pozitivněji hodnoceno, pokud byly starší: znamenalo to, že mají víc životních zkušeností a jsou tedy pro výkon politické funkce kompetentnější. Neznamenal to ale, že mladší ženy do zastupitelstva přes voličské hlasy neprojdou: v roce 2018 byla zvolena mladá neromská žena Božena, která uspěla především díky rodinnému kapitálu.

Úspěch v komunální politice v Radíkovci záležel také na vzdělání kandidujících. Ukázalo se, že vzdělání, obzvláště vysokoškolské, které zviditelňoval titul u jména, je u kandidujících oceňováno, zároveň ale u voličů a voliček nehrálo významnou roli ve volebním rozhodování. Lidé byli ochotni kandidujícím absenci vzdělání odpustit, pro úspěch v komunální politice byl rozhodně důležitější sociální kapitál přímo v obci než formální vzdělání. Tato situace platila zejména u romských a neromských mužských kandidátů, u nichž formální vzdělání úspěch ve volbách příliš neovlivňovalo. Zároveň mohlo být formální vzdělání u mužů nahrazeno životními zkušenostmi, u radíkovského starosty lidé akcentovali, že část svého života strávil v USA, přičemž podle nich během pobytu v zahraničí dostatečné kompetence k získal. Vysokoškolské vzdělání hrálo větší roli u ženských kandidátek, jak romských, tak neromských. Obě ženy, které byly součástí zastupitelstva ve volebním období 2018 – 2022, Denisa a Božena, měly vysokoškolské vzdělání. V rozhovorech se objevoval inherentní předpoklad, že ženy nemají pro výkon politické funkce dostatečné kompetence; pokud ale byly vzdělané, v očích voličů tyto kompetence spíše nabyly a to mohlo pomoci jejich úspěšnému zvolení.

Intersekciónální mikroskop

Intersekciónální teorie je podobně jako Bourdieuhovo pojetí sociálního pole založena na vztahovém chápání světa. Intersekciónalita zkoumá specifické druhy mocenských diferencí, které jsou konstruované různými sociokulturními kategoriemi, které se navzájem ovlivňují a vytvářejí různé druhy společenských nerovností (Lykke, 2010). V mém výzkumu jsem používala intersekciónalitu jako metodologický přístup, jako způsob, jak nahlížet na realitu výzkumného terénu.

Bylo to podobné, jako když botanikové zkoumají pod mikroskopem rostliny: mají k dispozici výzkumný nástroj, který jim umožní vidět víc než oko. Podobně i mě intersekcionalita umožnila vidět víc a prohloubila mou citlivost k jednotlivým propojením a vztahům mezi kategoriemi, které jsem pozorovala ve výzkumném terénu.

Intersekcionalita tedy fungovala jako metodologické prizma, skrze které bylo možné odkrývat vztahy mezi kategoriemi. Zároveň intersekcionalní teorie pomohla k tomu, aby bylo možné jednotlivé kategorie vůbec identifikovat: v mém výzkumu jsem se původně chtěla zaměřovat hlavně na gender a etnicitu, z výzkumného terénu ale postupně vyvstávaly další kategorie, které se ukázaly pro politickou participaci v mém výzkumném terénu zásadní. Intersekcionalita mi tedy podobně jako mikroskop pomohla vidět kategorie, které artikulovali moji účastníci a účastnice, a zařadit je do analýzy. Podle Romero (2023) v kvalitativním výzkumu, ve kterém je využívána intersekcionalní teorie, mohou být jednotlivé kategorie identifikovány až na základě prvních dat a průběžné analýzy. Etnografický design, který jsem ve svém výzkumu využívala, se s intersekcionalním prizmatem dobře propojuje, jelikož etnografie je otevřený typ výzkumného designu, který je založen na analýze toho, jak sami účastníci a účastnice vnímají svoji situaci a jak vidí sami a sebe a své okolí (Atkinson, 2007). Zahrnutím in-vivo kategorií, které vychází přímo z terénu, se lze zároveň přiblížit kýžené úrovni komplexnosti, kterou si intersekcionalní teorie klade za cíl. Právě redukcí komplexity na úkor zahrnutých kategorií pojmenovávají Sigle-Rushton a Lindström (2013) jako jeden z metodologických problémů intersekcionality. Kategorií, které je třeba do analýzy zahrnout, může existovat velké množství. Pokud je jako stěžejní kritérium výběru zvoleno to, že je třeba vycházet z těch kategorií, které účastníci a účastnice pojmenovávají jako zásadní, je možné se vyhnout přehlížení zkušenosti lidí, které nezapadají do předem daných kategorií.

Důraz na vztahovost a propojení jednotlivých kategorií intersekcionalní analýzy umožňuje přístup, který není založen na instrumentalizaci nerovností, ale spíše na jejich situačním a kontextuálním rozměru. Podle Sigle-Rushton a Lindström (2013) nelze multidimenzionální rozměr intersekcionality chápat jako řadu aditivních a oddělitelných vztahů. Během analýzy dat jsem identifikovala právě tento situační a kontextuální rozměr jednotlivých kategorií: v různých případech spolu kategorie vytvářely různé konfigurace a sami aktéři a aktérky kreativně zaujíмали rozličné strategie. Například Rom Oskar aktivně budoval

sociální kapitál v neromských spolcích a v neromských vztazích, na čemž také stavěl svou politickou kandidaturu. Romský starosta naopak svůj politický úspěch založil na příslušnosti k místní skupině Romů, kterou spojoval v politických strategiích. Manželský pár Denisa a Igor převraceli v Radíkovci přítomnou dichotomii, ve které byly ženy asociovány se soukromým prostorem a muži s veřejným, Natália se naopak s očekáváním, že se ženy nebudou účastnit politického života ztotožnila a přijala ho jako vědomé rozhodnutí, které interpretovala jako svobodnou a racionální volbu.

Po prvním výzkumném výjezdu do Radíkovce jsem si do terénního deníku zapsala, že se cítím *zahlcená etnicitou*¹⁸⁴. Interetnické vztahy byly v mojí lokalitě výzkumnicky velmi snadno dostupné: etnicita se propisovala do mnoha mezilidských interakcí a lidé byli v rozhovorech ochotni ji pojmenovávat. Intersekcionalita ale při dalších výjezdech zafungovala jako mikroskop, protože mi umožnila vidět vliv dalších kategorií, které byly pod povrchem, rozkrýt je a pojmenovat.

Etnografické studie o smíšených vesnicích na Slovensku intersekcionalní teorii většinou nevyužívají a soustředí se na kategorii etnicity, kterou umísťují do středu analýzy (např. Ort, 2023, Šotola a Rodríguez Polo, 2016, Scheffel 2009, Kobes, 2009). Hrustič (2015, 2020) také popisoval romskou politickou participaci zejména skrze etnicitu. Kladu si otázku, zda je realita slovenského venkova vysvětlitelná, je-li rámována jen jako otázka sociability Romů a vyjednávání jejich pozice v konkrétním společenství, což jsou otázky, které si klade Ort (2022) nebo jako snaha ukázat historickou i současnou sociální mobilitu Romů, což je cílem Šotoly a Rodrígueza Pola (2016) nebo jako komparace příbuzenství u Romů a Neromů (Kobes, 2009). Z takových výzkumných otázek a cílů se zdá, jako by obyvatelé slovenského venkova, jejich vztahy, příbuzenství a sociální mobilita byli redukovány jen na kategorii etnicity. Využitím intersekcionality při výzkumech podobných lokalit ale lze odhalit, že vztahy a situace v nich jsou výsledkem širších vztahových konfigurací, ve kterých hraje roli více kategorií, nejen etnicita. Sledováním propojení různých kategorií v sociálních situacích je možné sledovat, jak etnicita nebo gender variují v kombinaci s jinými kategoriemi a popsat, jaké strategie aktéři a aktérky kreativně volí, aby dosáhli kýžené pozice v sociálním poli, ve kterém se střetávají.

¹⁸⁴ Terénní deník, 14. 7. 2020, ř. 64

Literatura

Odborné zdroje

Agarwal, P. (2022). *Hysterical. Exploring the myth of gendered emotion*. Canongate Books Ltd.

Al-Faham, H., Davis, A., Ernst, R. (2019): Intersectionality: From Theory to Practice). *Annual Review of Law and Social Science*, Vol. 15, pp. 247-265.

Angelucci, A. (2017). *From Theory to Practise. The Intersectionality Theory as a Research Strategy*. Ifs Working Paper 02/17.

Allen, A. (2016). *Feminist Perspectives on Power. The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Fall 2016 Edition), Edward N. Zalta (ed.), dostupné z <https://plato.stanford.edu/archives/fall2016/entries/feminist-power/>.

Anderson, J. A. (1996). *Communication Theory: Epistemological Foundations*. New York: Guilford Press.

Archetti, E. P. (1998). The Meaning of Sport in Anthropology: A View from Latin America. *Revista Europea de Estudios Latinoamericanos y Del Caribe / European Review of Latin American and Caribbean Studies*, 65, 91–103.

Atkinson, J. D. (2017). *Journey into Social Activism: Qualitative Approaches*. Fordham University Press. <http://www.jstor.org/stable/j.ctt1hfr0rk>.

Avineri, N., Graham, L.R., Johnson, E.J., Conley Riner, R., & Rosa, J. (Eds.). (2018). *Language and Social Justice in Practice (1st ed.)*. New York: Routledge.

Barlett, T. (2017). The Intersectionality Wars: When a Theory Goes Viral. *The Chronicle of Higher Education*. 21. 5. 2017. (online).

Barth F. (1969). *Ethnic groups and boundaries: the social organization of culture difference*. Universitetet i Bergen: Little Brown.

Basch, L., Schiller, N.G., Szanton, C.B. (1994). *Nations unbound: Transnational projects, professional predicaments, and deterritorialized nation-*

states. *Transnational projects: A new perspective*. Postfach, Switzerland: Gordon and Breach Science Publishers.

Beal, F. M. (2008). Double Jeopardy: To Be Black and Female. *Meridians*, 8(2), 166–176.

Bhopal, K. (2018). *White Privilege: The Myth of a Post-Racial Society*. Bristol: Policy Press.

Blencowe, C. (2013). Performativity in Evans, M. and Williams, C. H. (2013). *Gender. The key concepts*. New York: Routledge.

Bourdieu, P. (1987). What Makes a Social Class? On The Theoretical and Practical Existence Of Groups. *Berkeley Journal of Sociology*, 32, 1–17.

Bourdieu, P. (1998). *Teorie jednání*. Praha: Karolinum.

Bowleg, L. (2008). When Black + Lesbian + Woman ≠ Black Lesbian Woman: The Methodological Challenges of Qualitative and Quantitative Intersectionality Research. *Sex Roles* 59 (5–6): 312–325.

Brož, L., Stöckelová, T. (2015). Přísliby a úskalí symetrie: sociální vědy v zemi za zrcadlem. *Cargo: časopis pro kulturní/sociální antropologii* 1-2: 5-33.
Dostupné z: <http://cargojournal.org/index.php/cargo/article/view/22/22>.

Brubaker, R. (2002). Ethnicity without groups. *European Journal of Sociology*, 43(2), 163– 189.

Budilová, L., & Jakoubek, M. (2009). Anthropological fieldwork, site and Roma communities: Roma/Gypsies in the Czech and Slovak Republic. *Anthropological notebooks*, 15(3), 5–14.

Buchtík, M. (2023). *Různá vyprávění o jedné společnosti*. Friedrich-Ebert-Stiftung, e. V. a Masarykova demokratická akademie, z. s.

Butler, J. (1999). *Gender Trouble. Feminism and the Subversion of identity*. New York: Routledge.

Buzalka, J. (2023). *Postsedliaci. Slovenský ľudový protest*. MAMAŠ.

Byrd, W. C., Hughey, M. W. (2015). Introduction: Biological Determinism and Racial Essentialism: The Ideological Double Helix of Racial Inequality. *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*, 661, 7–22.

Carastathis, A. (2014). Reinvigorating Intersectionality as a Provisional Concept in Goswami, O'Donovan and Yount (eds.), *Why Race and Gender Still Matter: An Intersectional Approach*, New York: Routledge.

Carbado, D. W. (2013). Colorblind Intersectionality. *Signs*, 38(4), 811–845.

Cohen, A. (1974). *Two-Dimensional Man. An essay on the anthropology of power and symbolism in complex society*. Berkeley and Los Angeles: University of California Press.

Cohen, A. (1996). Ethnicity and Politics. In Hutchinson, Smith A.D. (eds): *Ethnicity*. New York: Oxford University Press.

Cohen, A. P. (2018) Barth, Ethnicity and Culture. In Eriksen, T. H., Jakoubek, M. (Eds.). (2018). *Ethnic Groups and Boundaries Today: A Legacy of Fifty Years* (1st ed.). New York: Routledge.

Crenshaw, K. (1989). Demarginalizing the Intersection of Race and Sex: A black Feminism Critique of Antidiscrimination Doctrine, Feminist Theory and Antiracist Politics. *University of Chicago Legal Forum*, vol. 1989, Iss. 1

Creswell, J. W. (2007). *Qualitative Inquiry & Research Design. Choosing Among Five Approaches*. London: Sage Publications Ltd.

Criado, T.S., & Estalella, A. (Eds.). (2023). *An Ethnographic Inventory: Field Devices for Anthropological Inquiry* (1st ed.). New York: Routledge.

Davis, K. (2008). Intersectionality as Buzzword. A Sociology of Science Perspective on What Makes a Feminist Theory Successful. *Feminist Theory*, Vol. 9, No. 1, s. 67–85. Dostupné z: <https://doi.org/10.1177/1464700108086364>.

Delamont, S., Atkinson, P. (2007). *Etnography. Principles in practise*. New York: Routledge.

Delamont, S., Atkinson, P. (2021). *Ethnographic engagements: encounters with the familiar and the strange*. New York: Routledge.

Delap, L. (2022). *Feminismy. Globální Dějiny*. Brno: HOST.

Dohnalová, M. (2004). *Antropologie občanské společnosti: analýzy a interpretace s přihlédnutím k výsledkům vědecko-výzkumného a pedagogického zaměření Katedry oboru Občanský sektor FHS UK v Praze*. Brno: CERM.

Durfee, A. (2021). The Use of Structural Intersectionality as a Method to Analyze How the Domestic Violence Civil Protective Order Process Replicates Inequality. *Violence Against Women* 27 (5): 639–65.

Elliott, A. (Ed.). (2019). *Routledge Handbook of Identity Studies (2nd ed.)*. New York: Routledge.

Eriksen, T. H. (2012). *Etnicita a nacionalismus: Antropologické perspektivy*. Praha: SLON.

Eriksen, T. H. (2008). *Sociální a kulturní antropologie. Příbuzenství, národní příslušnost, rituál*. Praha: Portál.

Eriksen, T.H., & Jakoubek, M. (Eds.). (2018). *Ethnic Groups and Boundaries Today: A Legacy of Fifty Years* (1st ed.). New York: Routledge.

Fabian, J. (2014). *Time and the Other: How Anthropology Makes Its Object*. Columbia University Press.

Fatková, G. (2013). O čem se nemluví: Příspěvek k problematice sexuality terénního výzkumníka. *Gender, Equal Opportunities, Research* 14(1):36-48.

Foucault, M. (1978). *The History of Sexuality, Volume I: An Introduction*. Pantheon Books New York.

Foucault, M. (2002). *Archeologie vědění*. Praha: Hermann & synové.

Gadamer, H. G. (2010). *Pravda a metoda I: nárys filosofické hermeneutiky*. Praha: Triáda.

- Gerstel, N., & Gallagher, S. K. (2001). Men's Caregiving: Gender and the Contingent Character of Care. *Gender and Society*, 15(2), 197–217.
- Gledhill, J. (2000). *Power and Its Disguises: Anthropological Perspectives on Politics* (2nd ed.). Pluto Press.
- Grzanka, P.R. (2014). *Intersectionality: A Foundations and Frontiers Reader* (P. Grzanka, & P.R. Grzanka, Eds.) (1st ed.). Routledge.
- Hájková, K. (2019). *Participace romských a neromských žen na veřejném životě na slovenské vesnici. Olomouc*. [Magisterská diplomová práce. Filozofická fakulta Univerzity Palackého v Olomouci].
- Hájková, K. (2020). Hledání skulin v mocenské asymetrii: veřejná angažovanost na slovenském venkově v intersekcionalní perspektivě. *Romano džaniben* 27 (2): 91–113.
- Hancock, A. M. (2007). Intersectionality as a Normative and Empirical Paradigm. *Politics and Gender*, Vol. 2: 248–254.
- Hannerz, U. (2018): Winners, Losers and Ethnic Flux. In Eriksen, T. H., Jakoubek, M. (Eds.). (2018). *Ethnic Groups and Boundaries Today: A Legacy of Fifty Years* (1st ed.). New York: Routledge.
- Harris, M. (1968). *The rise of anthropological theory: A history of theories of culture*. New York: T. Y. Crowell.
- Hasmanová Marhánková, J. (2008). Genderové nerovnosti ve stáří: marginalizace a zvýhodnění žen ve stáří. *Gender, Equal Opportunities, Research* 9(2):28-36.
- Hasmanová Marhánková, J. (2018). Sexualita a stárnutí – průsečíky ticha. Využití intersekcionalního přístupu při studiu zkušenosti stárnutí LGBT osob. *Gender a výzkum / Gender and Research*, Vol. 19, No. 2: 55–74.
- Haukanes, H. (2004). *Velká dramata, obyčejné životy*. Praha: Sociologické nakladatelství.
- Hill Collins, P. (2004). *Black sexual politics. African Americans, Gender and the New Racism*. New York: Routledge.

Hill Collins P (2015). Intersectionality's definitional dilemmas. *Annual Review of Sociology* 41(1):1–20.

Hill Collins, P. H., Bilge, S. (2016). *Intersectionality*. Cambridge: Polity Press.

Hrustič, T. (2015). "Záleží na nás ako sa dohodneme." Prehľad rómskej politickej participácie na Slovensku (1990–2014). In. T. Podolinská, T. Hrustič (eds.). *Čierne-biele svety. Rómovia v majoritnej spoločnosti na Slovensku*. Bratislava: Ústav etnológie SAV, VEDA, s. 104-145.

Hrustič, T. (2020). How Roma Mayors Penetrate the Municipal Power Structures: Resisting the Non-Roma Dominance in Slovak Local Governments. *Slovenský národopis / Slovak Ethnology*, 68(4).

Janoušková, K., Sedláček, L. (2005). "Jiné mateřství." *Gender, Equal Opportunities, Research* 6(1):19-21.

Kajanová, A. a kol. (2015). *(Ne)rovnosti v romských rodinách*. Praha: Lidové noviny.

Kandert., J. (2004). *Každodenní život vesničanů středního Slovenska v šedesátých až osmdesátých letech 20. století*. Praha: Karolinum..

Karner, C. (2007). *Ethnicity and Everyday Life* (1st ed.). New York: Routledge.

Kemper, T.D. (2011). *Status, Power and Ritual Interaction: A Relational Reading of Durkheim, Goffman and Collins* (1st ed.). New York: Routledge.

Kemper, T.D. (2016). *Elementary Forms of Social Relations: Status, power and reference groups* (1st ed.). New York: Routledge.

King, D. K. (1988). Multiple Jeopardy, Multiple Consciousness: The Context of a Black Feminist Ideology. *Signs*, 14(1), 42–72.

Kobes, T. (2009). *Tu zme šicke jedna rodzina, tu zme šicke jedna fajta. Příbuzenství východoslovenského venkova*. Prešov: Centrum antropologických výskumov.

Kolářová, K. (2018). Paradoxy úspěšné teorie: intersekcionalita mezi kritikou a stvrzováním hegemonie. *Gender a výzkum / Gender and Research*, Vol. 2/2018, s. 11-31.

Konečný, J. Rodríguez Polo, M. (2016). Dunajec. In Šotola, J., Rodríguez Polo, M. (2016). *Etnografie sociální mobility. Etnicita, bariéry a dominance*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci.

Konopová, M. Šotola, J. (2016). Jasenov. In Šotola, J., Rodríguez Polo, M. (2016). *Etnografie sociální mobility. Etnicita, bariéry a dominance*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci.

Kovács, L., Markovič, F., Ravasz, Á. (2021). *Atlas romských komunit*. Bratislava: VEDA.

Knotková-Čapková, B. (2007). Marginalizace, reprezentace a identita podrobených v kontextu současné indické společnosti. *Gender, Equal Opportunities, Research*, 1, s. 16–25.

Lumsden, K. (2019). *Reflexivity: Theory, Method, and Practice* (1st ed.). New York: Routledge.

Lutz, H. (2015). Intersectionality as Method. *DiGeSt. Journal of Diversity and Gender Studies*, 2(1–2), 39–44.

Lykke, N. (2010). *Feminist Studies: A Guide to Intersectional Theory, Methodology and Writing* (1st ed.). New York: Routledge.

Matejková, A., Mrva, M (2017). *Verejnosť o tradičnom vymedzení roly ženy v spoločnosti*. Bratislava: Sociologický ústav SAV.

Marec, S., Prušová, V. (2021). *Roky bezprávia. Neuveriteľný príbeh razié v Moldave*. Bratislava: N press, s.r.o.

Maříková, H. (2007). *Trvalá nebo dočasná změna? Uspořádání genderových rolí v rodinách s pečujícími otci*. Praha: Sociologický ústav AV ČR.

Maříková, H. (2016). Skleněný strop pro ženy v politice: česká realita. In *Sólo pro soprán: O ženách v české politice*. Praha: Sociologický ústav AV ČR.

- McCall, L. (2005). The Complexity of Intersectionality. *Signs*, 30(3), 1771–1800.
- McGee, R., & Pettit, J. (Eds.). (2019). *Power, Empowerment and Social Change (1st ed.)*. New York: Routledge.
- Median SK (2022). *Názory a postoje obyvateľov SR. Volebný model, hodnotenie prezidentky SR, 17. november, vnímanie národností, etník a minorít*. Median.
- Moore, R. (2014). Capital. In Grenfell, M. (Ed.). (2013). *Pierre Bourdieu: Key Concepts (2nd ed.)*. New York: Routledge.
- Mruck, K., & Breuer, F. (2003). Subjectivity and Reflexivity in Qualitative Research — A New FQS Issue. *Historical Social Research / Historische Sozialforschung*, 28(3 (105)), 189–212.
- Nash, J. (2008). Re-thinking Intersectionality. *Feminist Review*, vol. 89, s. 1-15.
- Oakley, A. (2000). *Pohlaví, gender a společnost*. Praha: Portál.
- OpenStax College (2021) *Introduction to Sociology*. OpenStax College.
- Ort, J. (2022). *Harmonie soužití. Romové jako místní obyvatelé východního Slovenska*. Praha: Univerzita Karlova, Nakladatelství Karolinum.
- Prokeš, M., Viktorová, B., Šotola, J. (2016). Korbany. In Šotola, J., Rodríguez Polo, M. (2016). *Etnografie sociální mobility. Etnicita, bariéry a dominance*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci.
- Rakušanová, P. (2002). *Zpráva o řešení projektu výzkumu a vývoje pro potřeby státu. Analýza nízkého počtu žen v politických rozhodovacích funkcích*. Dostupné z: <https://www.vlada.cz/assets/ppov/rada-pro-rovne-prilezitosti/oddeleni/dokumenty/Nizky-pocet-zen-v-politice.pdf>.
- Ridgeway, C. L. (2006). Inequality, Status and the Construction of Status Beliefs. In Turner, J. H. (2006). *Handbook of Sociological Theory*. Springer.
- Ridgeway, C. L. (2014). Why Status Matters for Inequality. *American Sociological Review*, 79(1), 1–16.

- Rojo, M. (2023). *Ženy, ktoré zostali*. Žilina: Absynth.
- Romero, M. (Eds.). (2023). *Research Handbook on Intersectionality*. Cheltenham, UK: Edward Elgar Publishing.
- Sadílková, H., Slačka, D., Závodská, M. (2018). *Aby bylo i s námi počítáno. Společensko-politická angažovanost Romů a snahy o založení romské organizace v poválečném Československu*. Brno: Muzeum romské kultury.
- Salzmann, Z. (1997). *Jazyk, kultura a společnost*. Praha: Ústav pro etnografii a folkloristiku ČSAV.
- Serpre, T. H., Stryker, S. (2011). The Symbolic Interactionist Perspective and Identity Theory. In Schwartz, S. J., Luyckx, K., Vignoles, V. J. (Eds.). (2011) *Handbook of Identity Theory and Research*(s. 1 – 27). New York: Springer.
- Scheffel, D. (2013). Samovláda nebo spoluvláda? Slovenští Romové a jejich sousedi mezi antagonismem a multikulturalismem. In Benč, V., Hrustič, T., Kardos, T. a Mušinka, M. (eds.). *Teoretické a praktické otázky politickej participácie Rómov na lokálnej úrovni*. Prešov: Slovenská spoločnosť pre zahraničnú politiku, s. 11–16.
- Schwartz, S. J., Luyckx, K., Vignoles, V. J. (Eds.). (2011). *Handbook of Identity Theory and Research*(s. 1 – 27). New York: Springer.
- Sigle-Rushton, W., Lindström E. (2013). Intersectionality. In Evans, M. and Williams, C. H. (2013). *Gender. The key concepts*. New York: Routledge.
- Silver, C. B. (2003). Gendered Identities in Old Age: Toward (de)gendering. *Journal of Aging Studies*, Vol. 17: 379–397.
- Slezáková, K. (2015). What Am i and What Am I Not... Intra-section of Class, Ethnicity and Gender. In Nedbálková, K., Sidiropulu Janků, K. (2015). *Doing Research, Making Science: The Memory of Roma Workers (pp.117-139)*. CDK.
- Solomos, J. (2022). *Race, Ethnicity and Social Theory (1st ed.)*. Routledge.
- Spelman, E. V. (1988) *Inessential Woman: Problems of Exclusion in Feminist Thought*. London: The Women's Press.

Šotola, J., Rodríguez Polo, M. (2016). *Etnografie sociální mobility. Etnicita, bariéry a dominance*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci.

Tanasaldy, T. (2012). Ethnicity and politics. In *Regime Change and Ethnic Politics in Indonesia: Dayak Politics of West Kalimantan*. Vol. 278, pp. 15–48.

Thomas, W. I., Thomas, D. S. (1928). *The Child in America - Behavior Problems and Programs*. Knopf.

Thomson, P. (2014). Field. In Grenfell, M. (Ed.). (2013). *Pierre Bourdieu: Key Concepts (2nd ed.)*. New York: Routledge.

Zack, N. (2005). *Inclusive feminism: A third wave theory*. Lanham, Md.: Rowman and Littlefield.

Zimmer, L. (1988). Tokenism and Women in the Workplace: The Limits of Gender-Neutral Theory. *Social Problems*, 35(1), 64–77.

Internetové zdroje a zákony

Bačík, V. Slovenská republika. Zoznam obcí SR, internetové stránky obcí, vybrané štatistické údaje. <http://www.sodbtn.sk/obce/>.

Buch, J. (2022, 29. 10.). *Ako kandidovať na starostu alebo primátora? Prečítajte si všetky podmienky v komunálnych voľbách 2022*. SME.sk. <https://domov.sme.sk/c/22895656/komunalne-volby-kandidatura-na-starostu-primatora-poslanca.html>.

Sociálna ekonomika na Slovensku (online). Obecný sociálny podnik - sociálna iniciatíva vo verejnom sektore. https://socialnaekonomika.gov.sk/wp-content/uploads/2020/11/OSP_letak_2020_11_18.pdf?csrt=15053362358609852672.

Romea.cz (2018, 13. 11.). Slovensko má 39 romských starostů a 2 starostky Romky. Je to více než v minulých volbách. <https://romea.cz/cz/zahranici/slovensko-ma-39-romskych-starostu-a-2-starostky-romky-je-to-vice-nez-v-minulych-volbach>.

Sčítanie obyvateľov, domov a bytov (2021) <https://disem.scitanie.sk/SASVisualAnalytics/?reportUri=%2Freports%2Frepo>

rts%2F50b7084e-b08f-4597-8121-
abf2889ea3a8§ionIndex=0&sso_guest=true&sas-
welcome=false&language=sk.

Ústavný zákon č. 460/1992 Zb. v znení neskorších predpisov.
[https://www.slov-lex.sk/pravne-predpisy/SK/ZZ/1992/460/..](https://www.slov-lex.sk/pravne-predpisy/SK/ZZ/1992/460/)

Zákon č. 128/2000 Sb., o obcích (obecní zřízení).
<https://www.zakonyprolidi.cz/cs/2000-128>.

Zákon č. 369/1990 Zb. o obecnom zriadení. <https://www.slov-lex.sk/pravne-predpisy/SK/ZZ/1990/369/>.

Zákon č. 448/2008 Zb. o sociálnych službách a o zmene a doplnení zákona č. 455/1991 Zb. o živnostenskom podnikaní (živnostenský zákon) v znení neskorších predpisov. <https://www.slov-lex.sk/pravne-predpisy/SK/ZZ/2008/448/20230101>.